

о. Д-р Юрій Федорів

**Організаційна Структура
Української Церкви**

Наукове Товариство ім. Шевченка В Канаді
Ч. 31

о. Д-р Юрій Федорів

Організаційна Структура Української Церкви

Торонто 1990 р.

НТША

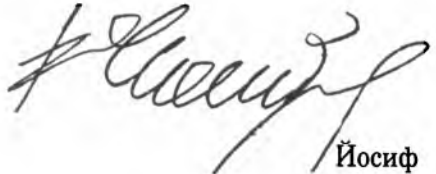
Ч. Прот. 16/90

Благословляємо і дозволяємо друкувати Вашу працю,
Торонто 28 травня 1990 р.

Ісидор Єп.

Вашу працю Організаційна Структура Української Церкви
можна печатати.

Йосиф
Патріярх і Кардинал

Рим 31 березня 1983

Вступне слово

П'ятидесятилітня неволя християнства і нелегального життя української Церкви в Україні спинили наукову діяльність і публікації творів християнської думки на рідних землях. Церква в Україні стала катакомбною, переслідуваною. Тільки в країнах діаспори, в умовах творчої незалежності можна було частинно закріплювати свідомість і пам'ять про минуле і сучасне українського народу і його Церкви. Цю місію розумів і підняв блаженніший патріярх Йосиф, організуючи наукові центри як УКУ, Богословія і т.п. та гуртуючи наукові сили для її здійснення.

Між покликаними до цієї місії належить теж і автор праці «Організаційна структура Української Церкви», яка заторкує широку проблематику українського права від Церковного уставу Володимира і «Руської Правди» починаючи, обговорює права Київських митрополитів, права єпископів і їхнє походження, окремо займається Галицькою митрополією, єпархіяльними соборами, поунійними Крилосами, парохіяльним духовенством і Церковними Братствами, а також Мирянами. Про організаційну структуру говорять частини, присвячені чернечим чоловічим і жіночим уставам.

Заохочений прикладом і спонуками патріярха Йосифа віддався науковим студіям історії Церкви в Україні, у висліді яких в 1967 році появилася його праця «Історія Церкви в Україні», що охоплює усі періоди її існування від св. апостола Андрія Первозванного, через усі історичні періоди існування аж до нашої сучасності, Церкви у підпіллі та у розпорошенні у цілому світі.

Його перу належать праці, присвячені «Замойському синодові 1720 р.» та «Жобринському синодові з 1626 р.», які появилися у Римі в 1972 р. (перша) і в 1974 р. (друга). Друкувалися вони у збірниках Українського Богословського Наукового Товариства «Богословія», а також окримими відбитками.

Дякуючи прозорості стилю і ясності викладу, твори о.д-ра Юрія Федорова доступні не лише вченим дослідникам богословської науки, але теж і звичайним мирянам для їх духовного озброєння та скріплення

знань з історії, структури і життя рідної Церкви, як найважливішого і основного чинника національної культури.

В час відновлення церковного організованого життя в Україні проблема «Організаційної структури Української Церкви» є актуальною літературою, як теж «Історія Церкви в Україні», що вже знайшла свого відданого, спраглого правди читача.

Відроджена християнська духовність намагається свою віру неофітів скріпити теж знанням або, іншими словами, віру і любов Бога скріпити Його пізнанням, Його Церкви, чинів Його і творів. І для цієї мети працює автор цієї книги.

Др. Богдан Стебельський

Від автора

Праця п.н. «Організаційна Структура Української Церкви» побудована на історично-правничому підложжі. Очевидно, що організаційна структура Української Церкви не вичерпує повних відомостей, лише кидає світло на підставову будову й устрій церкви, що часто змінювала назви церковних клітин, як напр. нинішніх деканатів на десятиначальників, пресвітеріяти на офіціяти, намісництва і ін. Ця праця дає лише історичне наświetлення на церковний устрій і незначні зміни того устрою. Крилоси і боротьба за їх існування, а потім зміна назви їх на Капітули, як також два роди намісників: один з колишніх намісників – це нинішній сінкел, помічник і заступник єпископа, а другий рід намісників – це вищі урядники в церковній адміністрації, яким підлягали в різних часах офіціяли, десятиначальники, декани.

В перших віках християнства в колишній Русі-Україні відчувається поважні прогалини і браки історичних даних. Нема там відомостей про організацію Церкви й її устрій. Тому є тільки фрагментарна згадка про Устав великого князя Володимира Святославича і правничий кодекс «Руську Правду» Ярослава Мудрого та залишки слідів світлого розвою Української Церкви.

Більше відомостей можна знайти в XVI, XVII і XVIII століттях, хоч ті відомости невеселі. Вони інформують про занепад Церкви, про упадок монастирів, симонію і купування за гроші високих церковних урядів у польських королів, про недостатнє образования священників, про панщину, на яку польські феодали гнали наших священників та цілий ряд сумних фактів.

Але, в тому тяжкому лихолітті для нашої Церкви виринають в XVI ст. церковні Братства, які опікуються не лише Церквою, але також засновують школи на взір тоді славних ізуїтських шкіл, займаються харитативною працею, сиротинцями, шпиталями, помагають вдовам і сиротам і заступають всі ті ділянки праці, які мала би вести Церква.

Найсумніші вістки є про вірних української

Церкви, які були обтяжені всякими податками і данинами для своїх панів-феодалів, крім панщинських робіт. Крім того, вірні нашої Церкви мусіли купувати в своїх панів дозвіл на участь в церковних богослуженнях.

Є також згадка про реорганізацію й розвиток чернечих мужеських і жіночих монастирів та чернечі правила, а також про відлигу Української Церкви від 1720 року в границях Австро-Угорської Монархії та насильне перетягування греко-католиків на православ'є в границях московської імперії і перетягування греко-католиків на латинство в границях Річи Посполитої Польської.

Праця побудована на документах і літературі, які треба було з трудом добувати, беручи до уваги те, що поза границями України нема бібліотек з джерельними відомостями про Українську Церкву, нема й інших джерел ані документів про Україну.

Українська Держава була від часів Б. Хмельницького в границях Московської Імперії і всі відомости про Україну і Українську Церкву царська імперія поміщувала в енциклопедіях, науковій літературі й документах, як свої. Тільки часом можна знайти, що ці вістки походять з «Малоросії» як тоді московські науковці і московський народ називав Україну.

Церковний Устав Володимира

Вже на початку християнізації Української Держави, маємо відомости про церковний устав князя Володимира, який нормував життям тодішніх християн. Володимир взорується на церковному законодавстві Греції і Болгарії, уложив «Церковний Устав», який нормував відносини Церкви до Держави. Цей устав звертає бачну увагу на церковні суди, яких юрисдикція була дуже широка. Цим судам підлягали не лише священики, але також і їхні родини, вся церковна обслуга, всі шпиталі, гостинниці і люди позбавлені державної опіки, ізгої і т.п.

Церковні суди виконували владики, а як самі не могли, тоді делегували когось зі своїх дорадників. Коли увійшли в яку-небудь суперечку один духовний, а другий світський, тоді судили їх мішані суди: один духовний, а другий світський. Крім вже вичислених, церковному судові підлягали ще й ті, що провинилися проти церковної моралі й етики, як чарівниці, ворожити, знахорі і ті, що зломили подружню вірність. Ці церковні суди приносили духовним особам і церковній ієрархії користи та приєднювали Церкві високий авторитет.

Крім судів, князь дарував Церкві контролю над мірами і вагами. Ця контроля, крім матеріяльних користей, збільшувала авторитет і повагу Церкви. Крім судів і контролі над мірами і вагами, в Уставі Володимира присвячується увагу десятині, якою князь вивинаував десятинну церкву. В Уставі сказано, що кожна десята скіра з куні, торг з кожної десятої неділі і десята часть зерна зібраного з поля, була призначена на отримання десятинної церкви. З цієї десятини часть була призначена для отримання київського владики і його катедрального духовенства. Вірні мали віддавати десятину частину своїх доходів на отримання своїх душпастирів, бо Церква в своїх початках не мала своїх земельних посілостей, а набувала їх пізніше.

Маючи так велику фінансову базу, Українська Церква на самому початку могла рости і розвиватися, утримувати школи, шпиталі, гостинниці, які Володимир основував і змушував боярських дітей ходити до тих шкіл і навчатися грамоти.

Володимир вмирає 1015 р., а по ньому на Київському престолі засідає його син Ярослав Мудрий. Він продовжував діло свого батька: закладав школи, будував церкви. В Києві збудував найкращий храм Святої Софії за зразком Святої Софії в Царгороді. Київська школа видавала багато вчених. З неї виходили побожні священники, аскети. Один з них був пізніше київським митрополитом і всеї Руси, Іларіон, який вів строге аскетичне життя. З його «Слова і Благодаті», і з «Похвали кагану руському Володиміру», які виголосив над гробом Володимира Великого, пізнаємо, що Іларіон був високообразованим митрополитом.

Ярослав Мудрий любив чернецтво і ним опікувався. Літопис «Временних літ» записує під 1037 р., що Ярослав оснував у Києві монастир св. Юрія і жіночий св. Ірини. Видно, що було вже багато ченців, бо з давньої Руси йдуть вони на гору Атос, де був осередок чернецтва східньої Церкви. Звідтам приніс св. Антоній Печерський чернечий устав Теодора Студита, який ляг в основу українського чернецтва.

Наші літописні відомості дуже скупі на початки церковної організації і церковної ієрархії аж до поставлення Іларіона київським митрополитом. Перша новгородська літопис лише загально каже про хрещення «всеї землі руської» і що в Києві поставлено митрополита, в Новгороді архієпископа, в інших містах єпископів, попів і дияконів.¹⁾ Згадка про новгородського архієпископа свідчить, що літопис писана пізніше, бо новгородські архієпископи почалися аж в XII стол.

Як було вже згадано, Володимир забезпечив матеріальне існування Церкви десятиною своїх доходів. Літопис оповідає, що Володимир по закінченні будови церкви Пресвятої Богородиці в Києві сказав: «це даю церкві цій Святої Богородиці десятю часть свого майна і моїх городів.²⁾

Церковний Устав Володимира так пояснює: «від всього княжого суду десятю часть і з торгу кожную десятю неділю та з домів кожного літа всякого урожаю». Ця

1). Правила митрополита Іона § 15 і 30. Також М. Грушевський: Історія України-Руси, т. I. ст. 517 і т. III від ст. 401 і даліше.

2). Іпатська Літопис ст. 85 і Новгородська ст. 72. Диви М. Грушевський, ор. с. т. I. ст. 523.

дотація забезпечувала Церкву матеріально в цілій Київській Державі, бо стрічаємо записки про десятину і в Новгороді і в Смоленську. Є здогади, що десятина з княжих доходів була тільки для єпископських соборних (катедральних) церков.

Разом з поширенням християнства Володимир підтримував зв'язки з духовенством, на які духовенство мало культурні впливи: книжну науку, освіту, штуку, артистичну творчість і все те, що служило релігійним і церковним потребам. На тих місцях, де стояли поганські статуї, Володимир будував церкви – каже літописець.³⁾

В церковних уставах Володимира та інших літописних записках, єпископ мав юрисдикцію над такими справами в родинях, як суперечки чоловіка з жінкою в справі посідання майна, також, коли син, або дочка б'є батька, або матір, свекруху, або свекра і под.

В Ярославному Уставі маємо ще такі справи: коли жінка краде щось в чоловіка, то чоловік має її покарати, а єпископові треба заплатити три гривні. Коли чоловік краде щось від жінки, то платить теж єпископові три гривні. Коли батько, або мати віддають доньку силоміць, проти її волі, або женять сина з тою, котрої він не хоче, також силоміць, і дитина щось зі собою зробить в розпуці, то батьки є винуваті перед митрополитом. Коли жінка б'є чоловіка, то платить митрополитові за судову справу три гривні. Коли свекор б'є без вини невістку, платить митрополитові за судову справу шість гривень.⁴⁾

Церковне право забороняло вінчатися з близькими свояками і не дозволяло женитися більше, як два рази та обмежувало свободу розводів.⁵⁾ З поширенням християнства духовенство старалося узалежнити розводи від Церкви, а Устав Ярослава признає для розводу такі причини: Коли жінка довідається про заговор на князя і не повідомить його, а також, коли жінка довідається про заговор на чоловіка і не скаже йому, або,

3). Іпатська літопис ст. 83. Диви М. Грушевський *ор. с. т. I. ст. 524* і Макарій *История Русской Церкви, т. I. Ст. Петербург 1889, ст. 9.*

4). Е. Голубінский: *История Русской Церкви, т. I. Москва 1901. Церковные законы, від ст. 394 і даліше.* Диви М. Грушевський *ор. с. ст. 384.* і Макарій *История Русской Церкви, Санктпетербург 1889 3-е вид. т. 2. від ст. 246 і даліше.*

5). Макарій *ор. с. т. II від 281 ст.* Диви М. Грушевський *т. I. ор. с. 375 ст.*

коли сама буде пробувати його стратити, або нашла на його майно злодіїв, або, коли сама обкраде чоловіка, або, коли вона проти волі чоловіка буде ходити на пири, ігрища і не буде ночувати вдома, або, коли вона обкраде церкву, або, коли буде доказано невірність чоловікові, тоді є причина розводу чоловіка з жінкою.⁶⁾ Також є причина до розводу, тоді коли жінка пострижеться в черниці.

Всі ці закони основані на візантійському законодавстві, тільки в деякій мірі примінені до українського звичаєвого права. Цікавим є те, що в законі є мова тільки про провину жінки, за яку чоловік може її відіслати від себе, а не згадує закон, як жінка може увільнитися від чоловіка.⁷⁾

Церковні Устави рахуються з можливістю суперечки жінки з чоловіком за майно, признають жінці права на предмети її безпосередньої праці, а її особисте майно не займає місця в спільному родинному майні, а по смерті чоловіка переходить на дітей. В нашому старо-українському праві вдові по смерті чоловіка не надавали опікуна. Вона вповні заступала місце чоловіка, як голова родини. Вона ще за життя чоловіка мала велику роль і права участі в домашньому господарстві та в маєткових справах. Вона могла і появлятися з чоловіком, або і без нього на пири, ігрища в порозумінні з чоловіком і це не брали її за зле.

З літописних записок знаємо, що вдови по князях мали великий вплив на політичне життя і часто відігравали навіть у церковних справах визначну роль. Коли умер київський митрополит Іван, Янка (Анна), донька Всеволода Ярославича їздила в Царгород і привезла звідам нового митрополита. Вона, як догадуються, робила це на доручення свого батька.⁸⁾

Руська Правда

З Ярославом Мудрим зв'язане найстарше українське законодавство. Йому приписують давний український кодекс «Руська Правда». В кодексі Кормчої книги з XIII стол. Руська Правда уважається уставом, або судом Ярослава Володимировича,⁹⁾ в якій списані права

6). Макарій ор. с. т. II. «Церковний Устав кн. Ярослава» §54-59, 359 ст.

7). М. Грушевський ор. с. т. III. 376 ст.

8). М. Грушевський ор. с. т. III. 380 ст.

9). М. Грушевський ор. с. т. II., Нью Йорк 1954, ст. 38.

часів Ярослава. Руська Правда привертає кару смерті, яка була скасована за Володимира його батька, а сини Ярослава знову її скасували. Також Руська Правда нормує, яку дань має побирати судовий урядник від народу. Цей закон стає в обороні народу і захищає його від надужиття княжих дружинників.¹⁰⁾

Дуже важливий відділ містить Руська Правда про церковний устав, який трактує про моральні і подружні відносини вірних. З розвитком християнства наша літопись стверджує, великий поступ судівництва завдяки старанням Ярослава. Іпатська літопись пише, що за Ярослава віра християнська почала «плодитися і ширитися».¹¹⁾ Ярослав поважав і любив чернече життя і за його життя засновано в Україні багато монастирів. Ті монастирі були фундовані княжими дарами і не втішалися великою славою аскетизму. Велике значення здобуває Києво-Печерський монастир, який постав ще за життя Ярослава.

Другий важливий момент, що на нього звертає увагу літописець, це любов Ярослава до науки, як пише літописець до «книжного ученія» та до освіти взагалі. Він сам читав по словам літописця книжки «днями і ночами». Збирав писців, які перекладали книги з грецької на слов'янську мову і збирав книги, що тоді були вже перекладені в полуднево-слов'янських країнах.¹²⁾

Він створив велику бібліотеку при Софійському Соборі в Києві. Літопис оповідає, що Ярослав поїхав у Новгород, зібрав там 300 дітей, молодців і священників і звелів їх учити письма.¹³⁾ Літописець приписує Ярославові великі заслуги в поширенні християнства в Україні і порівнює його з його батьком Володимиром, який за словами літописця з'орав землю, а його син Ярослав засіяв плодючим зерном книжної науки, а ми жнемо, і живимося багатими плодами.¹⁴⁾

Ярославові приписують, що за нього засновано київську митрополію, а митрополитом Ярослав поставив не грека, але високообразованого ченця Києво-Печерської

---

10). М. Грушевський ор. с. ст. 39.

11). Іпат. ст. 106.

12). там же, ст. 40.

13). Ніконівська літопись ст. 79 і тверська ст. 146 (за Грушевським 40-44 ст.)

14). Іпат. 107 ст. (За М. Грушевським т. II. ст. 41.)

Лаври, Іларіона. Іпатська літопись каже, що Іларіон був поставлений собором єпископів у Києві, 1051 р.¹⁵⁾ Ця відомість свідчить, що Ярослав бажав унезалежити Українську Церкву від Візантії, яка старалася мати свої впливи на Русь-Україну через присилання своїх митрополитів до Києва. Ярослав не дожив до кінця архієрейського служіння митрополита Іларіона. По ньому приходять митрополити греки.

Крім поширення книжної науки, Ярослав будував церкви та прикрашував їх архітектонічними оздобами. Найперше побудував величавий собор Святої Софії в Києві та прикрасив його нутро золотом і сріблом,¹⁶⁾ а стіни декорував багатою мозаїкою. На тому місці, де була битва з печенігами 1036 р. поставив «Золоті Ворота», а над ними збудував церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці та покрив її золотою бляхою. На великому просторі побудував багато будівель прикрашуючи їх, щоби своєю столицею Київ поставити нарівні з Царгородом, а навіть перевищити Царгород. Попередня церква Благовіщення, що її був збудував Володимир Великий, згоріла.

Та не лише в Києві, але і в інших містах Ярослав будував церкви та прикрашував їх на взір візантійського мистецтва і церковної архітектури. Подібно, як в Києві, так і в Новгороді збудував величаву катедральну церкву Святої Софії. Обидві, як київська, так і новгородська були збудовані на старому місці, де колись стояли церкви, але згоріли.¹⁷⁾

Князь дбав про поширення і вкорінення християнства і по тодішньому звичаю званому в Європі «цезаропопизм», скликавав помісні собори пресідав на них, як голова держави і враз з духовенством і княжими дружинниками обговорювали церковні справи. На соборах вибрано і висвячувано єпископів, а єпископи висвячували священників та висилали їх організувати і провадити християнські громади. Місійну працю в тих часах не легко було провадити. В народі вкорінилося поганство, а ті, що приймали християнство, то тільки з пошани до князя і княжих дружинників, які були християнами. Ще за життя Володимира казали: «не є то зла віра, коли її князь прийняв».

15). Іпат. 109 ст. (диви М. Грушевський т. II. 41 ст.)

16). М. Грушевський ор. с. II. т. ст. 42. Диви Макарій ор. с. т. I., ст. 62.

17). М. Грушевський ор. с. ст. 42-43.

Єпископи на соборах вибирали нових єпископів і їх рукополагав митрополит, який управляв митрополією зі собором єпископів, а єпархіями управляли єпископи з крилосами. Крилоси – це була духовна установа зложена зі священників, які жили в містах, працювали при соборних церквах та інших міських парохіях.¹⁸⁾ Церква дбала про тих людей, які до неї належали, або працювали в церковних інституціях: шпиталях, гостинницях, захоронках, сиротинцях, школах. Тісно і безпосередньо при церквах працювали: ігумени й ігумені, ченці, які виступили з монастирів, проскурниці, які приготувляли і пекли просфори до Служб Божих, шпитальні лікарі, раби, яких власники відпустили на волю і віддали Церкві «за спасення душ», вдови, каліки, та ізгої. Ізгоями називано попівських синів, що не вивчилися грамоти, а також викуплені невольники, збанкрутовані купці і інші.¹⁹⁾

Духовні особи, крім церковних зайнять, мали ще інші завдання. Їх уживали князі до дипломатичних посольств і до посередництва в політичних і державних справах.²⁰⁾ Вони, як княжі дорадники мали великий вплив на політичні справи, а навіть з власної ініціативи забирали голос у світських справах.²¹⁾ Напр. Володимирове розпорядження про кару смерти було видане під впливом єпископів. Митрополит Никифор виразно заявив Рурику, що то обов'язок духовенства впливати на князів та повздержувати їх від воєн. «Княже, Мы есмы преставлены в Руской земли от Бога востягивати вась от кровопролитыя.»²²⁾

В пізніших часах судівництво в київській державі розвинулося. Були установлені 4 суди: княжий, громадський, церковний і т.зв. панський, на котрих пани судили своїх невольників. Судити не було трудно, бо в законах Руської Правди було визначено, які кари треба накладати і за які проступки. Більші кари були за крадіж коней і підпал будинків були грошові кари і вигнання з рідного краю аж до смерти. Як було вже згадано, греки присилали в Україну своїх митрополитів, щоби впливати на життя Церкви і народу. Яро-

18). М. Грушевський, ор. с. т. II, ст. 42. Диви Макарій ор. с. т. I. ст. 62.

19). М. Грушевський, ор. с. т. III, ст. 288-289

20). М. Грушевський, ор. с. ст. 279. Диви Лаврент. ст. 245.

21). М. Грушевський, ор. с. т. III. ст. 290

22). Іпат. ст. 460. Диви М. Грушевський т. III. ст. 260.

слав не бажав таких впливів і поставив був свого митрополита Іларіона, а сто літ пізніше князь Із'яслав Мстиславич поставив був також митрополитом українця Кліма Смолятича.

Духовенство уважало своїм обов'язком вставлятися в князя в справах різних нещасливих випадків. Напр. ігумен вставлявся перед Святославом за князем Васильком перед осліпленням його, а митрополит з ігуменами випросили звільнення з в'язниці Ярослава Ярославича. Також не дозволили духовні видати Івана Берладника «на убивство» Ярославу Осьмомислу Галицькому.²³⁾

В посланні митрополита Никифора до князя Мономаха є натяк, що і приватні особи зверталися до митрополита, аби просив за них князя.²⁴⁾ Преподобний літописець Нестор оповідає в творі «життя Теодосія Печерського», що він був для многих заступником перед судами і князями визволяючи їх від біди.²⁵⁾

Так, як духовенство мало велику участь у світських справах, то і світські урядники мали велику участь в церковних справах. Князі мали великі впливи навіть на канонізацію святих. Напр. Святополк «казав вписати до синодика святих Теодосія і митрополит так і зробив». ²⁶⁾

Такі впливи світської влади вповні відповідали візантійській практиці. Духовенство переносючи цю практику з Візантії закорінило і націоналізувало її в Україні. Напр. коло 1311-5 р. чернець Акиндин висловлює цей погляд на становище князя, зиваючи великого князя володимирського Михайла Ярославича до боротьби з симонією: «а може ти скажеш викрутом: нехай собі правляться, як самі хочуть, а я в це не мішаюся? Але ж ти господине княже цар у своїй землі! Ти відповіж на страшнім суді Христовім, коли замовчиш перед митрополитом.»²⁷⁾

Відомости про організацію парохій тих часів дуже скупі. Крім священників стрічаємо в історичних джерелах між церковними особами ще дияконів, піддияконів, паламарів, і проскурниць. Диякони правдоподібно

23). Іпат. ст. 170, Диви М. Грушевський т. III. ст. 290.

24). М. Грушевський ор. с. т. III. ст. 290.

25). М. Грушевський ор. с. т. 290-91

26). Іпат. ст. 187.

27). М. Грушевський ор. с. т. III., ст. 191.

були тільки в більших церквах, бо про них згадується лише у відомостях про більші церковні обрядові церемонії.²⁸⁾ Церковних читців звали дяками, які мусіли бути в кожній парохії від самого початку. Так само і про паламарів маємо відомости вже в XI стол., а про проскурниць є історичні вістки в XII стол.²⁹⁾ Вони розповсюднилися мабуть не відразу. Ця установа у Візантії була незнана. В Україні її встановлено з огляду на труднощі по селах, а мабуть і по містах. Єпископ Ніфонт дозволяє Кирику служити Службу Божу на одній просфорі, коли не можна їх більше дістати. (Здавна до Служби Божої уживано 5 просфор). В житті Теодосія Печерського оповідається, що в Курську часом не можна відслужити Служби Божої з браку просфор «проскурного ради попеченія».³⁰⁾

Подібно, як світська церковна, так і монастирська управи були перейняті в Україні з грецьких монастирів Студитського Уставу. Адміністраційна чисельність церковних урядників у нас була зменшена.³¹⁾ На чолі чоловічих монастирів стояли ігумени, а на чолі жіночих ігумені. Їх вибирали ченці зпоміж себе. Крім ігуменів управа монастирів складалася з таких урядників: екклезіярх доглядав церковного порядку, доместик провадив церковний хор, паламар usługовував в часі церковних богослужень, господарство провадив економ, а начальник магазинів і кухні звався келар. Поодиноких галузей господарства пильнували тивуни. Також в давніх записках згадується «вратар», який доглядав монастирської брами. Такі відомості маємо про печерський монастир, що був взірцем для всіх інших монастирів, мабуть і жіночих.

Про церковні доходи також маємо скупі відомости. Першим джерелом про церковні доходи – це була княжа десятина. Про неї говорить літопис при заснованні київської катебри. Князь призначив на її утримання десятину від свого майна і від своїх городів.³²⁾ Була то

28). Іпат. ст. 127. В перенесенні мощів св. Бориса і Гліба. Диви М. Грушевський ор. с. ст. 291.

29). Впрошание Кирика, Рус. ист. библ. VI, ст. 89. Диви М. Грушевський т. III. ст. 291.

30). Е. Голубинский: История Русской Церкви, II. Москва 1901, ст. 776. Диви М. Грушевський ор. с. т. III. ст. 292

31). Іпат. ст. 115. Диви М. Грушевський: ор. с. т. III, ст. 292.

32). Іпат. ст. 84. Диви М. Грушевський ор. с. т. III., ст. 293.

десятина з київської землі, але по всякій правдоподібності такі дотації за Володимира діставали й інші єпископи. В грамоті Святослава Ольговича з 1137 р. сказано, що від прадідів було установлено, аби єпископи діставали десятину «від даней, від вир і продаж і взагалі від усього, що приходить на княжий двір». Така практика задержалася і стала загальною нормою дотації.³³⁾ Однак невідомо, чи вся десятина йшла на удержання самої єпископської катедри, чи діставалося з неї щось і на удержання нищому духовенству, зн. чи вона ділилася з деякими виднішими церквами в єпархіях. Одинок вістка преп. Нестора про життя Бориса і Гліба вказує, що на удержання вишгородської церкви Бориса і Гліба, Ярослав назначив десятину з місцевих княжих доходів.³⁴⁾

Соборні і визначніші церкви і монастирі діставали від князів і багатих людей нерухомі маєтки. Князі закладали також і монастирі. Київська митрополія мала свій город у Києві Полоний і другий город Синелець. В чернігівщині, до чернігівського собору належало село св. Спаса, а Володимир Василькович записав у своїм тестаменті володимирському монастирві св. апостолів село Березовичі.³⁵⁾ Особливо Печерський монастир, який був загально шанований, мав значні маєтки. Вже в XI ст., зараз по заснуванні, він мав уже свої села. Можливо, що ті села набули й обробляли самі ченці, але і пізніше він діставав великі надання. Ярополк Із'яславич дав йому всі свої маєтності, до яких належали такі волости: Небльська, Деревська і Лучська. Крім того дав села коло Києва, а його дочка дала п'ять сіл разом з челяддю.³⁶⁾ Все ж таки, церковні маєтності в ті часи не були дуже видайні, бо й великих приватних маєтностей не було ще багато. Ростислав фундуєчи смоленський собор, при всім своїм запалі, надав йому лише два села, «землю» в третім, два озера з сіножаттю і город.

33). Грамоти Святослава і Ростислава в Христоматії Будована І. тексти Іпат. ст. 337 і Патерика ст. 90. Диви М. Грушевський т. III. ст. 293.

34). Сказанія, вид. Срезневского ст. 29.

35). Іпат. ст. 347, 380, 395. Диви Никон. I. ст. 124, 130. Також М. Грушевський ор. с. т. III. ст. 294.

36). Житие Теодозія, л. 20, Іпат. ст. 338. Диви М. Грушевський ор. с. т. III, ст. 294.

Соборні церкви й монастирі діставали також жертви грошима і дорогими речами. Ярослав поставляючи «по градомъ і по містомъ» церкви і священників, давав їм «імъня свого урокъ»³⁷⁾, то зн. якусь постійну платню. Але, це могло бути лише тоді, коли церков не було ще багато. Також церкви діставали жертви в тестаментях. Дочка Ярослава дала Печерському Монастиреві сто гривень срібла і п'ятдесят золота, а в тестаменті записала монастиреві все своє майно. Її чоловік Гліб Все-славич дав монастиреві шістьсот гривень срібла і п'ятдесят гривень золота.³⁸⁾ Тоді був звичай давати щось на церкву «за спасення душ». На те вказує прохання Лева Даниловича, аби Володимир Василькович дав Берестя «на свічу над гробом Данила». Ростислав по смерті В'ячеслава роздав все його майно на церкви, монастирі, на старців, а лиш дещо на поминання.³⁹⁾

Тоді були вже досить значні оплати за церковні богослуження. В Кирика подано, що за гривну рахується п'ять поминальних Служб Божих, а за цілий сорокоуст 8 гривень. Це була вже поважна ціна. Але, такі багаті заплати діставалися тільки визначнішим, мійським церквам і монастирям. Парохіяльні церкви мусіли тоді утримуватися дрібними жертвами від парохіян, які платили священникам хлібами.

Митрополічі й єпископські собори (катедральні церкви) мали ще поважні доходи від свого духовенства. Митрополит діставав досить значну платню від тих, котрих він рукополагав на єпископів. Ці оплати були перенесені до нашої Церкви з Візантії, т. зв. катедратик. Єпископи побирали оплати від тих, котрих вони висвячували на священників. Цей звичай також перенесений з Візантії і був поширений по всій Україні. Між єпископами були також і греки, які занесли цей звичай на Україну.

З постанов помісного собору 1274 р. довідуємося, що єпископи брали за свячення ігуменів т. зв. посошне, від слова «посох», зн. жезл, або палиця, а від священників і дияконів оплати звані уроками. Вони також за заплатою «на мздъ» назначували намісників нинішніх протопресвітерів і десятиначальників, нинішніх деканів. Ці практики помісний собор дуже осуджував, як

37). Іпат. ст. 106. Диви М. Грушевський ор. с. т. III. ст. 294.

38). М. Грушевський, ор. с. т. III. ст. 294.

39). Іпат, ст. 326. Диви М. Грушевський ор. с. т. III. ст. 294.

симонію, однак не зніс такси з нагоди свячень священиків, а тільки установив норму, взоруючись на нормі митрополита, яку він мав при володимирській катедрі.

Крилошани, які були при єпископських катедрах і приготовляли та іспитували кандидатів на священиків, мали брати за свої послуги від священиків за їх свячення по 7 гривень. Вони оправдували себе тим, що тими грішми вони покривали всі видатки зв'язані зі священичими свяченнями. Постанова собору так звучала: «Да крилошани візьмуть 7 гривень от поповства і от дияконства».

Всі інші оплати собор заборонив, бо уважав їх за симонію.

Про Київських Митрополитів

Від початку християнства в Русі-Україні, Церква опиралася на правила св. Апостолів і ці правила зберігала впродовж своєї історії. Перше правило св. Апостолів каже: «Єпископа нехай поставлять два, або три єпископи», а 34 правило звучить: «Щоб єпископи кожного народу знали першого між ними, визнавали його за свого голову і нічого не робили того, що є понад їх правами, без волі першого. Нехай кожний з них робить тільки те, що відноситься до його єпархії і до місцевостей, що підлягають його правосуддю. А перший, нехай також радиться інших, щоб усі були одної мислі і щоб був прославлений Господь, Отець і Син і Святий Дух.⁴⁰⁾

Першими київськими митрополитами на Київському престолі були греки, які були номінально залежні від константинопільського патріярха. Та залежність обмежувалася на тому, що патріярх благословляв і потверджував вибір київських митрополитів. Пізніше, в XVI і XVII стол. та влада перейшла до польських королів на той час, як правобережна Україна була влучена до Річчипосполитої Польської. Більші впливи патріярха зачинаються перед і по повороті Української Церкви під юрисдикцію Римського Апостольського Престолу. Тоді Православна Церква знайшлася без своєї ієрархії і її грозила ліквідація.

---

40). Книга Правил святих апостолів. Москва 1893. Правило 1 § 34 див: О. Лотоцький: Автокефалія т. I. Варшава 1935, ст. 9.

Щоб рятувати православну Церкву в Україні, константинопільський патріарх висилає в Україну єрусалимського патріарха з дорученням висвятити митрополита й єпископів та відновити православну Церкву. Та інгеренція патріарха, хоч мала на цілі добро Церкви, то митрополит і єпископи на тому ділі були понижені. Польський єпископ Едвард Ліковський пише, що й вони тяготіли до єдності з Римом, щоб тільки звільнитися від втручання у свої єпархії патріарших жандармів.⁴¹⁾

Про ті тенденції православної ієрархії мусів патріарх знати, бо сподівався реакції. Від того часу зачав він більше цікавитися православною Церквою в Польщі. За його ініціативою постає більше зацікавлення обороною православної Церкви, яку репрезентував і цікавився нею константинопільський патріарх, як найвищий зверник православ'я. На тому тлі стає полемічна боротьба між православними і з'єднаними з Римом українцями, а по ній літературна спадщина, з якої можна вносити, що ця полеміка дещо оживила церковне життя і немало причинилася до збереження давніх обрядових форм, які впродовж століть були вже надщерблені.

Як було вже сказано, влада константинопільського патріарха була тільки номінальна. Фактична і повна юрисдикція була в руках київських митрополитів. В їх програмі було щороку скликувати помісні собори та спільно обмірковувати збереження порядку і управи Церквою.

Однак, як українська Церква підпала під вплив польських королів, і великих литовських князів (1480), вони в дечому обмежили владу митрополита і єпископів. Король немов заступав патріарха і велів, щоб митрополити предкладали йому до затвердження одного з чотирьох кандидатів на єпископа, якого він затверджував і доручував його висвячувати.⁴²⁾ Від нього також залежало обсадження київської митрополії.

Номоканон каже, що митрополита мають вибирати єпископи, а потверджувати і рукополагати має патріарх. Однак ця практика відносилася тільки до тих

41). Е. Ліковський: Берестейська Унія, Варшава 1907, ст. 82-83.

42). Заїкин. В. Участие светского элемента в церковном управлении. Выборное начало и «соборность» в киевской митрополії в XVI и XVII вв. Варшава 1930 р. ст. 133-134.

митрополитів, яких патріарх висвячував для грецьких митрополій. Для київської митрополії назначував сам патріарх митрополита, не питаючи думки місцевих єпископів. Видно, що у відношенні до київської митрополії патріарх не придержувався номоканону, тобто дієвого церковного права, а вирішував так, як йому наказували інтереси патріархату.⁴³⁾ Через те доходило до частих непорозумінь між українськими князями і патріархом. Патріархам залежало на тому, щоб не дати великої незалежності чужонаціональним церквам, бо це суперечило передовсім їхній церковній, а також і державній політиці. Деякі історики є того погляду, що грецькі патріархи зовсім не турбувалися тим, щоб навертати слов'янські народи на християнство. Коли слов'янські народи брали в свої руки самі ініціативу і приймали християнську віру, то патріархи дбали, щоб новопосталих церков не випускати зі своїх рук і щоб ті церкви у всьому достосовувати до намірів і інтересів греків.⁴⁴⁾ Від початку XV стол. українські митрополити усаможостійнюються і собори вибирають київських митрополитів, хоч і в тому стол. патріарх випереджує деякі собори київських владик і присилає в Україну митрополитів: Фотія, Ісидора, і Григорія, яких світські уряди апробували і віддавали їм митрополичі функції. В деяких випадках митрополитів вибирав собор єпископів і зголошував константинопільському патріархові, який його потверджував і висвячував. Однак, така практика не все вдавалася, бо напр. вибраний в 1414 р. в Новгородку на митрополита Григорій Цамвлак не був затверджений патріархом і повнив уряд митрополита до 1419 р. Коли литовський великий князь звернувся до патріарха з вимогою, щоб той затвердив нововибраного митрополита, патріарх і чути про те хотів. Тоді зібрався ще раз собор єпископів і наново затвердив попередній вибір Григорія Цамвлака на київського митрополита, покликуючися на давні практики київської митрополії, що були митрополити без патріаршого благословення, прим. Іларіон і Клим Смолятич. Тоді патріарх кинув клятву на митрополита Григорія Цамвлака і на всіх єпископів, що брали участь у виборі й

43). Ю. Федорів Історія Церкви в Україні, Торонто 1967, ст. 74.

44). Ю. Федорів, *ор. с. ст.* 74-75.

поставленні митрополита. Але, клятва нічого не помогла і нікого не настрашила. Цамвлака визнали всі українські єпархії, що були в межах литовсько-руської держави, як рівнож і ті, що опинилися під Польщею. Митрополит Григорій Цамвлак помер 1419 р.⁴⁵⁾

Від 1480 р. прийнялася практика, що київських митрополитів вибирав собор єпископів і представників духовенства і мирян. Однак воля польського короля відігравала важливу, а деколи і децидуючу роль. Вибрані митрополити не вдавалися до константинопільського патріярха в справі свячень. Їх висвячували три місцеві єпископи, а патріярх приймав тільки до відома, а часто навіть по висвяченні їх затверджував. Його участь обмежувалася до формальності.

В умовинах польської домінації на правобережній Україні, собор єпископів предкладав королеві трьох кандидатів на митрополита, а король одного з них назначував і подавав до свячень. В той час, самі кандидати часто старалися через знайомства дістати митрополію, однак такі митрополити не відповідали завданням того уряду. Михайло Грушевський пише у своїй Історії України-Руси, що були випадки протекції, або навіть підкупства в короля на митрополичний уряд.⁴⁶⁾

Назначуючи кандидатів, королі не числилися з тим, чого вимагали церковні канони і добро української Церкви. Не питалися про духовні вартості кандидата, його спосібности в управі церковної адміністрації. Він ще за життя попереднього митрополита назначив був двох кандидатів на київську митрополію.⁴⁷⁾

У XVIII ст. київські митрополити носили титул: «Архиєпископ Митрополит київський, галицький і всеї Руси». Хоч не кожний митрополит резидував у Києві, все ж таки вони носили титул київських митрополитів. Вони часто переносили осідок Київської Митрополії на північ до Новгородка, або до Вільна на Литві.

Юрисдикція київських митрополитів в Річи Посполитій була найвища. Їм підлягали всі владики й єпархіяльні священники. Він мав право їх упоминати, су-

---

45). М. Грушевський *оп. с. т. V.*, ст. 400-480. Диви К. Chodyncki: *Kosciul Prawoslawny*, st. 36, 41, 49, 64. Warszawa 1934.

46). М. Грушевський, *оп. с. т. V* ст. 415 і дальше.

47). І. А. Честович: *Очерк истории Западнорусской Церкви т. I* ст. 138-144. Ст.-Петербург 1882.

дити і карати і як найвищий їх зверхник мав право усунути їх з урядів, суспендувати.

Практично, митрополити дуже рідко користали зі своїх прав і це запевнювало духовенству велику незалежність в митрополії. Ця незалежність була причиною, що світські володарі, тобто король назначував спочатку єпископів на предложення митрополита і його собору з поміж трьох кандидатів. Король вибирав одного з них, а згодом назначував сам, без порозуміння з митрополитом. А назначував того кандидата, котрий більше заплатив королеві за те назначення.

Бували випадки, що рівночасно двох назначував кандидатів і між ними приходило до неприємних історій.⁴⁸⁾ Світська влада не числилася з церковними канонами і в Церкві панувала симонія, підкупство і невдоволення. Владу митрополита король звів до мінімум. Влада короля опиралася на силі світської влади, на інтервенції світської адміністрації.

Вина спадає також і на духовні чинники, на собори єпископів, які допустили до такого стану і пониження вищого духовенства. Король назначував людей до високих урядів без належної підготовки і без належного образування, без моральних вартостей і ті урядники були всеціло залежні від короля. Були також випадки, що королі упоминали митрополитів і владик, щоб вони більше занималися справами Церкви і її адмініструванням та згідно зі своїми правами зберігали в Церкві порядок і дисципліну.

В ієрархічному порядку, єпархіяльні суди мали бути підпорядковані митрополичим судам і всі апеляції єпархіяльних судів мали би йти до суду митрополичого. Однак часто апеляції єпархіяльних судів були звернені до судів світських. Як був засуд, чи присуд митрополичого суду, тобто найвищої церковної судової інстанції, то апеляції митрополичих присудів були звернені до суду королівського і король міг змінити присуд так, як сам хотів. Були навіть такі куріози, що самі єпископи вносили позви до королівського суду в чисто церковних справах таких, як котрий з двох номінатів на єпископів має обняти єпархію. До того був часто вмішаний також і митрополит.⁴⁹⁾

До митрополита належала також репрезентація

48). М. Грушевський, ор. с. т. V. ст. 418 і дальше.

49). М. Грушевський, ор. с. т. V. ст. 420 і дальше.

київської митрополії і оборона церковних прав проти зазіхання світських людей, а навіть короля і сойму. На жаль митрополити не проявляли в тій ділянці жодної активності. Всі ті привілеї, які православна Церква здобула, лишалися тільки на папері. Митрополит часто занедбував свої духовні обов'язки такі, як висвячування єпископів для своїх епархій, однак і в тих справах голос короля був рішачий, кого митрополит має висвячувати на єпископа. Митрополит мав право скликати собори, але з часом король присвоїв собі те право і без згоди короля собор не міг відбутися. До митрополита належала в першу чергу оборона віри й обряду, але і в тій ділянці митрополити були надто інертні. На римо-католицький обряд переходила українська шляхта і студіюючи малодь і ми не знаходимо майже ніяких слідів, щоб митрополити робили які-небудь заходи для здержання переходу української шляхти в латинський табір, де вона ставала поляками.

В деяких випадках можна ту інертність митрополитів розуміти, бо деякі митрополити були польського походження і вони дивилися на перехід в польський табір дуже поблажливо. Вони ж самі були душею латинниками і поляками, а до української Церкви прийшли тільки тому, щоб зробити в ній кар'єру і доступити в монастирях гідности архимандрита, єпископа, а потім митрополита.

Але, були митрополити польського походження, які дбали про українську Церкву. Таким був Гаврііл Колєнда (1655-1674), який перед покликанням його на митрополичий престол, був латинським архієпископом. На пості київського митрополита він щиро зайнявся українською Церквою, старався передовсім направити чернече життя та завести в монастирях дисципліну. Він оподаткував монастирі, щоб тими фондами закласти нові новіціяти, а будучи рівночасно протоархимандритом, наказав точне виконання чернечих уставів, звільнив архимандритів від різних королівських привілеїв які вони були отримали без згоди протоархимандрита.⁵⁰⁾

В перших часах київської митрополії, митрополити брали участь в політичному житті і були дорадниками князів. На вимогу князя Із'яслава II., митрополит Клим Смолятич скликав до Києва віче 1147 р. Також

50) Ю. Федорів: Історія Церкви в Україні, Торонто 1967, ст. 237.

митрополити брали участь у княжих договорах, виступали, як посередники в часі спорів та княжих міжусобиць. Митрополит Миколай (1097-1104) разом з вдовою великого князя Всеволода ходили в делегації до Володимира Мономаха, що підступив з військом під Київ, щоб покарати Святополка II за те, що порушив ухвали любецького з'їзду. Він просив Мономаха:

Молимо тебе княже і братів твоїх. Не можете погубити руської землі. Якщо будете воювати між собою, то погани радітимуть і візьмуть землю нашу, яку придбали діди і батьки наші трудами і хоробрістю.

Мономах дався переконати і припинив воєнну загрозу.⁵¹⁾

Також митрополити вставлялися за милосердям князів в справі оскаржених. Не всі митрополити так щиро віддавали свої услуги для добра своєї пастви. Митрополити грецького походження не розуміли ані мови, ані звичаїв українського народу і стояли в тіні життя своїх вірних. Надхнені проповіді митрополита Іларіона і Кліма Смолятича в порівнанні зі словами митрополита грека Никифора аж дуже яскраво відрізняються. Никифор сам висловлюється: «Стою серед вас безголосий», бо не розумів мови своєї пастви.⁵²⁾

Митрополити греки не тільки, що не розуміли української мови й духовости. Вони спiniaли канонізацію українських святих та вели систематичну боротьбу проти українських владик, які були віддані справі дочасного і вічного добра своєї пастви. Новгородський єпископ Ніфонт, грек, великий противник митрополита Кліма Смолятича, порозумівся з північним князем Юрієм Довгоруком проти Із'яслава II.⁵³⁾ На всіх 22 митрополитів, були лише 4 українці в домонгольській добі. Решта греки, прислані патріархом здебільша рядили без порозуміння з князем і не питаючи думки місцевих єпископів.⁵⁴⁾

В XVI-XVII стол. церковні братства розширили свої впливи навіть на єпископів і митрополита. Були випадки, що митрополити були залежні від церковного

---

51). Н. Полонська-Василенко: Історичні Підвалини УАПЦ. ст. 85, Мюнхен 1967.

52). Н. Полонська-Василенко, *op. c.*, ст. 36.

53). Н. Полонська-Василенко, *op. c.*, ст. 36-7.

54). Ю. Федорів: *op. c.* ст. 73-74.

братства і від козацтва. Митрополит Йов Борецький мусів аж двома посланнями оправдуватися, що не має ніяких зв'язків з «уніятами», ані ніяких симпатій до унії.⁵⁵⁾

Митрополит Язон Смогожевський, поляк з походження, так пише в обороні давних прав вибору синодом єпископів київського митрополита:

Русь сповнила все, що обіцяла Христові і його намісникові папі Климентові XIII., коли торжественно складала послух...і майже два і пів століття постійно зберігала уживаючи найбільших зусиль, щоб поширити унію в границях королівської Польщі. Вона привела під послух папі цілі єпархії, не жалувала крови, дізнавала вигнань і втрати своїх дібр, щоб тільки довести до Христового стада заблуканих овець від католицької Церкви і долучити їх до синів св. римської Церкви. Вона сподівається, що Апостольський Престол, який завжди був матір'ю з'єдинених русинів додержить їм те, що торжественно гарантував і будею назавжди обіцяв.⁵⁶⁾

На цьому тлі, як Устави св. князя Володимира Великого і Руської Правди князя Ярослава Мудрого, а зокрема права і страта тих прав київських митрополитів, можна, немов на канві в загальному представити організаційну структуру української Церкви. До XVI стол. ми не маємо відомостей про організацію і будову української Церкви. Є тільки тут і там згадки про установу київської митрополії і то суперечні, про будову церков, шкіл, шпиталів, сиротинців та інших установ, якими опікувалася Церква.

Поунійні права київських митрополитів

Берестейська унія затвердила попередні, неквестіоновані права митрополитів. Вони мали лишитися зверхниками української Церкви, як перед унією. Їх владу виразно здефініювано на чернечій капітулі в Руті 1617 р., де було сказано:

55). А. Шептицький : Monumenta Ucrainae Historica Vol. II, p. 265, Romae, 1965.

56). А. Шептицький, *op. c.* Vol. II, p. 487. За І Хомою: В Богословії т. XXXVIII. за 1974, ст. 119-120.

Київському митрополитові є Богом доручений нагляд над усіма монастирями не лише в київській, але всюди, де тільки проживають українські владики й духовенство, чи то чернече, чи світське.⁵⁷⁾

На початку, по заключенні унії влада митрополита залишалася такою, якою була й перед заключенням унії. Але, дедалі, вона зачала маліти, звужуватися. Київські митрополити законно мали мати вплив на вибір єпископів, їх висвячувати і інсталювати на опорожнених єпархіях. По заключенні унії, влада єпископів була менше підпорядкована митрополитам, як перед унією. В особі митрополита була включена також і влада проархимандрита, якому підлягали всі монастирі в митрополії. Права і владу митрополита уточнив і з'ясував митрополит Венямин Рутський у правильнику т. зв. «Regulae episcoporum»⁵⁸⁾ коло 1627 р. В тому правильнику Рутський вказує, на обов'язки владик, які колись складали чернечі обіти совершенного послуху і той послух їх обов'язує супроти митрополита, який повнить також владу протоархимандрита. Вони обов'язані щороку складати на руки митрополита звіт про свою діяльність, а що три роки мають особисто його відвідати та зложити всі свої турботи, старання і болі, як доброму батькові і зверхникові. Як щоби хтось з владик не міг особисто відвідати митрополита задля тяжкої недуги, або якої іншої перешкоди, має про це його повідомити, а у своїм заступстві вислати когось із своїх священників.⁵⁹⁾

Дальше в правильнику сказано:

Митрополит має право сам візитувати і контролювати єпархії. В часі візитацій єпархії обов'язані дати митрополитові утримання і покривати всі кошти зв'язані із митрополичими візитаціями.⁶⁰⁾

Митрополичі суди були апеляційними і касаційними, зн. другої і третьої інстанції. По унії, касаційні, поступенно перейшли до Риму. Передше мав митропо-

57). Археографический Сборник Документов относящихся къ исторіи сѣверо-западной Руси т. XII. Тут і там, Вильна 1900.

58) M. Szegda. Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Waleśki, st. 155-160, Warszawa, 1967.

59). Археографический Сборник Документов, оп. с. ст. тут і там.

60). Там же.

лит також право в деякій мірі диспонувати єпископськими грошовими приходами. Цим правом митрополит користувався тоді, коли була потреба для цілої митрополії. Митрополит по засягненні ради владик, міг з'обов'язувати всіх єпископів митрополії, щоб вони зложили бажану суму. Розмет був пропорціональний відносно приходів кожного єпископа.⁶¹⁾

Регули виразно свідчать, що при особі митрополита концентрувалася вся влада. Йому підлягали всі манастирі й єпархіяльне духовенство. Але ця влада митрополита не вдержалася довго. По смерті Рутського тих правил ще держався його наслідник Рафаїл Корсак. По Корсакові, митрополити зачали сповільнювати свої обов'язки, взоруючись на латинських примасах, а єпископи взоруючись на латинському клирі переймали не лише форми поведінки латинських єпископів, але також і форми латинських богослужень. Вони лише в необхідних справах комунікувалися зі своїм митрополитом. Звичайна комунікація була з Римом. Контакти митрополита з Римом були частіші, як колись з Константинополем. Митрополит і єпископи були в деякій мірі залежні від Риму, передовсім у фінансових справах. Українська Церква потребувала грошей на будову духовних семінарій, колегій, на виховання молоді, на стипендії для тих, що студіювали в Римі й інших католицьких університетах. Митрополит часто звертався до Риму за підмогою.⁶²⁾

Польське духовенство, переважно єзуїти, надуживали поваги і прав нашої Церкви і тому митрополити зверталися в цих справах до Риму з проханням, щоб Рим вставився в короля, сенаторів та інших впливових людей.

Прав і компетенцій митрополита в Польщі не розуміли. Вище польське духовенство і шляхта дивилися на митрополита, немов нищого рангою від латинського суфрагана тільки тому, що його обряд був інший. Вони не хотіли того розуміти, що митрополит мав далеко ширшу юрисдикцію над своїми владиками та над чорним і білим духовенством, як польський примас. Його влада нічим не різнилася від влади східних патріархів.

61). Археографический Сборник, оп. с. тут і там.

62). Е. Шмурло: Римська Курія ч. 2. ст. 52-53. Патрило I. Archiepiscopi Metropolitani Kievo-Halicienses attentis, passim.

В дискусії митрополита Рутського з секретарем конгрегації де Пропаганда Фіде Інголі, в справі установа́ння Київського Патріярху, секретар Інголі сказав, що установа́ння патріярху (в 1620-тих роках) нічого нового не дасть Церкві, бо київські митрополити мають і без того всі права патріярхів. Вони дістануть тільки титул патріярха.⁶³⁾ Митрополити завжди покликувалися на свої права гарантовані папою Климентом VIII. і його буллю з 23.XII.1595 р. «Magnus Dominus» і другу буллю з 23.XII.1596 р. «Decet Romanum Pontificem», де були застережені всі права й обрядові окремішности для української Церкви. В другому документі «Decet Romanum Pontificem» папа затвердив митрополитам усі ті права, які вони мали перед за́ключенням унії, з тою ущербкою, що митрополита вступаючого на митрополичий престол, мав потвердити сам папа і відновити права для свячення нових єпископів, ере́гування нових єпархій і ін. Митрополит мав право щорічно переводити візитації в єпархіях своєї митрополії. З тих прав користали митрополити: Потій, Рутський і Селява. В імені Селяви, переводив таку візитацію його висланник Гавриїл Коленда. Однак, коли Г. Коленда заповів візитацію в пинській і володимирській єпархіях, то в Римі за́квестіонували його візитацію мовляв, що ані декрети триденського собору, ані звичаї латинської Церкви не передбачують візитацій. Очевидно, що ця за́борона була противна і давнім звичаям нашої Церкви і потвердженням папів. Від тої за́борони Селява відкликався до Риму, але заки прийшла відповідь, митрополит помер.⁶⁴⁾

Давні права митрополитів (поза за́бороною візитацій) були респектовані Римом понад сто років. Митрополит висвячував єпископів і їх інстальював, переносив, ере́гував нові єпархії та користав з усіх інших прав не питаючи Риму і Рим цьому не противився. Права митрополита були квестіоновані аж у 125 літ по за́ключенні унії. На Замо́йському синоді (1720), на якому навіть не дозволено митрополитові предсідати, а предсідником синоду був папський нунцій Гієронім Грімальді. На Замо́йському синоді не вирішено прав митрополита, а віддано до вирішення

63). І. Патрило Archiepiscopi Metropolitani Kievo-Halicienses, Passim.

64). Ю. Федорів, Історія Церкви в Україні, Торонто 1976, ст. 235 і
дальше.

Риму, який вирішив очевидно негативно. Від Замойського синоду митрополитам заборонено висв'ячувати єпископів без дозволу Риму. Папа мусів перед свяченням знати щось про кандидата і дати на свячення свій дозвіл. Так само заборонено митрополитам переносити єпископів з одної єпархії на другу. Митрополит Флоріан Гребницький (1748-1762) не зважаючи на папську заборону переніс Пилипа Володковича з холмської на володимирську єпархію, а митрополит Язон Смогожевський переніс в 1784 р. Максиміліяна Риллу з холмської на перемиську єпархію без дозволу Риму. Рим обидва перенесення уважав неважними, однак згодом папа їх затвердив. Також Рим застеріг собі права судження і карання єпископів. В 1671 р. митрополит Колєнда екскомунікував двох владик, пінського і володимирського за те, що не ставилися на митрополичий суд. Конгрегація де Пропаганда Фіде визнала цю екскомуніку неважною, мовляв, митрополит не має права судити своїх єпископів і написала до папського нунція, щоб екскомуніку відкликав. Також в половині XVII стол. касаційний суд, який здавна належав до митрополита, присвоїла собі нунціатура.⁶⁵⁾

Звичайно, оскаржені були єпископи і замість звертатися до свого митрополита, вдавалися зі своїми відкликами до папської нунціатури. Перед унією митрополити мали право скликувати собори єпископів без відома і згоди патріярха, а по унії Рим вимагав і домігся від митрополитів, що Рим затверджував програму синоду і дозволяв на скликання синоду. Також змінено термінологію і пристосовано до латинської: замість колишнього собору, називано вже синодом. На синодах предсідали від 1720 р. вже не митрополити, але т. зв. апостольські легати, нунції.⁶⁶⁾

Перед унією життя ченців було на правилах св. Василя Великого. Манастирі підлягали єпархіяльним єпископам. Митрополит мав юрисдикцію над манастирями у всій київській єпархії. Але, були й такі манастирі, що були митрополичими ставропігіями, а декотрі підлягали впрост патріярхові: Митрополит Рутський зреформував їх, централізуючи юрисдикцію в руках Київських митрополитів. Реформу зачав від

65). Археографическій Сборник, оп. с., тут і там.

66). Археографическій Сборник, оп. с., тут і там.

новіціату, що оснував його в Битині 1616 р., а в 1617 р. скликав ігуменів на капітулу. Там вибрано протоархимандрита, який мав підлягати митрополитові. Протоархимандрит мав обов'язок щороку провірювати ченців у всіх монастирях і контролювати, чи вони зберігають чернечі правила.

Ігуменів вибирали ченці в кожному монастирі й вони мали що 4 роки з'їздитися на капітулу. Отже, влада митрополита тепер розтягалася не лише на єпархіяльних єпископів, але також і на ті монастирі, які були в поодиноких єпархіях.

З початку не всі монастирі годилися з реформою Рутського, бо деякі були вже ставропігіями, але у XVIII стол. були вже всі об'єднані. Фактично, не протоархимандрит, але митрополит скликав капітули і предсідав на них, мав вплив на вибір протоархимандрита, який по виборі складав митрополитові присягу вірності, а щороку мав обов'язок давати писемні звіти з діяльності всіх монастирів. Митрополит мав широкі права над протоархимандритом, міг на капітулі судити його, усунути його з уряду і карати згідно з провинною.⁶⁷⁾

Такі то права мав митрополит у відношенні до архимандрій і архимандритів. Мав він право ерегувати нові архимандрії і їх ліквідувати, або влучувати в інші. Мав право надавати, або анулювати титул архимандрита. До часу реформи Рутського, архимандрити були вибрані на ціле життя. Тепер митрополит іменував їх на 4 роки, а перед номінацією подавав королеві його кандидатуру до затвердження, подібно як і на єпископа.

Влада митрополита не була ніким контрольована. Увесь уряд протоархимандрита був у руках митрополита. Такий стан був до 1739 р. Архимандрити й ігумени не були вдоволені і навіть доходило до того, що капітули вибирали двох архимандритів. Крім того монастирі писали скарги на митрополитів до Риму, щоб увільнитися від влади митрополитів, а вибирати собі протоархимандритів з поміж звичайних ченців. Протоархимандрити, які крім титулу не мали повних прав і влади над монастирями (а мав їх митрополит), домагалися, щоби реформу Рутського Рим поправив і дозволив вибирати протоархимандрита з поміж звичайних ченців і щоб той протоархимандрит не підлягав митрополитові.

67). Археографическій Сборник, оп. с., тут і там.

Очевидно, Рим радо згодився на таку пропозицію і вирішив справу в користь монастирів, позбавляючи митрополита влади над монастирями. Щобільше, Архимандрити домагалися екземпції, зн. вийняття їх з під юрисдикції митрополита і підчинення юрисдикції Риму.

Такі домагання натрапляли на труднощі, бо ченці займали місця парохів і то в найбагатших парохіях, які підлягали митрополичій юрисдикції, або юрисдикції місцевих єпископів. Крім того, до чернечих громад належали також єпископи і митрополити та інші епархіальні й митрополичі службовці,⁶⁸⁾ які перед тим як ченці, жили в монастирях.

Митрополит Жоховський скликав 1683 р. до Новгородка капітулу, на якій протоархимандрит і представники монастирів поставили домагання, щоб монастирі вийшли з юрисдикції митрополита й єпископів і підчинилися Римові. Митрополит і єпископи загрозили, що коли монастирі перейдуть в юрисдикцію Риму, будуть позбавлені парохій і всіх єпископських і митрополичих урядів. Тоді вибрано протоархимандритом митрополита Кипріяна Жоховського (1674-1693) і повідомлено Рим про той вибір. Рим запротестував і уневажнив вибір та наказав вибрати проархимандрита з поміж простих ченців так, як ченці домагалися. Митрополит Жоховський на доручення Риму поновно скликав капітулу до тодішнього осідку митрополита Новгородка. Присутні, представники монастирів потвердили попередній вибір і просили митрополита Жоховського, щоб він прийняв вибір протоархимандрита, бо вони не бажають мати в Церкві два уряди, лиш один. Ченці згодилися на вибір митрополита протоархимандритом, бо не бажали залишати багаті парохії і єпископські і митрополичі уряди.⁶⁹⁾

Противники Жоховського, (шляхтичі) знову поскаржилися в Римі та повідомили Рим про поновний вибір митрополита протоархимандритом. На ту вістку Рим постановив раз назавжди відсунути митрополита від уряду протоархимандрита і новгородська капітула була уневажнена Римом.

Нову капітулу скликав польський єзуїт Уейський 1686 р. і був на ній предсідником. На тій капітулі вибрано протоархимандритом Йосифа Питкевича і по-

68). Археографическій Сборник, оп. с., тут і там.

69). Археографическій Сборник, оп. с., тут і там.

становлено широкі права протоархимандритові. Без його згоди митрополит не мав права надавати ієрархічних гідностей, ані без його згоди висв'ячувати єпископів. Протоігумен зачав називати себе генералом так, як це є в латинських монастирях. Коли по смерті митрополита Лева Заленського (1694-1708) собор вибрав адміністратором митрополії, а потім 1708 митрополитом Юрія Винницького, то тодішній генерал (колишній протоархимандрит) опротестував цей вибір, як незаконний. Все ж таки, хоч Рим звільнив ченців з юрисдикції митрополита і підчинив їх у свою юрисдикцію (1739), вони далше були при єпископських і митрополичому урядах.⁷⁰⁾

По заключенні унії польські єзуїти пустили розголос, що лише латинська Церква є правдива, а унія мусить скорше, чи пізніше злитися з римо-католицькою Церквою. Ця ідея прийнялася в монастирях і ченці були переконані, що унія мусить бути включена в римо-католицьку Церкву. Але, часом виходили в монастирях люди розумні і ідейні, які дбали про збереження церковних практик і добра вірних, але ставали й такі в церковному проводі, що обороняли все латинське, що занечищувало наш обряд і силоміць пхало Церкву в латинський табір.

Рим орієнтувався на інформаціях польських церковних ієрархів і так заряджував, як вимагало добро латинського костела. Але, час до часу появлялися папські енцикліки, але вони були пустим звуком в ухах і дії польських церковних провідників.⁷¹⁾

В 1742 р. Конгрегація де Пропаганда Фіде видала декрет, в якому з'обов'язувала митрополита й єпископів, щоб вони не вмішувалися в справи монастирів. Ними мали інтересуватися Конгрегація пропаганди, яка присвоїла собі над ними юрисдикцію таку, якою користуються римо-католицькі монахи. Проти того декрету запротестували митрополит і єпископи. На капітулі в Лубні заключено новий «нексус», тобто угоду між ченцями і митрополитом. В цій угоді привернено митрополитові давні права, якими митрополити покористувалися понад 100 літ по заключенні унії. Рим тої угоди не апробував але і не заперечував бо знав, що

70). Археографический Сборник, оп. с., тут і там.

71). Julian Pelesch: Die Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom II, S. 495-496; E. Likowski: Dzieje Kościoła Unickiego op. c. st. 67-78.

всяке рішення стане кісткою незгоди в Церкві. Але mimo того, Рим часто вміщувався в наші церковні справи і все старався обкраювати давні права митрополитів.⁷²⁾

В 1753 р. папа Венедикт XIV видав бреве «Inklytum nobis» і цим бреве наложив на митрополитів обов'язок представляти Римові кандидатів до церковних урядів. Цим бреве Рим відсунув участь протоархимандрита від участі в поставленні кандидатів на церковні уряди.

Також в часі вакуючої митрополії привернено Церкві деякі втрачені права. Помісний собор єпископів вибирав кандидата на митрополита, представляв його королеві, а король папі, а папа апробував вибір, або відкидав. В часі вибору митрополита, на соборі предсідав адміністратор митрополії. Однак на тому тлі йшло до непорозуміння між Римом і київською митрополією. Луцько-острожський єпископ Теодосій Рудницький вистарався в короля і отримав номінацію на митрополита. На те саме місце собор владик вибрав Флоріяна Гребницького. Між польським урядом і собором єпископів постав спір. Собор і король згодилися на те, щоб справу спору вирішив Рим. Папа вирішив дипломатично: і король має право іменувати митрополитів і собор має право предклати кандидатів. Собор постав справу ясно, опираючися на прадавніх звичаях і практиках і посадив на митрополичому престолі Флоріяна Гребницького (1748-1762). По виборі митрополит був зобов'язаний зложити папі визнання віри.⁷³⁾

Подібна процедура вибору митрополитів відбувалася ще за життя попереднього митрополита, коли була потреба надати йому помічника. По смерті митрополита, помічник займав місце митрополита без ніяких формальностей. В часі вибору помічника, децидуючий вплив мав митрополит-ординарій. Були також випадки, що митрополит назначував собі помічника без собору владик. Особливо по заключенні унії митрополит назначував собі коадьютора навіть без елекційного собору владик. Без вибору були владики: Рутський, Корсак, Жоховський, Атанасій Шептицький, Володкович, Лев Шептицький, і Ростоцький. Тих сім владик були назначені митрополитами, а не вибрані.

72). E. Likowski, Dzieje Kościoła Unickiego op. c. st. 78-79.

73). Likowski Edward: Dzieje Kościoła Unickiego, t. I, op. c. st. 67-73. Julian Pelesch: Die Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom; II. s. 495-496

Кандидат на митрополита не мусів бути єпископом. Міг ним бути звичайний ієромонах і в XVII і XVIII стол. було аж 15 митрополитів висвячених з поміж звичайних ченців. Їх висвячувано на єпископів, а потім на митрополитів. Коли висвячувано єпископа на митрополита-помічника, тоді він задержував у своїй юрисдикції ту єпархію, яку мав до часу хіротонії на митрополита. Затримували вони свої попередні єпархії тому, що ті єпархії були розділені між православних і уніятів і приходи з них були дуже нерегулярні. Ціла Україна в XVII стол. була в руках православних, а тільки Білорусь могла забезпечити митрополита столовими добрами. Ситуація у XVIII стол. дещо змінилася. Уніятська митрополія відзискала Україну, яка по знищенні відбудовувалася і стала під кутом адміністративним досить добре. Лев Кишка описує приходи митрополії, які в 1715 р. приносили 2200 злотих, в 1739 р. – 8200, в 1752 р. – 6400, в 1780 р. – коло 170.000⁷⁴⁾

Помісні Собори

Побіч влади київських митрополитів, велике значення мали помісні собори. Було то центральне колегіяльне тіло, яке тісно співдіяло з митрополитами. Були вони скликувані митрополитами в дуже важливих справах, але, перед заключенням унії з Римом, вони відбувалися регулярно кожного року, часом щокілька років.

У спокійні часи, коли нашій Церкві не загрожувала жодна небезпека, собори не мали рішачого впливу на церковну діяльність, або на які-небудь зміни в її устрою.

Маємо вістку, що собор у Вільні 1509 р. постановив обмежити реформу Церкви. В тій цілі відбулися ще собори в 1514, 1540, 1546, і 1558 рр. Однак не знаємо, чи ті собори вирішили якісь структуральні справи нашої Церкви. Знаємо тільки, що перед заключенням унії відбулося кілька соборів, на яких владики мали гарячі наради, бо на півночі представники московської Церкви виторгували в Константинополі свого патріярха. Київський митрополит бачив, що з півночі насувається загроза на київську митрополію, щоб її підкорити Москві. В 1589 р. приїздив в Україну Константино-

74). Такий стан подано в реляціях митрополита Атанасія Шептицького в 1739 що знаходиться в київській течці «Архів Конгрегації Собору». Диви: *Epistolae Metropolitae Kievienis Catholicorum. Analecta OSBM, Romae, series II, sectio III, t. I. Haluscynskyj i A. Wetykyj, Romae 1959.*

пільський патріярх Єремія, скликав собор і поручив митрополитові щороку скликувати собор. В 1590 р. собор постановив, що щорічні собори мають відбуватися 24 червня в Берестю Литовському. Собор зобов'язував усіх єпископів, представників білого і чорного духовенства і представників мирян брати участь в соборах. Хто без причини не явиться на собор, понесе відповідні санкції. Маємо записано, що до кінця XVI стол. відбулися собори в 1591, 1593, 1594, 1595 і 1596 рр. В 1596 році владики порізнилися на соборі і в тому році відбулися два собори в Берестю Литовському, один за унією, а другий проти унії. Разом і Церкву розділено на православну і католицьку східного обряду.

Собори скликували митрополити, але перед тим musli мати дозвіл від короля. Собори – це законодавче церковне тіло. Їх постанови творять закон помісної Церкви. На собори були обов'язані являтися всі єпископи, представники монастирів (зн. архимандрити й ігумени), а від світського духовенства намісники і протопопи (протопресвітери і декани). Зі світських людей брали участь представники церковних братств і визначніші світські люди. В границях Річипосполитої Польської брали участь представники польського уряду, а навіть єзуїти.

Виймково в соборі 1596 р. взяли участь ще й представники міст і нищого духовенства. Децидуючий голос мали єпископи, а решта учасників мали тільки дорадчий голос.

Над чим радили собори в XVI стол.? Всіх нарад соборів не дається повишукувати, а може нема записок. Але, звичайно собори відбувалися в справах поправи церковної дисципліни, очищення обряду від чужих впливів, збереження давніх церковних практик і т. п. Постанови обов'язували як закон у цілій митрополії. Напр. на соборі у Вільні постановлено очистити обряд від деяких новостей взятих від римо-католицької Церкви і порушення церковних правил, то на соборах 1590 і 1591 рр. ті справи були порушувані тільки загальною. Вони були вже увійшли в життя Церкви і не дразнили так ані духовенства ані мирян. Навіть на соборі 1596 р. частинно ті латинські нововведення затверджено, немов би вони набули вже право прилюдности. Деякі з тих новостей, які осуджував собор у

Вільні 1509 р. на соборі в Берестю 1596 р. ті новості були прийняті й увійшли до 33-ох артикулів, на які українські владики згодилися в церковній унії.

Українська Церква в деяких випадках мала бути звільнена від залежності польських королів, зате в більшій мірі підпорядкована римському папі. Очевидно, що концепція такої реформи не виходила лише від митрополита і владик, але у великій мірі була інспірована польським духовенством і представниками польського уряду, сподіваючися з'єднати собі прихильність української ієрархії. З другого боку, підчинення римському папі мало промостити дорогу до успішнішого латинщення, а тим самим польщенням української шляхти й українських студентів.

Помісні собори діяли, як адміністративно-судовий орган. Також на тих соборах лагоджено важливіші церковно-судові справи, які належали до митрополичого суду. Це був найвищий церковний суд, від якого не було апеляції. Бували також і такі випадки, що був спір між єпископами і собори полагоджували ті справи. Заходили спори поміж львівським Ставропігійським Братством і єпископом і ті спори залагоджував собор.

Також собори мали законно вибирати митрополита, коли була вакуяча київська митрополія.⁷⁵⁾ Також собори вибирали, згл. затверджували нових єпископів, а часто і висвячувано їх в часі собору. В практиці їх на-значував польський король, поминаючи давну практику Церкви.

Перед заключенням унії помісні собори мали відбуватися щороку. По унії собори припинилися. Ідея соборів віджила тоді, коли роздвоєна українська Церква на уніятів і православних обидві зачали думати про поворот до злуки. Тоді писав митрополит Рутський меморіяли до Риму прохаючи дозволу на скликання спільного собору. Писав він не лише до папи, але й до Конгрегації Пропаганди благаючи, щоб в Римі дозволили відновити щорічні соборові наради, але надаремно.⁷⁶⁾

75). Макарій: *Исторія Русской Церкви* оп. с. т. IX, ст. 166-174 і 176-177, 334-493, 497-508, 516-519, 541-546, 574-579, 643-673 і тут і там.

76). Стрелбицкий І. *Униатские церковные соборы с конца XVI века до воссоединения униатов с православною Церковью* ст. 74-83, Одесса 1891. Також *Археографический Сборник*, оп. с., тут і там. Диви А. Петрушевич С. *Сводная летопись* I. ст. 896.; Chedynicki K. *Kosciół Prawosławny* op. с. st. 462-465; Szegda K. *Działalność* op. с. st. 177-185; *Documenta Pontificum Romanorum* I., nr. 390, nr. 407.

Рутський бачив, що роздвоєна українська Церква сама себе нищить. Треба було старатися не лише в Римі про дозвіл на спільний собор, але також і в польського короля. В 1623 р. підняли цей плян і деякі польські сенатори на соймі і король був згідний пристати на це.

Рутський відбув 20 січня 1624 р. єпископську нараду в Новгородку, тодішньому осідку митрополита. На нараді постановлено вислати послів до Києва, до «духовних православних властей» з пропозицією миру, з пропозицією, чи не схотіли б православні з'їхатись разом з уніятами і про справу «соединенія» поговорити. Посли мали на думці церковні братства, яких настанова до уніятів була їм добре відома.

В розмові була видвингнена справа канонічного оформлення нашої Церкви, справа патріархату, що мало б вивести обидві сторони на чисті води. Згідно зі звідомленням І. Мадея, то справа патріархату була там порушувана і деякі сенатори про плян патріархату знали і одобрявали.⁷⁷⁾

Місія в Києві не мала сподіваних успіхів. Єпископи не мали відваги входити в переговори. Справа спільного собору знов виринула в 1626 р. на польському соймі. Король 31 березня 1626 р. оповістив, що дає дозвіл на спільний собор в Кобрині на 6 вересня того ж року.

В 1625 р. остаточно папа Урбан VIII згодився на собор, але не спільний, тільки уніятський. Рим згодився також на собори що 4 роки, але без участі православних. Соборові наради мали за дорученням папи тривати найменше один тиждень.

Це перший випадок, що митрополит Рутський по закінченні унії звертався до папи за дозволом відбувати собори. Раніше київські митрополити відбували свої собори без дозволу патріархів і патріярхи тої практики не квестіювали. З церковної сторони не було ніякої трудности проголосити синод. Для більшої певности

77). Monumenta Confraternitatis Staupigianae Leopoliensis, Leopoli 1895-98, 2 v.; Monumenta Ucrainae Historica. Coll. metropolita A. Szeptyckyj, Romae 1964. Там є цілий ряд документів і просьб. Звідомлення про цю місію знали і одобрявали. Докладно подає Summaria Relatio Patria Ioannis Basiliani de mediis procurandi unionem procurandi unionem universalem Ruthenorum. cf. Monumenta Ucrainae Historica. Coll. metropolita A. Szeptyckyj Romae 1965. v. II. nr. 5. Про це теж сказано в письмі Рутського до Пропаганди.

Рим доручив своєму нунцієві не допустити до спільного синоду з православними.

За митрополитів Рутського й Могили православна Церква не менше шукала способів, щоб увійти в порозуміння з уніятами і не нищити самих себе. Обидві ієрархії відбули свої окремі собори в 1621, 1627, 1628, і 1629 рр. і остаточно в 1640 р. за Петра Могили. Всі ті собори, як уніятські, так і православні, не знайшли способів, якими можна б було поєднати розділену Церкву. Можливо, що були ще свіжі рани зневаг і взаємного себе поборювання, особисті амбіції та зовнішні перешкоди для уніятів з Риму, а для православних з Москви. Король і польські сенатори згодилися на спільний Собор в Кобрині, 1626.

Коли розійшлася вістка про спільний собор з православними, зчинився між православними рух, мовляв, католики хочуть їх заманити в сіти католицької Церкви. Рада в раду й вони відмовлялися від участі в спільному соборі. Зіхалися тільки українські католицькі владики з митрополитом Рутським на чолі. Крім них прибули архимандрити й ігумени монастирів і протопопи (нинішні протопресвітери). Собор начислював коло 100 учасників. В соборових нарадах не було мови про православних. Ту справу відложено на наступний собор в тій надії, що з ними треба таки поєднатися. Надія спиралася на згоді Рутського і Могили, які змагали до поєднання. Собор нараджувався над тим, щоб рятувати той високий позем шкільництва, який був за часів львівської Ставропігії, щоб рятувати народ і Церкву перед неучтвом. Найважливішою справою була Генеральна Духовна Семінарія, церковна дисципліна, привернення соборових зібрань бодай раз на 4 роки. Час і місце соборів мав назначувати митрополит. Всі наради були зібрані в 16 пунктах і їх вислано до апробати в Римі. Папській комісії не подобалися деякі проєкти 7 преєктів були скреслені з програми нарад, хоч там про православних не було мови, але в Римі вивідали, що собор «тхне схизмою». Тема про поєднання була відома і про неї писалося обширно по обидвох сторонах: православній і католицькій. А писали: Стрільбицький, поляк Ходиницький, Шегда і деякі документи зібрано в книгах: *Documenta Pontificum Romanorum t. I. nr. 390 (Breve 12.III.1625) nr. 407*. Та не лише Кобринь знаний зі

старань відбути спільний собор. Ідея поєднання не за-
вмирала впродовж цілого XVII стол.⁷⁸⁾

Спільні наради відбувалися у Львові 1629 р. і в Люблині 1680 р. Однак мимо найкращої волі і згоди, Рим счеркнув їх постанови і навіть не дозволив їх соборами називати. Навіть не дозволив Рим на собор чисто уніятський, який мимо заборони відбувся 1647 і 1683-84 рр.

Остаточо відкладано, або неговано собори десятки літ, щоб владики не мали нагоди поєднатися з православними. Треба було ждати, аж ідея поєднання вивітріє, прийдуть свіжі, більш надійні митрополити і владики і тоді можна буде дозволити на більш річевий собор. Такий собор скликано в 1720 р. до Замойстя. Скликав цей собор митрополит Лев Кишка ще 1715 р. повідомляючи Рим, що в українській Церкві нелад, що порушений обряд, впроваджено до богослужень багато надужить і латинських практик і треба справу обряду узгіднити зі стародавніми практиками і звичаями. Також писав Кишка до Риму, що латинники перетягають наших вірних на латинство і забирають до своїх дієцезій цілі парохії.

В Римі прийняли пропозицію Кишки, але відкинули спори з латинниками. Рим назначив предсідником собору свого нунція Єроніма Грімальді, немов би то не митрополит, але Грімальді був головою української Церкви. Також змінено місце собору. Замість Львова, до котрого мав бути скликаний собор, Рим назначив місце собору в Замостю на 1720 рік. Кишка мав зайнятися конвокацією собору, розписати повідомлення та розіслати їх до владик і вищого духовенства. Синод зачався Службою Божою, яку відслужив митрополит. Вступне слово забрав Грімальді і заїнтонував латинський гимн «Veni Creator», а потім приступив до пояснення, як треба вірити в Бога. По науці звелів підписувати кожному учасникові собору визнання віри. Представники львівської Ставропірії спротивилися тому визнанні мовляв, признаємо визнання віри апостолів, а не папське. Счинився фермент і соборові наради відложено на тиждень. По тижневі повторилася та сама

78). Стрибицький, уніятські церковні собори с конца XVI века до воссоединения уніятів с православною Церквою. Одесса 1891, ст. 74-83. Диви Chodnicki: Kosciół Prawosławny op. c. st. 462-465; M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna Rutkiego st. 177-185 pp. c.; Documenta Pontificum Romanorum t. I. nr. 390, nr. 390, nr. 407.; А. С. Петрушевич: Сводная Летопись т. I. ст. 896.

історія з визнання віри і Грімальді знову відложив наради на неозначений час. По впливі 17 днів Грімальді відкрив собор і відчитав вже готових 19 постанов опертих на постановах Тридентського собору. Також вміщено в літургічних книгах «і Сина», споминання папи римського у всіх богослуженнях, усунення зі Святої Літургії теплоту і губку та запроваджено багато інших змін, чужих духові й обрядові нашої Церкви. Позмінювано форми Святих Тайн, поправлено літургічні книги, ограничено права митрополитів, єпископів і вищого духовенства, впроваджено кілька латинських свят в українську Церкву. Не всі ті постанови впроваджено в життя, бо ціле сторіччя ані духовенство, ані вірні не прийняли. Треба було видати окремі катехизми зрадаговані в монастирях і на них виховувати одне і друге покоління, щоб вкорінити те, що вже довгими десятиріччями кувалося в монастирях.⁷⁹⁾

Пункти приготовані на замойському синоді Рим апробував 1724 р. і велів увести в життя Церкви. В 1725 р. опубліковано їх, як велике досягнення, окремою книгою. Коли не всі регули були введені в церковні практики, Рим плянував скликати собор в 1764 р., а потім 1765 р., але замойські регули були ще в пам'яті учасників собору і треба було відложити наступний собор на пізніше.⁸⁰⁾

Крім соборів, які мають законодавче значення, відбувалися з'їзди владик на наради, а навіть участь владик у чернечих капітулах, де вирішувано справи Церкви та впроваджувано їх в життя.⁸¹⁾

Про перші помісні собори маємо лише випадкові відомості, а літописні записки дають дуже скупі вістки, які справи на тих соборах полагоджувано. Мабуть в давнину такі собори відбувалися в Києві частіше і нема відомостей, чи вони відбувалися регулярно в домонгольській добі.

Про перший собор єпископів маємо вістку з часів Ярослава Мудрого, на якому було вибрано митрополита Іларіона (1051). Більшість істориків думає, що Ярослав хотів усамотійнити українську Церкву і тому від-

79). Федорія, Замойський Синод 1920 р. Рим 1972, тут і там.

80). S. Wiwczaruk: De synodo provinciali Berestensi anno 1765 non celebrata, Romae 1963, passim.; J. Pelesch Die Geschichte der Union...op. c. s. 502-506. А. Покровський: О соборах юго-западной Руси, ст. 141-144.

81). А. Покровський: О соборах юго-западной Руси, ст. 142-149; Диви М. Грушевський оп. с., т. VII. ст. 458-459, т. VIII ч. I. ст. 73-97, ч. II. ст. 89-91.

мовився приймати митрополитів з Греції. Не маємо ніяких відомостей, щоб патріярх як-небудь реагував на вибір митрополита з поміж українських єпископів. Більше згадок про собори українських владик не маємо майже сто років.

В 1147 р. Митрополит Михаїл (1130-1147) грецького походження, залишаючи Київ, лишив єпископам «рукописаніє», щоб в його неприсутності єпископи не важилися служити богослуження в соборі Святої Софії, «яко недостойт їм без митрополита в Святій Софії служити».⁸²⁾ Тоді князь Із'яслав II скликав собор єпископів, на якому вибрано митрополита Кліма Смолятича 1147 р. В часі вибору чернігівський єпископ, що мав більший авторитет, пояснив єпископам, що право вибору є кононічно оправданим, що єпископи мають право поставити митрополита. «Я знаю, що маємо право поставити митрополита. До того ж у нас є глава св. Климента. Як греки ставлять патріархів рукою св. Івана Хрестителя, так і ми поставимо митрополита».⁸³⁾ Клим Смолятич, як свідчить іпатський літопис, чернець і схимник, книжник і філософ, «яко же на руской землі не б'яшет». На цей вибір протестував патріярх, але то не пошкодило Климові управляти митрополією.

Про наступний собор в Києві, маємо згадку в 1168 р. Перед собором писав до київського князя Мстислава північний князь Андрій Боголюбський, щоб кн. Мстислав на соборі, який мав відбутися в Києві 1168 р. разом з єпископами, обмірковував справу присилання митрополитів з Греції, бо це не приносить користи ані Церкві ані державі. На цьому соборі вирінула справа постів у середині і п'ятниці, коли припадають господські, або богородичні свята. В Греції не звертали уваги на свята і піст задержували. В Україні в ті свята дозволяли «ради празника» посту не додержувати. На соборі вирішено, що справа постів у середині і п'ятниці, коли припадають свята господські, або богородичні не обов'язкова, і можна ті пости задержувати, або й не задержувати.⁸⁴⁾

Найкраще збереглися записки про помісний собор, що відбувся у Володимирі над Клямою 1274 р. На цей

82). О. Лотоцький: Українські джерела церковного права, ст. 107, Варшава 1931.

83). О. Лотоцький: оп. с., ст. 107

84). О. Лотоцький: оп. с., ст. 109.

собор привіз зі собою митрополит Кирил III (1238-1280) архимандрита Печерського монастиря Серапіона, щоб його поставити єпископом у Володимирі над Клязмою. На посвячення митрополит Кирил признав ще чотирьох єпископів і утворив з ними собор. Постанови цього собору заховалися, як правила, які були розіслані до всіх єпископів у формі окружного послання. Це послання засвідчує про діяльність нашої церковної ієрархії того часу. В поученнях є сказано, кого владики мають поставляти в диякони і пресвітери та на яких умовах. Перед поставленням у пресвітери, єпископи мають прослідити дотогочасне життя кандидата. Якщо кандидат вільний від гріхів, його мають доручити перед свяченням сім священників до свячень і інші знатні особистості. Єпископ за поставлення в диякони і пресвітери не повинен брати більшої оплати, як сім гривень. Кандидат на диякона має мати найменше 25 років, а на священника не менше, як 30 років.⁸⁵⁾

Дальше в правилах є поучення, які відносяться проти симонії, проти пиянства, проти чарівництва і інших пороків, які перейшли до нас з Греції. Ті соборові постанови покликаються на практику новгородської області і видно, що ті пороки були локальними новгородськими.

Про собор в Києві 1284 р. наша літопись подає нагу вістку: «позвані биша єпискупи вси рускія в Киев к Максиму митрополиту кievському і всея Руси». Митрополит Максим повернувся з татарської орди і скликав собор усіх єпископів до Києва, однак не знаємо нічого більше, ані причини скликання, ані змісту соборових нарад.

В 1414 р. за ініціативою великого литовського князя Витовта, скликано собор єпископів, архимандритів, ігуменів, вельмож і бояр і за згодою всіх вибрано на митрополита Григорія Цамвлака (1414-1419). Хоч київським митрополитом був уже Фотій (1409-1433), однак він не резидував в Києві, але в Москві, занедбав київську митрополію а збирав тільки гроші і дорогоцінності та вивозив у Москву. На соборі всі присутні написали грамоту до Фотія:

Ми єпископи київської митрополії пишемо по благодаті Святого Духа. З того часу, як ти прийшов, бачили ми, що багато чиниш не по

---

85). О. Лотоцький: *оп. с., ст. 110.*

правилах апостольських і ми по правилах терпіли тебе, як свого митрополита та ждали, що ти направишся. Але, ми почули про тебе та дійсно упевнилися в одній справі, яка мало що не по правилах, але за яку належить позбавити тебе сану та викласти. Ти й сам признався б у цьому, спитавшись у свого сумління, а ми не пишемо про неї, не хотючи соромити тебе. Отже, повідомляємо тебе, що по правилах не визнаємо тебе за єпископа і це наше конечне до тебе слово.⁸⁶⁾

Великий литовський князь не бажав, щоб у його державі верховодив Церквою митрополит чужої держави. Він і всі єпископи виділи велике запустіння київської митрополії і рішилися на вибір свого митрополита.

Патріярх не бажаючи розділювати київську митрополію, не прийняв Григорія і не дав патріяршого благословіння. Тоді єпископи написали патріярхові грамоту, в якій покликуються на апостольські постанови і правила, що «два, чи три єпископи можуть рукополагати митрополита». Вони навели приклади, що самі єпископи поставили митрополита Іларіона (1051), що сербські єпископи і болгарські самі, за правилами апостолів, рукополагають своїх митрополитів і що благодать Святого Духа однаково діє у всіх православних християн.⁸⁷⁾

На видне місце вибивається собор скликаний митрополитом Йосифом Солтаном (1507-1520) до Вільна 1509 р., в якому брало участь 7 єпископів. Собор тривав три з половиною тижнів і радив «о церковних вещах и о справленіи дѣл духовных.»⁸⁸⁾ В соборі брали участь крім 7 єпископів, 6 архимандритів, 6 ігуменів і 7 протопопів та багато інших священників. Про участь мирян не згадується. Є лише згадка про участь «іных ту будущих честных священников».⁸⁹⁾ На цьому соборі видано 15 постанов, якими упоминається єпископів, щоб самі не вкуплювалися на єпископські уряди і не дозволяли на симонію ченцям і священникам. За переступлення цієї постанови, собор грозить позбавленням

---

86). О. Лотоцький: *ор. с.*, ст. 111.

87). О. Лотоцький: *ор. с.*, ст. 112.

88). Е. Волховитинов: *Памятники русской страны*, т. VI. тут і там.
Батюшковъ Г., *Русская Историческая Библиотека*, IV тут і там.

89). Батюшковъ П.: *ор. с.* тут і там.

духовних урядів і гідности сану й уряду, який займає той, що провиниться. Кандидатів на вищі церковні уряди має вибирати собор єпископів, священників і мирян, а на священників, жителі тої церковної громади, в якій живе кандидат. Дальші постанови відносяться до дисципліни духовних осіб і мирян. Безженням священникам, вдовцям і вдовам, собор не дозволяє повнити служби в Церкві зі згляду на їх мораль, а світським людям, князям і панам не дозволяє видалювати священників самовільно, без відома і згоди єпископа. Також упоминає собор великого князя і власть імущих, щоб вони не важилися порушувати котру-небудь з соборових постанов. Якщо б хто з них порушив, тоді всі єпископи нехай прибудуть до митрополита, осудять те порушення і спільно звернуться до великого князя з осудом порушення. Якщо б хто з єпископів порушив котру-небудь з тих постанов, той буде позбавлений своєї гідности і духовного сану.⁹⁰⁾

В 1514 р. відбувся собор, на якому відбулася канонізація Єлисея Лавришевського. В соборі брали участь єпископи, кілька архимандритів і духовників. Про участь мирян не згадується. Мабуть не було світських осіб на соборі тому, що собор мав характер пастирсько-канонічний. Про цей собор маємо скупі відомости. Крім канонізації преподобного Єлисея, нічого іншого не згадується.

Не маємо також повніших відомостей про собор, який відбувся 1540 р. в Новгородку. На цьому соборі радили митрополит Макарій II (1534-1555), шість єпископів і 4 світські особи. Ані програми, ані соборових постанов не маємо.

Також відбувся собор 1556 р., про який також нічого більше не знаємо.

Наступний собор скликав митрополит Сильвестер Белькевич (1555-1568). Про цього митрополита знаємо, що від 1551 р. був архимандритом монастиря Пресвятої Тройці у Вільні. По смерті митрополита Макарія прийняв він священничі свячення, потім єпископські і став митрополитом.⁹¹⁾ Перед скликанням собору митрополит просив короля, щоб дозволив дати наказ усім «єпископам, архимандритам, проложоним духовного стану

90). Батюшковъ П. ор. с. тут і там.

91). Ю. Федорів: Історія Церкви в Україні ор. с. ст. 135.

закона грецького», з'їхатись на собор. Видимо, що навіть в церковних справах король мав більший і рішачий голос, як митрополит. Один архимандрит задля старости і немочі не явився на соборі особисто, а прислав «духовного учоного, прикладного и богобойного, давши і поручивши ему знанє своє».⁹²⁾ Цей собор був скликаний в справах «віри и закону християнского».

В серпні і в листопаді в місті Вільні, і в Тернополі відбувалися 1589 р. собори, що їх скликав царгородський патріарх Єремія. На цих двох соборах брали участь також миряни, що відзначалися діяльністю на церковному полі. «Миряни вже давно приймали дьятельное участіє вдѣлах западно-русской Церкви».⁹³⁾ На соборі у Вільні вибрано митрополита, а на соборі в Тернополі йшли наради над тодішнім положенням православної Церкви в Польщі.

Черговий собор єпископів відбувся у Белзі 1590 р. На цьому соборі вперше обмірковувано справу унії з Римом. Ці думки викликали в Церкві заворушення. Ці заворушення були наслідком потайного поступовання східних патріархів, вивищення церковних братств понад владу єпископів і забезпечення митрополії перед московською патріархією.

Також того року відбувся собор в Берестю Литовським, на якому даліше обмірковувано справу унії з Римом. На соборі розглядано справу цю з різних становищ, шукання способів, щоб Церкву випровадити з жалюгідного стану.⁹⁴⁾

З тою самою програмою відбулися собори 1591, 1593, і 1594 роках. Владики уважали необхідність тих соборів, щоб унормувати непорядки в Церкві і між духовенством. На соборах радили про «справы духовные, святыи порядок, о школах, о науках, шпиталях и о нишних добрых справах». На соборі 1590 р. були «іереи священые», крилошани берестейського собору та багато світських осіб. На соборі постановлено, щоб усі владики приїздили і привозили зі собою видатніших духовних «в письме божом поученых». Також постановлено, щоб єпископи не дозволяли світським людям управляти монастирями, щоб не повнили ніяких

92). О. Лотоцький: *ор. с.*, ст. 114.

93). М. Куялович: *Историческая Церковная Унія*, т. I., ст. 82, СПб. 1859.

94). О. Лотоцький: *ор. с.*, ст. 116 і даліше.

функцій у чужій парохії, не святити священників до чужих епархій, не давали антимінсів та не приймали священників без відпускної грамоти. Була також постанова, що на наступний собор кожний єпископ мав привезти з собою привілеї й документи від своєї епархії, щоб їх перевірити і вирішити, де треба їх переховувати. Тільки 4 владики склали окремо таємну декларацію в справі злуки з римською Церквою.⁹⁵⁾

Собор 1591 р. був найбагатший в постанови з дотеперішніх соборів. На ньому постановлено, який має бути порядок обсадження архиєрейських катедр по смерті єпископів, про порядок висвячування священників, про заборону архиєреям переминяти катедральні церкви, про порядок управи архиєреями,⁹⁶⁾ про порядок управління монастирями, про побирання церковних оплат за послуги, про друкування церковних книг, про братські друкарні і школи, про наклепи і скарги перед патріярхами і ін.⁹⁷⁾

Собори 1593 і 1594 рр. займалися відношенням львівського єпископа Гедеона Балабана до успенського братства і епархіяльних священників, які були причиною вмішування в наші церковні справи східних патріярхів. Напружені відносини між єпископом і мирянами були причиною, що єпископи нерado просили мирян до участі в соборах.⁹⁸⁾

В 1596 р. відбувся собор в Берестю Литовському, на якому явилось велике число духовних і світських учасників. Собор відразу розділився на два противні табори: на прихильників і противників унії з Римом. До прихильників унії належали: Київський митрополит Михайло Рагоза і єпископи: Іпатій Потій, Кирило Терлецький, Герман, Йона Гоголь, Діонисій Збіруйський, три архимандрити, представники латинської Церкви: арцибіскуп Ян Соліковські, біскуп Бернард Мацієвські, біскуп Станіслав Гомоліцкі, кількох єзуїтів та шляхтичів латинського обряду.

До противників унії належали: два патріярші ексархи Никанор і Кирило Люкаріс, єпископ Гедеон Балабан, єпископ Михайло Копистенський, дев'ять архи-

95). О. Лотоцький: *оп. с. ст.* 115.

96). Изв. Отд. Импер. Акад. Наук, т. XII. За О. Лотоцьким: *оп. с., ст.* 115.

97). О. Лотоцький: *оп. с. ст.* 116.

98). О. Лотоцький: *оп. с. ст.* 116-117.

мандритів і багато духовних. Зі світських прибули на собор князь Константин Острожський та багато шляхти й урядників. Усіх разом було за одними свідоцтвами 106, за другими 200 осіб. Своєю чисельністю і напруженням цей собор перевищив усі дотеперішні собори, розділив Церкву на два противні табори. Собор закінчився анатемами. Прихильники унії викляли противників, а противники анатимізували прихильників унії. Від Берестейського собору зачалася завзята полеміка між обидвома фракціями української Церкви. Були спроби поєднатися під проводом одного патріярха, але не увінчалися успіхом.

Противники унії, православні, відбули собор 1621 р. в Києві під проводом митрополита Йова Борецького. Про цей собор не маємо докладніших вісток крім тої, що митрополит звернувся до духовенства і громадянства з закликом прибути на собор.⁹⁹⁾

Потім православні відбули собор 1627 р. в Києві під проводом митрополита Йова Борецького. Присутні на соборі були архієпископ Мелетій Смотрицький, а між світськими Петро Могила, тоді ще світська людина. На соборі постановлено видати катехизм. Мелетієві Смотрицькому доручено скласти трактат про різницю східної і західної Церков.

Потім для розгляду того трактату відбувся собор 1628 р. в Гродському, в маєностях Києво-Печерського Манастиря під проводом митрополита Йова Борецького. Присутніми на соборі були: єпископ Ісаак Борискевич, єпископ Паїсій Іполитович, архієп. Мелетій Смотрицький і архимандрит Петро Могила. Іншого духовенства і мирян на соборі не було. Це був підготовчий собор до загального, який скликано того самого року до Києва. На цьому соборі доручено Архiep. Мелетієві Смотрицькому ширше опрацювати трактат про різниці між східною і західною Церквами і піддати ту працю соборовим нарадам. Крім цього, Смотрицький написав широку апологію яку собор осудив, бо в ній Смотрицький осуджував православну Церкву, що вона прийняла єресі від протестантів. Зате Смотрицького осуджено! Він відкликав апологію але по соборі опротестував свій відклик.¹⁰⁰⁾

Тим часом православні скликали підготовчий собор до

99). О. Лотоцький: оп. с. ст. 120.

100). О. Лотоцький: оп. с. ст. 123 і далі.

Києва, а уніяти в тому самому часі (29.VI.1629 р.) до Володимира на Волині в справі нарад для поєднання обидвох розділених Церков. У Львові мав відбутися спільний собор православних з уніятами в цілі знову злучення обидві Церкви під одним патріярхом. Кандидатом на патріярха обрано архимандрита Печерської Лаври Петра Могилу. Однак підготовчий собор православних у Києві, миряни поставили під сумнів. Перед собором рознеслася вістка, що на спільному соборі у Львові православні думають православну Церкву насильно підпорядкувати Церкві латинській. Шляхта і козацтво остро запротестували проти спільного собору і православні на собор не приїхали. Собор відбули самі уніяти.

Черговий собор православні відбули 1640 р. під проводом митрополита Петра Могили (1633-1647). Це останній собор української православної Церкви перед прилученням її до Церкви московської. На соборі 6 днів читано катехиз Петра Могили і 4 дні були наради над церковно-правними справами. Потім відбувалися елекційні собори для поставлення митрополитів.

По смерті митрополита Йосифа Нелюбич-Тукальського, відбувся собор в Києві 1686 р. Цей собор мав окреме значення, по якому українська православна Церква була влучена до Церкви московської. В Московщині скасовано патріярхат, а на його місце поставлено інституцію державного характеру «Святіший Синод», який спаралізував життя української православної Церкви майже на 200 років. За той час московський уряд настановляв єпископів-москалів для України, або змосковщених українців і впродовж 200 років українська Церква була вже так змоскалізована, що не було різниці між нею і московською. Одиноко, простий народ держався своєї мови, а коли не бачив у Церкві корму для своїх душ, переходив до різних сект занесених в Україну німецькими колоністами. Такий стан тривав аж до розвалу московської імперії 1917 р. Тоді зачала формувати свою діяльність і українська православна Церква і скликала собор, на який явилися переважно свідомі священики і миряни, які ще не затратили національної свідомости і української окремішности.

Собор відбувся в Києві 1917 р., але з огляду на наступ большевиків на Київ, собор закрито по двох днях,

в яких було накреслено програму діяльності Церкви у відновленій українській Державі.

Другий собор відбувся 1918 р., на якому продовжувано наради над діяльністю духовенства. Однак між членами собору були давні москофіли, які піддержували давній порядок в Церкві і на тому тлі були великі розходження.¹⁰¹⁾

В 1919 р. відбувся собор у Києві, який станув на становищі, незалежності української православної Церкви від Церкви московської. На цьому соборі уконстантовано «Всеукраїнську Церковну Раду», як верховне тіло відновленої православної Церкви, незалежної від московської. Однак відновлена православна Церква в Україні не проіснував довго. Большевики зайняли Київ і всю Україну, що передше була під московським забором. Церква кілька років боролася за своє існування, аж врешті її зліквідувала большевицька влада. Не краща була доля й української католицької Церкви, яка разом з західною Україною остала в складі польської держави. Ця Церква відбула тільки два собори, не враховуючи старань спільних соборів для поновної злуки обидвох Церков.

В 1720 р. відбувся собор в Замоїстю. Скликав його київський митрополит Лев Кишка. Рим покликав на предсідника собору свого нунція Ероніма Грімальді. Навіть програму собору не переведено, а подиктовано постанови взяті у великій більшості з триденського вселенського собору. Цей собор був латинізуючий і його постанови прийнялися аж за 100 літ.

Наступний собор відбувся у Львові 1891 р., на якому предсідав також представник латинської Церкви Чієска. Митрополит Сильвестер Симбратович був відсунений до підрядної ролі. Участь в соборі взяло коло 250 осіб, які противилися зарядженням нунція, щоб увести celibat для українського духовенства.

Епархії і походження єпископів

В 1458 році в склад київської митрополії входило 10 епархій, з яких сім знаходилося в границях великого литовського князівства, а три лежали в границях галицько-волинського князівства. В границях великого литовського князівства знаходилися такі епархії: київ-

---

101). О. Лотоцький: оп. с. ст. 129 і даліше.

ська, полоцька, смоленська, чернігівська, (брянська), туровопинська, луцька і володимирська. В границях галицько-волинського князівства знаходилися: холмська, перемиська і галицька.

Галицька єпархія кілька літ була необсаджена, а нею управляв намісник, зразу назначуваний київським митрополитом, а потім львівським римо-католицьким архієпископом. Були часи, що намісники галицької єпархії, яких назначували польські архієпископи, були мало обзнайомлені з церковними справами. В тому часі, коли до Церкви вкрадалася симонія, коли торговано церковними урядами, могли дістатися на відповідні становища Церкви люди сумнівної вартости.¹⁰²⁾

Відновлення галицького єпископства відбулося 1539 р. Тоді київський митрополит висвятив на галицького єпископа дотогочасного намісника Макарія Тучапського. До того часу львівські польські архієпископи користали з королівського привілею даного їм 1509 р. і настановляли намісниками галицької єпархії кого хотіли.¹⁰³⁾ Макарій Тучапський став єпископом галицьким, львівським і каменець-подільським і король затвердив його на тому становищі. Також київський митрополит, висвятою на єпископа Макарія, іменував його своїм намісником, зн. намісником київських митрополитів. Галицький єпископ мав управляти галицькою єпархією в імені митрополита і був обов'язаний віддавати половину доходів з галицької єпархії митрополитові. Відновляючи галицьке єпископство, папа Калікст III потвердив передачу галицького намісництва Макарієві, яке було в заряді польських архієпископів. Воно перейшло в руки єпископів східного обряду. Макарій обнимаючи галицьку єпархію застав там не лише духову, але й матеріяльну руїну колишніх єпархіяльних маєтків. В листі до папи (тоді було посднання церков на флорентійському вселенському соборі), тоді вже Пія II., пише Макарій, що «деякі сини неправости, яких тепер не знає, забрали десятини, оплати, овочі, доходи, данини, ґрунта, доми, посілости, житниці, стайні, стодоли, склади, ліси млини, села, замки греблі озера, рибниці води, річні сплави, дерева, овочі з дерев, опал

102). Chodynicki: op. c. st. 60-62

103). Макарій: op. c. т. II. ст. 215; Диви J. Pelesch: op. c. s. 556-560, Також М. Грушевський, т. 5. ст. 432-443. Диви К. Chodynicki op. c. st. 131-134.

стовпи, тратви, винокурні..., оливу, мучні крупи, золота, срібла чеканені й нечеканені запаси, чаші, хрести, церковні прикраси,.. казани, срібні вази і позолочувані, мідяні кандильбри і дерев'яні, пательні, обруси ліжка, обрусівні, шафи... жорна, картини параменти, мапи... домашні знаряддя, убрання туніки... накидки мантилі, капузи, коні, упряж, воли, корови, вівці, свині, кози, та інші тварини, книжки грамоти, публичі документи, заповіти, кодичиллі, чидули, потвердження, облігації, земельні реєстри, протоколи карти, записки, записи довгів, кредитів, легати, суми грошей, управління, юрисдикції та багато інших рухомих і нерухомих маєтностей, правно приналежних до галицького єпископського стола, їх нерозважно і злосливо укрили та в укритті перетримують.¹⁰⁴⁾

Ця скарга галицького єпископа Макарія була звернена проти польського львівського архієпископа Миколая Бляшкевіча, і польського перемиського Єпископа, які по скасуванні галицької єпархії завідували її маєтками. Папа Пій II звернувся до обидвох латинських достойників з проханням звернути відновленій галицькій єпархії ті маєтки, вичисливши те все, про що упоминався єпископ Макарій.

Та скарга так озлобила латинських духовних достойників, що єпископові Макарієві мабуть довелося рятувати життя втечею з Галича, бо після того листа нема більше згадки про особу галицького єпископа та його урядування.¹⁰⁵⁾

104). М. Чубатий: Історія Християнствана Руси-Україні, Рим 1976. ст. 234-235. *Filii iniquitatis, quos prorsus ignorat, decimas, census, fructus, redditus, proventus, terras, domos, possessiones, grandias, casalia, predia, maneria, viridaria, vineas, ortos, campos, virgulta, prata, mascua memoria, silvas, molendina, villas, castra, stagna, lacus, piscaria, aqua aquarum decursus, arbirum fructus, ligna, postes, trabes, plantas vini, bladi, frumenti, orde, avene, siliginis, olei, leguminum, auri, argenti, monetati et non monetati quantitates, calices, cruces, ornamenta ecclesiastica, iocalia, testas, ciphos, coclearia, vasa argentata, et de aurata, erea, cuprea, staminea, lignea, pannos laneos, lineos, et servicios, lectos, linteamina, cooperatoria, lancolia, pulvinaria, cortinas, paramenta, mappas, manutergia, capitegia, domorum utensilia, vestes, tunicas, foderaturas, mantellos, cappas, capucia, equos, iumenta, boves, vacuas, oves, porcos, capras, et alia anivalia, libros, litteras, autenticas, instrumenta publica, contractus, documenta, cedulas, reconiciones, obligationes, registra, areragia, testamenta, codicillos, protocolla, cartas, notas, debita, credita, legata, pecunia-rum summas, iura, iurisdictiones, et nonnulla alia mobilia et immobilia bona ad mensas episcopalem gallicensem legitime spectantia, temere et maliciose occultare et occulte detinere praesummunt. Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia, vol. I., Pag. 153, Romae, 1953.*

105). Грушевський оп. с. т. V. ст. 445 і дальше.

У 1458 р. наступив поділ київської митрополії на московську і київську. З цим поділом відпали від київської митрополії і прилучено до московської дві єпархії: смоленську і чернігівську. Одначе обидва ієрархи цих єпархій часто зверталися в деяких справах до Київського митрополита.

Київська митрополія знайшлася в границях польської Річипосполитої, крім Києва. Київська митрополія начислювала в тому часі до 1625 р. 8 єпархій. Їх границі і величина підлягали частим змінам і зайвим є сьогодні ті зміни вичислювати. Єпархії в полуднево-західній частині України були найгустіші і принаймні два рази менші від єпархій смоленської і чернігівської. До цих малих єпархій належали: холмська, перемиська, галицька, володимир-волинська, луцька і туровопинська. Київська єпархія була найбільша з поміж усіх єпархій, що належали до київської митрополії.

Єпископи, які резидували переважно у більших містах, діставали назви від тих міст. Напр. Єпископ, що мав свій осідок у Галичі, мав назву галицького єпископа, в Луцьку, мав назву луцького єпископа і т.д. Однак осідки єпископів часто змінювалися, тому єпископи не задержували назви від міст, але прибрали назви тих міст, в яких резидували. Такі зміни зачинаються від XV стол., а єпископи часто дістають подвійні, а то й потрійні назви. Єпископи, що резидували в Турові, дістають назви турівських єпископів. Коли вони переносили свої осідки до Пинська, діставали назву турівських і пинських, або получувано обидві назви турово-пинських. Галицькі єпископи мали назви галицьких, львівських і каменець-подільських єпископів. Перемиські єпископи носили назви перемиських і самбірських, а в другій половині XVII стол. дістали додаткову назву сяніцьких, тому, що в Сяніку короткий час перебував єпископ. Холмські єпископи титулюються холмські і белзкі, луцькі єпископи луцькі і островські, смоленські – смоленські і сіверські. Полоцька єпархія мала право на архієпископа і титулувалася: Архієпископ полоцький і єпископ вітебський і мстиславський, а у XVIII стол. ще й моголянський і оршанський.

Ті назви подвійні, чи потрійні надавано єпископам

на те, щоб визначити засяг їх юрисдикції. Хвилева, чи навіть стала резиденція числиться, що вже є прецеденс для відновлення там нової єпархії. Осідки єпископів були звичайно в тих містах, де був центр державних урядів, як воєвідств, земельних урядів і т.п. Границі єпархій також переважно покривалися з границями областей державної адміністрації. Одинок галицька єпархія не мала ані спільних границь з київською єпархією, ані не мала ніяких адміністративних відношень до уряду. Київський митрополит зачав уживати титулу митрополита галицького від часу відновлення галицької митрополії 1808 р. і щоби вирвати галицьку єпархію з під зверхности польського латинського архиєпископа, висвятив галицького намісника на єпископа, 1539 р.

Київські митрополити і новгородські єпископи мали також титул архиєпископів, а від 1415 р. також і полоцькі єпископи мали титул архиєпископів. Однак ці титули архиєпископів новгородського і полоцького не давали їм ані більшої юрисдикції, ані ніяких прецеденсів напр. до наслідства на митрополію по смерті київського митрополита. Полоцький архиєпископ не різнився в правах нічим від інших єпископів київської митрополії. Полоцька єпархія не займала першого місця по київській ані величиною, ані багатством і полоцький архиєпископ не претендував на київську митрополію. Найбільше претенсій на київську митрополію мав володимирський єпископ, бо володимирська єпархія була по київській найбільша і найстарша. Він мав також титул «прототронія», тобто першого претендента до київської митрополії.

Друге місце займала луцька єпархія, бо від 1589 р. луцький єпископ носив титул ексарха. По заключенні унії з Римом справа першенства єпархій по київській митрополії дещо устabilізувалася в такому порядку: володимирська, луцька, полоцька, а від 1625 р. смоленська.¹⁰⁶⁾

В XIV і XV стол. київські митрополити скликали елекційні собори, на яких вибрано трьох кандидатів на опорожнену єпархію. Митрополит, на основі канонічного права одного з них затверджував і при співучасті ще двох єпископів висвячував на єпископа. Цей звичай українська Церква втратила в другій половині

106). Bienkowski L. op. c. st. 896-897.

XVI стол. В XVI стол. номінація єпископів належала вже не до митрополита, але до короля. Король уважався патроном усіх українських єпархій і присвоїв собі права надавати своєму кандидатові єпархію з усіми її випосаженнями і предкладав київському митрополитові до єпископських свячень і юрисдикції для повнення єпископського уряду.¹⁰⁶⁾

Були випадки, що в монастирі вступали польські збанкрутовані шляхтичі не з покликання, але задля наживи. Тоді монастирі були багаті, мали великі лятифундії, до них належали міста і села, ліси і поля.¹⁰⁷⁾ А була в православній Церкві така практика, що жонаті, коли хотіли вступити в монастир, були обов'язані взяти дозвіл розлучитися з жінкою і жити в сепарації. Але, вони не все розводилися.¹⁰⁸⁾ Бувало, що з'убожілі польські шляхтичі жили в монастирях з родинами.

Традиція східної Церкви допускала до єпископських свячень тільки ченців, бо єпархіяльне духовенство було одружене. Хто не хотів одружитися, а бажав жити в духовному стані, вступав в монастир. Згідно з тою традицією світські люди, коли набували мандат на єпископа, вступали в монастир без огляду, чи були жонаті, чи ні, складали там професію, і як архимандрити, переймали єпископські уряди по смерті попередніх єпископів, хоч і не спішилися просити митрополита, щоб уділив їм єпископських свячень.¹⁰⁹⁾

В нашому обряді був звичай що ті, які вступали в монастир, змінювали своє ім'я і приймали інше, яке зачиналося тою буквою, що кандидат дістав був в часі хрещення. Римо-католицька Церква в Польщі висувала на єпископські становища людей тільки зі знатної шляхти. Канонічне право східної Церкви не трималося тої практики. Там виразно сказано, щоб на єпископські становища допускати тільки гідних людей, які відзначилися великою праведністю і релігійним життям. Про це добре знали і митрополити, але вони не могли протидіяти симонії і купування єпископських кафедр в самого короля.¹¹⁰⁾

В холмській єпархії в XVI ст. на 7 єпископів, тільки

106). Bienkowski L. op. c. st. 896-897.

107). K. Chodynicki: Kosciul Prawoslawny, op. c. 130-1387

108). М. Грушевський. op. c. т. V. ст. 488-492.

109). Акты издавание Виленскою Архиографическою Комиссею, XIX. тут і там.

110). L. Bienkowski, op. c. st. 790

три походили зі шляхецького роду. Ними були: Сосновський, Облазницький і Бака.¹¹¹⁾ Були це єпископи першої половини XVI стол. Зате в другій половині цього століття, єпископи походили з міщанського роду. Також і в інших єпархіях стрічаємо єпископів міщанського походження. Напр. першим галицьким владикою був львівський міщанин, а володимир-волинським владикою був також міщанин з Красноставу Яцко Йосиф Борзобогатий (1552-1565). Його син Іван не міг вдержатися по батькові на володимирській єпархії, бо прийшов новий, королівський номінат. Іван Борзобогатий отримав пинську єпархію, але й там не затримався і врешті зістав луцьким владикою. Він також не спішився з висвятою на єпископа і кілька років адміністрував єпархією без свячень, аж коли йому загрозив митрополит клятвою, тоді зголосився до свячень.¹¹²⁾ Також і перемиський владика Арсеній Брилинський, що передше був тивуном, тобто економом в перемиському старістві, також був шляхтичем.

Владики в українській Церкві, що були шляхоцького походження, подавалися на духовний хліб і на духовних місцях шукали не духовного удосконалення, але дочасних дібр і вигідного життя. Напр. владика Облазницький був власником частини села на Холмщині. Також і владика Сосновський походив з малої шляхти і був спочатку писарем на королівському дворі і йому легко було набути в короля презенту на єпископа. Одинокій Іпатій Потій прийшов на володимирське владичтво, як каштелян берестейський, хоч і він не походив з надто багатой шляхти.

Владики міщанського походження походили з міських патрицій-багатіїв і були ще найкращими владиками. Владика Йосиф Борзобогатий був дуже заможним купцем і власником більшої нерухомости в Красноставі. Також і холмський владика Іліяшович був красноставським радником, власником кількох камениць і ґрунтів. Збіруйський був якимсь міським урядником і коли мешкав у Луцьку, були про нього прислів'я, що кормив свій живіт «Саксоном і Маґдебурським правом». Він вславився протиунійними полемічними виступами.

Як було вже згадано, холмською єпархією в другій

111). K. Chodynicki, op. c. st. 130-139.

112). L. Bienkowski op. c. st. 799-803.

половині XVI стол. управляли владики з міщанської родини Іліяшовичів. Першим владикою з родини Іліяшовичів був радник Зенко-Захарія. Коли він став холмським владикою 1566 р., вистарався в короля про кандидатуру на єпископа для свого сина єпископакоадютора свого зятя Теодора Омніса-Лаговського, що був також шляхотського походження і віддав йому в посіддання частину єпархіяльних дібр. Але, вкортці дійшло між ними до конфлікту на маєтковому тлі і Іліяшович зрікся єпископських привілеїв у користь свого сина Левка-Леона Пелчицького, який за потвердженням короля перейняв управу єпархії. Але, Пелчицький не вдовольявся цєю біднішою єпархією і перенісся на багатшу до Пинська 1585 р., а холмську єпархію віддав другому своєму зятеві Захарії, також Збіриському, який був також міщанином з Красноставу. Обидва ці шваґри брали участь в передунійних нарадах в справі унії з Римом.¹¹³⁾

Також в другій половині XVII і в першій XVIII стол. продовжувалися династичні владцтва. До них можна зачислити рід Винницьких і Шумлянських у перемиській єпархії.

Про образування владик в XVI стол. мало що знаємо. Зате загально відомо, що про здобуття єпископської гідности старалися ті, для яких світська кар'єра була недоступна задля старшого віку, або інших причин. Також знаним є, якими способами кандидати здобували, або старалися здобути єпископські номінації. Кандидатами на єпископів були часто люди не високих моральних і етичних вартостей. Також невідомо, чи знали вони багато що сказати про навчання Церкви Христової, або про церковні канони.¹¹⁴⁾ І насувається питання, хто тому винуватий? Ніхто інший тільки ті, що протегували таких неуків на королівському дворі і той, хто продавав за гроші єпископські становища й титули, часто двом і більше кандидатом рівночасно на те саме єпископство. Прості і невчені люди в тому часі мусіли терпіти, не знаючи, що їх єпископ є малограмотний і мало знає що про Христову науку. Владики зі священників, а священники з вірних здирали величезні данини і ті гроші прогулювали.¹¹⁵⁾

113). М. Грушевський: *оп. с. т. V.*, ст. 468-471.

114). L. Bienkowski, *op. c. st.* 802-805.

115). М. Грушевський: *оп. с. т. V.*, ст. 175 і дальше.

Через поставлення таких єпископів терпів увесь народ. Прикру, але правдиву характеристику тогочасних єпископів подає Захарія Копистенський у своїй «Палінодії». Пише він, що:

на єпископських столицях сиділи люди негідні, такі, що приносили ганьбу, встид і гріх. Були то люди не з монастирів, випробувані в безженності і законності згідно з церковними законами, але люди від світських урядів, від ремісничих варстатів, або від рілі, чи воєнного ремесла. Діставали вони єпископські уряди за свої заслуги без огляду на те, що були простаками й не-уками, не обзнайомлені зі Святим Письмом і без апробати духовних властей. Ті люди, навіть два рази одружені обнимали духовні уряди, за котрі відтак зводили кроваві бійки і жили неморально, ламаючи подружню вірність, що противилося церковним канонам і здобутому станові.¹¹⁶⁾

Дехто бачив ту беззаконність і пробував вносити протести до короля, але не мав успіху. Щоби спинити ту розгнuzданість і самоволлю вищого духовенства, київський митрополит Йосиф II (Солтан), який походив з давнього боярського роду, скликав помісний собор до Вільна 1509 р., на якому постановлено багато корисних для Церкви реформ. Між іншими засуджено симонію, заборонено священикам переходити з одної єпархії в другу, поставлено вищі вимоги кандидатам на священиків, заборонено священикам вдівцям виконувати священичий уряд. Священик-вдовець мав або вступити в монастир, або відійти в цивільний стан. На соборі обмежено сваволлю польських панів, встановлено дисципліну при наданні священикам парохій. Впроваджено солідарність усіх владик проти світської влади на випадок порушення церковних законів. Постановлено, що митрополит не може висвячувати на єпископів тих, які ще за життя даного єпископа стараються купити, або в інший нечесний спосіб здобути собі єпископську номінацію. Постановлено, що єпископа має вибирати помісний собор, а не король.¹¹⁷⁾

Також і собор в Берестю Литовським 1591 р. змагаючи до привернення канонічних приписів постановив,

116). K. Chodynicki, op. c. st. 267.

117). Русская Историческая Библиотека IV., op. c. ст. 1056-1057. Bienkowski, op. c. st. 801.

що кандидатів на митрополита і єпископів має вибирати собор і в числі 4-ох кандидатів предклати королеві. Однак давня практика продовжувалася.¹¹⁸⁾

В 1568 р. митрополит просив короля, щоб не іменував світських і неморальних людей на високі церковні уряди. Король обіцяв, що не буде іменувати, але і того недотримав. Волинська шляхта занепокоєна такими королівськими номінаціями, домагалася від короля 1566 р., щоб він іменував на володимирське і луцьке єпископства тільки таких кандидатів, які є достойні єпископського уряду і за якими вставляється шляхта. Дальше скаржитья шляхта, що королівські номінати, це:

люди прості і неуки, які ніколи не служили ані королеві, ані Річипосполитій, а коли звертаються до короля, отримують духовні хліби. Це робить Церкву дуже бідною, знецінює владичий уряд у волинській землі.

Король відповів їм відмовно.¹¹⁹⁾ Такий стан був причиною пониження митрополичої влади і його прав, а помісні собори втрачали значення і канонічну силу.

Єпископи – це найвищий ступінь в Церкві. Єпископи отримують також найвищий ступінь божої благодаті. Єпископів і архієпископів називаємо архиєреями, то зн. начальниками ієреїв. Вони мають владу відправляти всі богослуження та уділяти всі Святі Тайни. Вони мають право і владу рукополагати священників, посвячувати миро і антимінси у Великий четвер, якого не мають священники.

Старші і більш заслужені єпископи дістають назву архієпископів, а ті, що мають осідок у столичному місті, мають назви митрополів, а зглядно патріархів. Митрополити, а зглядко патріярхи мають більшу владу від звичайних єпископів і є немов перші поміж рівними.

Єпископи давніх столиць Єрусалиму, Константинополя, Риму, Олександрії й Антіохії мають назву патріярхів, яку отримали в перших віках християнства. В пізніших часах християнства архієпископи отримували назву патріярхів у тих містах і країнах, де Христову науку ширили апостоли. Прадавня історія подає, що брат св. Петра, св. Андрей проповідував Христову науку на теперішніх землях України і застромив пер-

118). Chodynicki, op. c. st. 268. Диви М. Грушевський: op. c. т. V., ст. 462.

119). Chodynicki, op. c. st. 268.

ший хрест на Київських горах. Тому, що Христос Господь покликав св. Андрея першого до своїх апостолів, св. Андрей має назву Первозванний.

Всі архиєреї відзначені окремими літургічними одягами, які пригадують нам одягу Господа нашого Ісуса Христа. Всіми літургічними діями архиєрей символізує дії Ісуса Христа. Він вбирає на голову в часі богослужень немов царську корону, звану мітрою, одягає поверх стихаря саккос, прив'язує до пояса набедренник, а поверх саккоса вбирає на себе омофор. Нищому чинові не дозволено одягати на себе архиєрейських риз.

В половині ХХ стол. вкралося до нашої Церкви іменування митрофорних ієреїв, чого не було в нашій Церкві цілих тисячу років. Найвищим урядником в нас були крилошани, уряд і поміч архиєреям. Митрофорні були перейняті від московської Церкви, де цар відзначував своїх священників за державні прислуги, а часто за переслідування і нищення греко-католицької Церкви, яка знаходилася в границях царської Росії. Слуга Божий митрополит Андрей Шептицький, що ціле життя змагав до єдності греко-католицької Церкви з православною перший назначив митрофорного ієрея, щоб в той спосіб уподібнити нашу Церкву до православної. Тоді на кілька тисяч даних парохій був тільки один митрофорний (на пробу), а тепер ті відзначення поширилися майже на всю нашу Церкву в діаспорі, які є відзначені владиками митрами, які нічим не заслужилися, ані в Церкві, ані в народі. Запанував у діаспорі дух московщини і на осліп приймаються всі форми богослужень та відзначень на московський лад. Митрофорні ієреї не тільки приносять митрами архиєреїв, але часто їх компромітують своєю поведінкою, або розмовою. Тому ціла тисяч-літня історія нашої Церкви свідчить, що митрофорні ієреї – чужий в нашій Церкві елемент. (авторові цих рядків два рази пропонувано мітру і він її відмовився)

Права єпископів

Собори запенили більші права єпископам, як їм при-
слюговували. Вони стали немов незалежні від митро-
полита у своїх єпархіях, стали у великій мірі незалеж-
ними у душпастирських справах і релігійного життя
взагалі. Тепер єпископи мали право організувати самі
парохії, обсаджувати тими душпастирями, які дістали
презенту від дідичів, а в багатьох випадках та презента
була куплена за гроші. В їх компетенції було за-
кладати нові парохії будувати святині і їх благословити
та видавати для них антими́си, без яких недозволено
відправляти Службу Божу. Також єпископи мали право
іменувати ігуменів, висвячувати їх на священників, а
також висвячувати парохіяльних священників. Чернече
правило каже, що ігуменів мають вибирати ченці свого
монастиря, але єпископи присвоїли собі право
іменувати ігуменів по своїй уподобі. До єпископів
належало право переносити священників з одної на
другу парохію в той час, коли парохіянин не мав права
перенестися на другу парохію, бо був у неволі свого па-
на. Кандидат на священника не мав права просити свя-
чень в єпископа другої єпархії. Єпископи висвячували
кандидатів на дияконів і священників, а також і ченців
на дияконів і ієромонахів. Крім тих прав, єпископи
мали нагляд над чистотою віри, обряду і нагляд над
правильним повненням священничих обов'язків. Також
мали право переводити дисциплінарні суди над
духовенством своєї єпархії, судити за неморальне життя
вірних та інші проступки проти християнських засад.

Чи єпископи могли повнити так широко закروعний
обсяг діяльності і прерогатив у своїх єпархіях, коли
вони самі потребували доброї моральної і канонічної
опіки? Вони були у великій залежності від світської
влади, своїх патронів, державних і приватних чинни-
ків, які встрявали у справи Церкви і були немов
вищою владою над єпископами.¹²⁰⁾

Про єпископські номінації старалися люди, які ба-
жали продовжувати безжурне і ледаче життя. Єпархії
були багатші і бідніші. Найбагатшою по київській була
луцька, до якої належали в 1585 р. два містечка, 27
сіл, кілька фільварків і двокищ. По ній ішла володи-

¹²⁰⁾ М. Грушевський: *ор. с. т. V., ст. 175 і далі.*

мирська епархія, яка також в 1593 р. мала два містечка, 32 села, кілька дворич і фільварків. У Володимирі і Берестю належало до епархії одинадцять рибних озер і інші добра. Третью, була полоцька епархія, якої інвентар в 1601 р. виказує одне містечко з фільварком, дворичем і 13 селами, в яких було разом коло 200 домів. Черговою епархією, щодо багатства, була перемиська, до якої належало в 1589 р. 5 сіл і частини сіл в трьох інших епархіях з коло 170 родинами. Холмська епархія була вже більше вивінувана. На початку XVI стол. до неї належало 8 сіл, в яких 1525 р. владика Філярет Облазницький за згодою короля продав два села шляхтичам Замоєським за 500 гривень. В 1533 р. король відібрав холмській епархії дальші три села і дав їх латинським польським єпископам. Передачу король пояснював тим, що якась кількість української шляхти перейшла до римо-католицької Церкви. Холмська епархія збідніла і при ній осталося в 1629 р. тільки три села з 40-ма домами. Пинська епархія була також бідно випосажена, до неї належали два села.¹²¹⁾

Приналежність сіл, фільварків, станів та інших нерухомостей ще не було доказом великих приходів. Про епархіяльні доходи довідуємося із звідомлення нунція Торреза в 1622 р., яке мав приготувати митрополит Венямін Рутський. У звідомленні сказано, що луцька епархія давала до 8.000 золотих польських річно, київська епархія приносила до 6.000, перемиська до 5.000, володимирська полоцька і львівська до 4.000, а холмська і пинська до 3000 золотих.¹²²⁾ Однак нема докладних даних, чи ті приходи були загальні зі всіх дібр, чи тільки зі стягання данин від міст і сіл. Також нема докладних даних, скільки було приходу з поодиноких рибних ставів, мешкальних домів і інших приходових дільниць.

Крім вичисленчх доходів, єпископи мали також приходи від епархіяльних священників, як зложений дар в грошах. Цей дар мав також і канонічне значення, бо без слів говорив про підлеглість, послух та іншу залеж-

121). Реляції апостольських нунцій та інших осіб у Польщі від 1548-1609 р. вид. Рикачевський, т. II. Берлін-Познань 1864, ст. 152.

122). Макарій: *Исторія Русской Церкви*, т. IX, оп. с. ст. 122.; М. Андрусак: *Йосиф Шумлянський*, тут і там, Львів 1934. M. Harasiewicz: *Annales Ecclesiae-ruthenae ad dioceses ruthenas Leopoliensem, Premesliensem et Chelmensem* p. 96. Leopoli 1862.

ність священників від свого єпископа. Цю оплату від XIII стол. означувано різними назвами: називано її соборовою кунцею, куничним, соборовим, столовим, синодатиком, або з латинська катедратиком. Назви ті свідчать, що в початках християнства в Україні, віддавано єпископам данину кунами в часі щорічних єпархіяльних соборів. Висота того дару, чи катедратіку була неоднакова. Заможніші парохії платили більше, бідніші менше. В XV стол. священники платили вже валютою по 20 грошей, але митрополит домагався більшої платні. В галицькій єпархії куничне устатковане в половині XVI стол. по 20 грошей, а в другій половині XVII стол. в перемиській єпархії був обов'язок платити по 6 золотих річно.¹²³⁾

Чим багатша була єпархія, тим багатший був єпископ. Він без розбору висвячував священників, навіть по кілька до одної церкви, щоб вони складали йому куничне. Також єпископи мали приходи від священників за крижмо (святе миро), яке щорічно вони розсилали до поодиноких парохій. Також при нагоді архиерейської візитації кожний священник обдаровував єпископа т. зв. об'їзним.¹²⁴⁾ Також значні суми приносили єпископові оплати нових священників з нагоди їх свячень. До єпархій належали також і монастирі, які платили єпископові податки. Часто єпископи робили старання в короля, щоб їх обдаровував новими архимандріями не тому, щоби дбати про ченців і їх духове життя, але, щоб мати більші доходи. Така незавидна доля духового життя в нашій Церкві часто лишала сліди, яких і досьогодні тяжко позбутися.

Поунійні владики

В поунійних часах собор владик, або сам митрополит вибирав на опорожену єпархію чотирьох кандидатів, а король одного з них назначував на єпископа. Практика соборової елекції була тільки номінальна. Митрополит користав з давен-давної практики і сам назначував кандидатів на єпископів. Практику з XVI ст., коли зубожіла шляхта сама старалася про владництво, занехано. В перші роки по заключенні унії не багато було кандидатів на єпископів з

123). L. Bienkowski · Organizacja Kościoła Wschodniego, op. c. st 803-804.

124). L. Bienkowski · Organizacja Kościoła .. op. c. st 884-885

належним формуванням. Тому Іпатій Потій (1600-1613) запропонував тих кандидатів на владик, які були унії прихильні, хоч не мали відповідного формування. В одному листі адресованому до канцлера Лева Сапіги, Потій виправдувався, що йому закидують, немов би він пропонував кандидатів на владик і висвячував недостойних. В листі оправдується, що то не він пропонує але знайомі кандидата, що служили в королівській канцелярії, або ті, що мають доступ до королівської канцелярії.

По смерті перемиського владики, Потій радився з калуським старостою, кого подати на кандидата на опорожнену єпархію. Він пропонував Рутського, або Мороховського, але староста ані на одного, ані на другого не згодився, бо мовляв, на них не згодиться шляхта. Шляхтич Крупецький написав листа до Потія і просив, щоб Потій вставився в короля за нього, бо король того бажає і знає Крупецького, як свого секретаря. Король руководився тим, що на перемиське владицтво вже старалися православні. Він волів посадити католика, хоч ще надто молодого, який мав заледво двадцять і кілька літ.¹²⁵⁾

Рутський, який обняв митрополію по смерті Потія, (1614-1637) залишив давню практику обсаджування єпархій кандидатами-шляхтичами. Рутський звернув увагу на чернецтво і вакуючі єпархії обсаджував виключно ченцями. Монашество було в тих часах одиноким утворенням, як не в своїх, то в католицьких школах, часто в Римі. Рутський вірив у щирість ідеологів унійної ідеї і був відданий всею душею справі повороту української Церкви до Римського престолу. Він іменував холмським єпископом не запропонованого кандидата королем і шляхтою, але свого архиєпископа Мелешку, старшого вже віком, який однак помер в часі його хіротонії. По ньому холмським єпископом був іменований чернець Методій Терлецький. Король Володислав IV апробував цю практику Рутського і від 1635 р. надавав тим кандидатам уряди ігуменів, архимандритів і єпископів, яких запропонував митрополит Рутський.

Рутський видів брак молитовного духа в тодішніх ченців і написав правила для єпископів і в тих правилах вказував, як вони мають жити і як сповняти свої архиєпископські обов'язки.

125). L. Bienkowski, Ibidem, passim.

Єпископи, писав Рутський, це намісники апостолів. Вони мають бути досконалі в католицькому віровизнанні, знати всі правди віри, любити Бога і людей. Звичайна людина не може добре повнити уряд єпископа без Божої помочі. Тому нехай кожний владика вправляється в чеснотах, нехай читає побожні книжки і роздумує над вічними правдами. Життя єпископа повинно бути прикладом для священників і вірних. Єпископ повинен щоденно відправляти богослуження, або бодай брати участь у Святій Літургії, робити щоденно іспит совісти, часто сповідатися і приймати Святе Причастя. Має хоч раз на тиждень застановитися, що належало би робити, щоб поправити стан своєї єпархії.

Кожний єпископ, що вийшов з монастиря, повинен утримувати дальше зв'язок з монастирем і дбати про розріст і добробут монастирів. У своїй єпархії він повинен утримувати хоч один взірцевий монастир в доброму стані, що ним управляв би архимандрит. При собі повинен би мати хоч одного побожного і добре вишколеного ченця в ролі дорадника і сповідника. Взагалі, працівники в єпархії повинні би бути ченцями такі, як економ, настоятель єпископської резиденції, секретар, касієр, куховар і ін.

Єпископ-чернець може брати участь у капітулах з правом голосу, хоч необов'язково. Однак мусить читати загальні монаші правила і держатися тих правил, які для єпископа конечні. Одежа єпископа повинна бути скромна. Не надто виставна, однак така, щоб кожний міг пізнати, що це владика українського обряду.

Харчування владики повинно бути обмежене в їді і напиту. Так, як усі ченці, м'яса їсти він не повинен, хіба зі здоровельних зглядів, однак повинен просити митрополита про розрішення. Обіти, які складав ще в монастирі, тобто, послуху і чистоти й убожества, має також придержуватися, але у змодифікованій формі, відповідно до його стану. Послух він має супроти свого законного зверхника-митрополита. Обіт цей відноситься до всіх єпископів, щоби по смерті митрополита всі вони старалися, щоб на митрополичий стілець

був іменований чернець з монастиря Пресвятої Тройці, або з іншого монастиря. Обіт' чистоти обов'язує кожного владику. В його резиденції не сміє бути жінок. Він завжди має бути чимсь зайнятий, передовсім справами, які відносяться до управи єпархіїю і щоб завжди задержував міру в їді і напиту, а також не лежав задовго в ліжку. Убожество єпископа полягає в тому, що не має уживати єпископських дібр як пан, але, як власник. Згідно з канонічним правом і давню практикою, повинен він розділити єпископські добра на 4 часті. З одної має сам користати, друга має служити для розбудови, прикраси свого собору і для прислуги божого храму, то є священників, дияконів, церковного хору, школи і інших потреб. Третя часть має бути призначена на церковні будови, перебудови, напрямки. Четверта часть для бідних.¹²⁶⁾

Бідних Рутський кваліфікує в той спосіб: Перша поміч належиться ченцям і черницям, друга – спосібнішій молоді, що бажає учитися в школах і пізніше посвятитися на службу Богові. Третя потреба для бідних дівчат і вдів, бідних священників і для тих, що стараються про священничі свячення і перебувають на іспитах при єпископах, заки наберуть практики і привчаться богословських наук. Четверта потреба для сиріт, калік, уломно-хворих, недорозвинених і позбавлених засобів до життя. Для них єпископи повинні вибудувати шпиталі і їх там утримувати. Рутський радить, щоб єпископи не заряджували самі маєтками, але хтось з його домашньої прислуги, однак за радою і порозумінням з єпископом. До убожества належить, щоби єпископи залишили для Церкви те, що за свого життя набули з нерухомих дібр.¹²⁷⁾

Ради Рутського були респектовані і владики, як рівно ж і сам митрополит брали участь у чернечих капітулах, держали при церковних урядах ченців, доручували їм церковні уряди, як сповідників, богословів для переводження іспитів кандидатів на священників, що замешкували в єпископських резиденціях.¹²⁸⁾

126). M. Szegda: *Regulae episcoporum*; *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Josefa IV Rutkiego (1613-1637)* st. 156, Krakow 1967.

127). M. Szegda: *Działalność* op. c. st. 160.

128). M. Szegda: op. c. *passim*.

Однак в дечому служба на єпископських добрах колідувала з напрямними чернецтва. Вони орієнтувалися на римо-католицьку Церкву і старалися уподібнити український обряд з латинським і вкінці перейти на латинство. Єпископи старалися зберегти свій обряд і стародавні церковні практики. Тим часом чернецтво орієнтувалося, що одинока римо-католицька Церква є правдива і переходили поодинокі, а згодом цілими манастирями до римо-католицької Церкви. За їх приміром відходила й українська шляхта, провідна верства і багатше міщанство. Це було причиною, що ченці старалися увільнитися з юрисдикції своїх єпископів і робили старання, щоб Рим прийняв їх у свою юрисдикцію і щоб вони були на правах римо-католицьких монахів. Ту ціль вони вповні досягнули 1739 р. При тому вони мали виректися всяких урядів при своїй Церкві. Рівночасно папська булля «Inter plures» позбавляла єпископів участі у василіянських капітулах. Коли 1747 р. володимирський єпископ Теодосій Годебський і холмський Володкович явилися на берестейській капітулі, мусіли залишити наради. Однак мимо того, що ченці обіцяли виректися участі в церковному проводі Церкви, старалися й даліше задержати за собою високі церковні позиції не лише в центральних урядах, але також вони мали найбагатші парохії, побирали з них доходи і старалися їх задержати. Очевидно, що зрікатися тих дібр вони не хотіли і часто приходило до судових процесів між білим і чорним духовенством. В наслідок того, ченці зачали відчужуватися від своєї Церкви, ієрархії, світського духовенства. Найчастіше заходили конфлікти в єпархіях перемиській, львівській і луцькій, які найпізніше перейшли на унію. В половині XVIII стол. ченці зачали тратити поступенно монополію влади в українських католицьких центральних установах. На їх місце приходять світські образовані священники, які працюють не лише для самих установ, але для розвитку цілої Церкви. В 1780 р. на львівському єпископському престолі засідає вже світський священник, проти постанов заможського синоду, Петро Білянський, по смерті єп. Лева Шептицького, а в 1784 р. митрополит Смогожевський бере собі на помічника також світського священника Стефана Левинського, який дуже активно виступав проти дотогочасних надужит.¹²⁹⁾

129). L. Bienkowski, op. c. st. 890.

Регули Рутського мали поважну причину. Папський нунцій Торрес 1622 р. пише, що «київський митрополит – це людина добротлива, учена і розсудна та всеціло віддана обов'язкам свого стану. Також згадує про полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича, що був прикладним ченцем для цілої єпархії, носив на собі волосінницю та провадив строге життя. Інші владики, mimo найкращих хотінь, мали браки у веденні своїх єпархій.»

В 1643 р. митрополит Антоній Селява скаржився, що єпископи не дбають про загальні справи своєї Церкви, не заінтересовані обороною її на соймах у Варшаві. Вони волять резидувати у своїх приватних резиденціях, нагромаджувати гроші, займатися торгівлею, або, як єп. Пахомій Оранський, займатися полюванням на звірину і з тої причини занедбувати свої архипастирські обов'язки. Або, напр. перемиський єп. А. Терлецький занедбав свою єпархію в наслідок налогового пиянства і його єпархію перейняв православний владика. Митрополит хотів позбавити його єпископського уряду, але Терлецький завчасу помер. Знову ж володимирський владика Глинський занедбав єпископський уряд в наслідок вічного полювання, нагромадження дібр, роздавання їх своїм спорідненим, приймав до резиденції різних жінок і не респектував розпоряджень митрополита. На такі тяжкі провини скаржився також і митрополит Коленда проти своїх владик. Отже, зовсім слушно митрополит Рутський написав «Регули для єпископів», якими хотів здержати їх сваволю. Зі скаргами митрополита Коленди можна собі уявити, як стояли тоді монастирі, коли з них рекрутувалися такі владики, які уходили за найкращих і найбільш відповідних на єпископські уряди.¹³⁰⁾

Не завжди при назначенні кандидатів на владик, ченці держалися своїх конституцій. В монастирях запановився ідеал «панськості». Крім простих ченців була шляхта, яка прийшла до монастирів в цій цілі, щоб досягнути уряд як не єпископа, то бодай архимандрита, або хоч ігумена.

Навіть не все ті шляхтичі перебували в монастирях. Вони мали свої шляхетські резиденції поза монастирем. Наприклад: митрополит Коленда мав крім митрополичої резиденції ще десять інших відреставрованих,

130). L. Bienkowski: Organizacja Kościoła ... op. c. st. 891.

чи відбудованих резиденцій при соборних церквах, монастирях (бо рівночасно був протоархимандритом) та в митрополичих добрах у Вільні, Новгородку, Мінську, Полоцьку, Варшаві, Жировицях, Супраслі, Березвічу і в Руті. Митрополит Жоховський резидував в селі Тороканях, де вибудував у роках (1668-1693) препишні палати, панські будови, а при них волоські огороди та понасаджував різних рідкісних дерев, повикопував прекрасні стави, прикрасив їх та вивінував вибагливими прикрасами. Полоцькі архиєпископи резидували недалеко Полоцька у Струнях, луцькі в Рожицях, пінські в Хотячові, перемиські у Валяві, або в інших єпископських добрах.¹³¹⁾

Доходи єпископів не завжди були призначені на церковні ціли. Митрополит Володкович звертав увагу своєму помічникові, львівському єпископові Левові Шептицькому на те, що той видав 264 тисячі злотих на закуп дібр для родини, а сто тисяч злотих держав на позиках і побирав з тих грошей проценти в тому часі, коли обтяжував парохіяльних священиків податками на будову духовної семінарії.¹³²⁾ Знову ж луцький єпископ Кипріян Стецький (1778-1786) провадив так розтратне життя, що сто тисяч злотих не виставало йому на життя. Він в протягу кількох років так обтяжив епархію, що задовжив її на 200 тисяч злотих, занедбав будову соборного храму божого, що його зачав був будувати його попередник. Також допровадив до упадку духовної семінарії та занедбав всі інші архиєпископські обов'язки.¹³³⁾

Але не всі ченці були того типу що єп. Кипріян. Сучасник Кипріяна на холмській епархії, а потім на митрополичім престолі, був Теодосій Розтоцький, що походив з простих ченців. Він відзначався великою ощадністю і провадив зовсім відмінне життя на високому митрополичому становищі. Його пожива була надто проста, яку їдять в найбідніших манатирях. З ощадности не держав навіть особистої прислуги. Життя митрополита Ростоцького на ті часи було виїмково строгим, коли всі монастирі були в упадку, ченці не держалися ані чернечих, ані канонічних правил. Давна строга чернеча регула зовсім не практикувалася. В

131). L. Bienkowski ibidem, st. 889-890.

132). L. Bienkowski op. c. st. 893.

133). L. Bienkowski, op. c. st. 890-894.

манастирі вступали люди, які шукали не душевної, але тілесної наживи; вступали, щоб досягнути якусь особисту гідність.¹³⁴⁾

Дослідник церковної історії Б'єнковський пише, що чернечий устав, колись за Рутського був семінаром для уніятської ієрархії і давав добрі лекції кандидатам на митрополитів, єпископів, архимандритів та ігуменів. Там вони могли навчитися богослов'ї, порядку і дисципліни.¹³⁵⁾ Молодих студентів в монастирях навчали свої, або висилали на студії за границю. Найкращим семінаром була грецька колегія св. Атанасія в Римі, де можна було навчитися обряду і східних літургійних практик. По закінченні там студій, можна було сподіватися покликання на вищі церковні уряди. Якщо кандидат не міг дістати вищого церковного уряду, залишався в монастирі як учитель у місцевих школах, займав уряд монастирського прокуратора, конзультора архимандрита, проповідника, або в єпархіяльних центральних урядах в ролі офіціала, вікарія, аудитора і ін.¹³⁶⁾

На 15 уніятських митрополитів, 13 мали богословську освіту. Одинок без богословської освіти були: Іпатій Потій і Юрій Винницький, які обняли уряд в митрополії тільки тому, що не було між уніятами кандидата з богословською освітою. З поміж тих 13, студії закінчили в грецькій колегії в Римі 9 митрополитів. Це були: Рутський, Корсак, Селява, Жоховський Залевський, Кишка, Лев Шептицький, Смогожевський і Ростоцький. З них тільки п'ятьох здобули докторати, а саме: Жоховський, Кишка, Гребницький, Лев Шептицький, Ростоцький.

В холмській єпархії так само на 15 владик XVII і XVIII стол. 13 владик мало богословську, або бодай загальну освіту. Докторати здобули тільки 5, а саме: Суша, Терлецький, Лодята, Малаховський і Рилло. Рафаїл Корсак згадує, що на кобринському соборі 1626 р. було присутніх 8 владик, з поміж яких 6 відбули свої богословські студії в Римі. А треба знати, що богословські студії в латинських школах і колегіях різнилися підходом до богословських наук ментальністю студентів і їх душевними настановами до східної доктрини. В

134). L. Bienkowski, op. c. st. 891-894.

135). L. Bieńkowski, op. c. st. 893.

136). L. Bieńkowski, op. c. st. 893.

додатку, саме виховання в монастирях мало підложе польської ментальности з обрядами латинської Церкви. Навіть Рутський, що був наскрізь перейнятий духом латинської Церкви, старався згармонізувати український церковний обряд з латинським. У школах, які заложив у Новгороді, поділив на два відділи: український і польський. На українському відділі впровадив навчання св. Отців східної Церкви, у старослов'янській мові, а на останній капітулі у своєму житті 1636 р. напминав ченців, щоби виголошувати проповіді не в польській, але в українській мові.¹³⁷⁾

В другій половині XVII стол. наші монастирі були так спольщені, що ледво можна було їх розрізнити, котрий український, бо й розговірна мова в них була польська і протоколи капітул були писані польською мовою. Протоколи капітул були писані по-українськи тільки за життя Рутського, який держав руку на живчику українських монастирів. По його смерті 1636 р. протоколи капітул були списувані по-польськи і по-латині. Коли деякі акти в роках 1698 і 1703 рр. були писані по-українськи і по-польськи, то тодішній секретар Інокентій Винницький, пізніший митрополит, переклав їх на польську мову. В 1673 р. капітула постановила, що всі протоколи мають бути списувані польською мовою, бо вони будуть колись становити чернечу конституцію.¹³⁸⁾

Походження українських єпископів в першій половині XVII стол. було міщанське. Православні робили закиди українській католицькій Церкві, що вона не має належної пошани через те, що її очолює не шляхта, але владики міщанського походження, які є причиною неприхильного відношення до Церкви православної. Справу походження українських владик видвигнув навіть волинський шляхтич Древинський на польському соймі 1620 р., однак Рутський стояв на становищі, що без огляду на походження, уряд владики може повнити одиноко чернець, який обзнайомлений з чернечим життям. Йому мають підлягати всі монастирі, що знаходяться на терені їхніх єпархій.

З поміж міщанського походження був полоцький архієпископ Йосафат Кунцевич, холмський єпископ Атанасій Пакоста, пинський єпископ Григорій Михай-

137). L. Bienkowski, op. c. st. 890-895

138). Археографический Сборник Документовъ, op. c. ст. 43-45, і 147.

лович і ін. Проти номінацій нешляхтичів виступили самі ченці на капітулів 1636 р.¹³⁹⁾

В другій половині XVII стол. на чоло епархій висуваються владики шляхотського походження. Одиноким з міщанського роду був Яків Суша (1652-1685). В XVII і XVIII стол. українські владики не мали своїх помічників. Вони, як другорядні єпископи в Річипосполитій не мали права засідати в сенаті разом з латинськими єпископами. Ще в XVI стол. король іменував єпископів помічників, однак вони були свячені аж по смерті єпископа-ординарія і аж тоді займали місце в проводі епархії. На початку XVII стол. митрополит Рутський сам іменував єпископів-помічників, а іменню: хорому полоцькому архієпископові Гедеонові Брольницькому дав помічника Йосафата Кунцевича, а епархіяльному пинському владиці Паісієві Сахновському, Григорія Михайловича. Звичайно про своїх помічників старалися самі владики. Вони старалися поставити єпископами своїх свояків, які по смерті єпископа ординарія автоматично займали уряди єпископів-ординаріїв.¹⁴⁰⁾ Переношення єпископів з одної епархії на другу, не було так частим, як в латинській Церкві. Навіть митрополити по своїй номінації на митрополита, часто оставалися на своїх давніх епархіях і не спішилися переноситися до Києва. Якщо владики переносилися з одної на другу епархію, то тільки тоді, коли управляли двома епархіями і переносилися з біднішої на багатшу, зн. на ту, яка давала більші матеріяльні доходи. Рідше бували випадки, що владики-помічники переносилися з одної помічної на другу помічну епархію з тих самих причин, що єпископи-ординарії. Взагалі, часи були тоді не ті, що тепер. Ментальність людей була інша і відношення їх до справ божих і церковних було інакше. Але, треба знати, що і тоді були люди ідейні і повні посвяти для рятунку нашої Церкви перед наступом латинізації і московського православ'я.

139). Археографическій Сборникъ Документовъ, оп. с. ст. 44-45, т. XII.

140). L. Bieńkowski: Organizacja Kościoła Prawosławnego, op. с. st. 890-897.

Епархії

Києво-Галицької

Митрополії

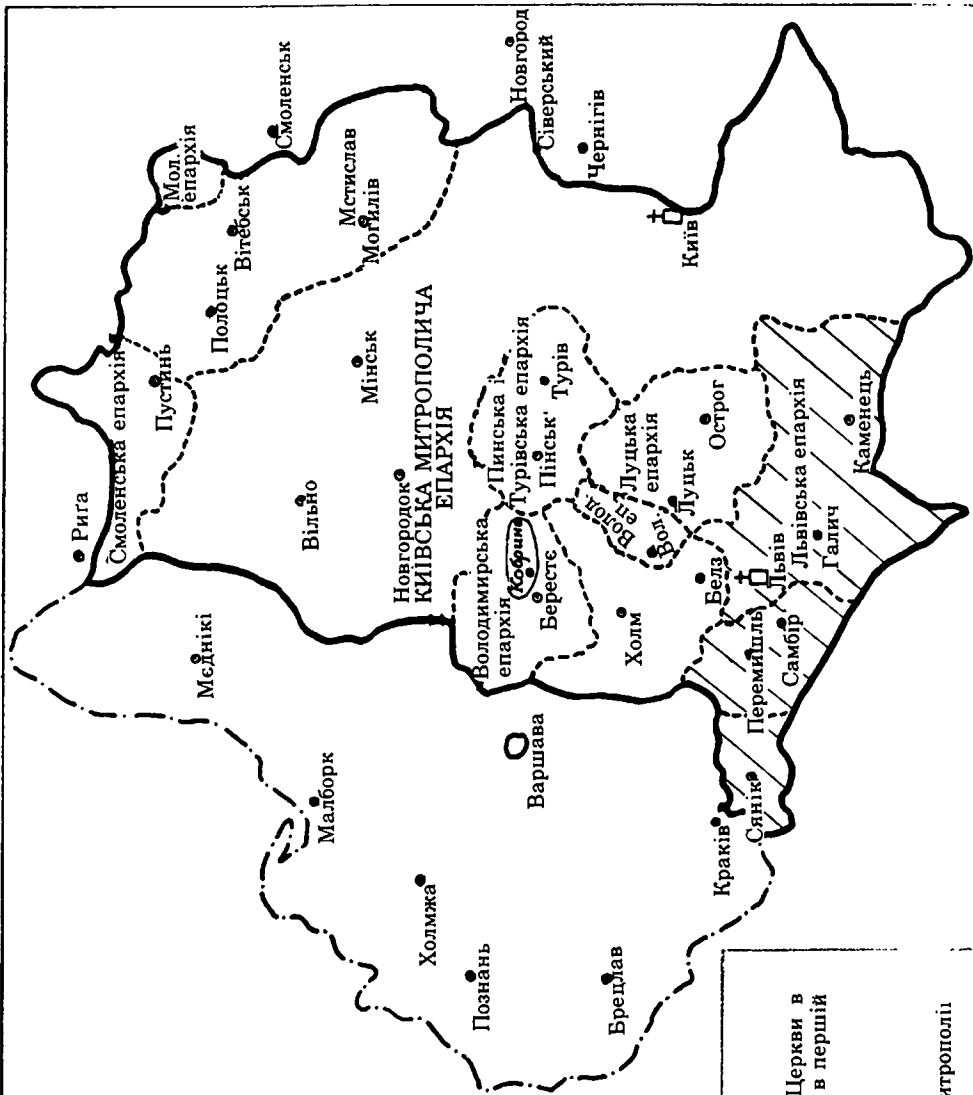
- 1 Київська (митрополіти)
- 2 Володимирська і Берестейська
- 3 Луцька
- 4 Полоцька Вітебська і Мстиславська
- 5 Пінська і Турівська
- 6 Смоленська
- 7 Львівська, Галицька і Камінецька
- 8 Перемишльська, Самбірська і Сяніцька

Дві останні, Львівська і Перемишльська не перейшли на унію в час Кебринського синоду і їх єпископи не брали участі в синоді. Вони зазначені на карті рисками.

КАРТА

Української Католицької Церкви в границях польської держави в першій половині XVII стол.

- — — — — границі Польщі
- границі єпархій
- границі Київської Митрополії

Відновлення Галицької Митрополії

По двох перших розборах Польщі в границях австрійської імперії були лише дві єпархії: Львівська і перемиська. По третьому розборі Австрія дістала ще й холмську єпархію. Всі три єпархії начислювали близько 3 тисячі парохій. Митрополія мусить мати найменше три єпархії.

По прилученні холмської єпархії до Австрії, перемиський єпископ Рилло і львівський Білянський вислали своїх представників до Відня, щоб вони поробили старання для відновлення Галицької Митрополії. У Відні і в Римі уважали, що не можна творити митрополії в границях Австрії, бо ще жиє київський митрополит Теодосій Розтоцький, в границях царської Росії.

В Галичині мали великий вплив польські круги і впливали у віденському уряді некорисно на українські домагання. Щоб не допустити до утворення Галицької Митрополії, представники польської провідної верстви внесли проєкт до віденського уряду, щоб холмську єпархію розділити між львівську і перемиську. Українські єпископи опрокинули цей проєкт, бо холмська єпархія є далеко положена і єпископам львівському і перемиському було б тяжко обслуговувати так віддалену частину вірних. Також проти поділу вони ставили той аргумент, що холмська єпархія начислювала понад 184 парохії і в порівнанні з польськими й іншими єпархіями є багато більшою.

Коли польським чинникам не вдалося розділити холмську єпархію, вони внесли поновне прохання до Відня, щоб усі українські єпархії підчинити польському архієпископові у Львові, мовляв, вже є латинський митрополит і другого українського не треба.¹⁴¹⁾

Галицькі єпископи виділи, що перешкодою до відновлення галицької митрополії був київський митрополит. Коли він помер, вони підняли знову старання у Відні і в Римі. Та й тут вони стрінули спротив польських чинників, які у віденському уряді видвигали ті самі аргументи що й передше, а в додатку, що утримування галицького митрополита буде вимагати великих видатків, що у Львові є вже латинський митрополит і другого не треба. Щоб розв'язати ту проблему, вони радили влучити

141). J. Pelesch. Die Geschichte der Union op. c. S. 165-167.

всіх греко-католицьких єпископів в юрисдикцію римо-католицького митрополита. На їх думку греко-католицькі єпископи мали б ще до своєї смерті управляти своїми єпархіями, а по їх смерті всіх вірних з їх ієрархіями підчинити римо-католицьким єпископам.¹⁴²⁾

Щоб рятувати свою Церкву, українські владики вислали дуже талановитого священника, генерального вікарія Михайла Гарасевича до Відня, щоб він представив справу відновлення Галицької митрополії 1803 р., а потім ту саму справу представив нунцієві Северолі в обширному меморіалі.¹⁴³⁾

Нунцій заявив, що перед смертю митрополита Розтоцького не можна відновлювати митрополії, бо є вже одна в Києві. Тоді перемиський єпископ Антін Ангелович і львівський Микола Скородинський звернулися до митрополита Розтоцького, що жив тоді в Петербурзі, щоб прийняв на свого помічника холмського єпископа Порфірія Важинського, найстаршого стажем. Митрополит Розтоцький відповів, що цар Олександр І. може незгодитися на їх пропозицію і радив заждати, аж цар видасть свої рішення в справі виконування юрисдикції в краю і поза границями. Митрополит Розтоцький видно надіявся, що йому буде повернена юрисдикція і не хотів випереджувати царського указу.¹⁴⁴⁾

Розтоцький не діждав царського указу і помер в Петербурзі 1805 р. Зараз потім помер і львівський єпископ Микола Скородинський, а рік перед ним помер також і холмський єпископ Порфірій Важинський 1804 р. В цілій галицькій провінції остався при житті Антін Ангелович та обняв адміністрацію в трьох єпархіях: холмській, львівській і у своїй перемиській.

Єпископ Ангелович відновив старання за відновлення Галицької Митрополії. Справою зайнявся уряд Галичини, де мали великі впливи поляки, які ще раз повторили, що найкращою розв'язкою галицької митрополії буде віддати українське духовенство в юрисдикцію латинським єпископам. Своє твердження вони мотивували тим, що і на Угорщині і в Семигороді влучено греко-католиків в юрисдикцію латинських єпископів.

Однак не всі члени галицького намісництва були тої думки. Перевагу взяли ті, що оглядалися на Рим і

142). J. Pelesch: Die Geschichte... op. c. S. 164-166.

143). J. Pelesch ibidem S. 663.

144). M. Harasewisch: Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli 1862, p. 751-764.

оперли свої голоси на буллі папи Климента VIII. «*Decret Romanum Pontificem*» мовляв, Рим не згодиться на підпорядкування греко-католицької Церкви римо-католицькій ієрархії. Та справа опинилася у Відні, де цісар Франц Йосиф I. прийняв до відома добре умотивований меморіал о. Михайла Гарасевича і вислав до Риму петицію для утворення Галицької Митрополії, а митрополитом проголосити Антона Ангеловича. Митрополитові мали підлягати єпископи: перемиський і холмський, а осідок митрополії мав бути у Львові. Того самого 1806 р. московський цар Олександр I. назначив київським митрополитом полоцького архієпископа Гераклія Лісовського для українців католиків в границях московського забору. Деякі чинники ворожі нашій Церкві, використали цю номінацію Лісовського тільки на те, щоб утруднити і перешкодити в Римі справу відновлення галицької митрополії.

Рим взяв до уваги ворожі інформації і вислав до Відня письмо, я якому було сказано, що не можна відновлювати галицьку митрополію тому, що є вже іменований київський митрополит. Хоч Гераклій Лісовський не мав юрисдикції в галицьких єпархіях, то Рим стояв на тому становищі, що не було ще випадку, щоби в греко-католицькій Церкві були дві митрополії і два митрополити. Крім того Рим повторив інформацію польських впливових осіб, що і без галицької митрополії існує вже у Львові латинська митрополія.

Цісарська канцелярія вимагала від єпископа Ангеловича, щоб він доказав аргументами, що:

1. Галицька митрополія дійсно вже була і лише задля несприятливих умовин була скасована,

2. Щоб єпископ Ангелович доставив копії письм з 1790 р., в яких тодішні єпископи Скородинський і Шпорнінг були представили справу для відновлення галицької митрополії цісареві Леопольдові II.

3. Щоб дав список тодішніх галицьких митрополів і

4. Щоб вияснив, яке є відношення василіян до митрополитів.

Єпископ Ангелович зібрав вимагані документи і разом з ними вислав свого крилошанина Михайла Гарасевича до Відня.¹⁴⁵⁾ Австрійський уряд опираючись на доставлених документах, віднісся знову до Риму в справі потвердження галицької митрополії.

145) J. Pelesch: op. c. S. 668.

По перегляненні тих документів, Рим видав буллю 8.III.1907 р. «In Universalis Ecclesiae Regimine» з додатком ось таких застережень:

1. Щоб за постановами Замойського Синоду (1720) міг стати митрополитом тільки василіанин і лише за папською диспензою еwentуально світський священник.

2. Щоб київський митрополит Гераклій Лісовський, що має юрисдикцію в границях московського забору, був повідомлений про відновлення галицької митрополії через апостольського нунція.

Цісарська канцелярія уважала, що цісарська петиція до Риму про відновлення київської митрополії є внутрішньою справою австрійської імперії і не уважала за відповідне повідомляти київського митрополита, який не мав юрисдикції в єпархіях австрійської імперії. Також і вимогу Риму, щоб лише василіанин міг стати єпископом, чи митрополитом, Відень уважав анахронізмом і вже за Марії Тереси, а потім за цісаря Йосифа II. ця практика була скасована в Австро-угорській імперії. Відень відіслав буллю до Риму з вимогою, щоб ті два бажання Рим анулював.¹⁴⁶⁾

До відновлення галицької митрополії дуже багато причинився львівський крилошанин Михайло Гарасевич, який у Відні і в апостольського нунція умів переконати неприхильно інформованих до нашої Церкви людей, що відновлення галицької митрополії - це життєва справа існування греко-католицької Церкви і злагодження церковних відносин з римо-католицькою Церквою в Австрійській імперії. Отець Михайло Гарасевич умів переконати віденський уряд і віденська канцелярія видала декрет 11.VII.1908 р. з підписом цісаря і на підставі папської буллі, якими привернено галицьку митрополію до життя. Єпископ Ангелович, що був ще 1806 р. іменований митрополитом, і заряджував митрополією, тепер на папське і цісарське потвердження був урочисто інтронізований на митрополичий престол.¹⁴⁷⁾

Від початку XIX стол. киево-галицька митрополія була поділена на дві частини: Єпархії берестейська, полоцька і луцька були влучені в московську імперію. Львівська, перемиська і холмська, належали до

146). Рудович І: Коротка Історія Галицько-Львівської єпархії. Жовква 1902, ст. 50-51.

147). J. Pelesch, op. c. S. 670.

Австрії.¹⁴⁸⁾ Західна Галичина по заключенні миру Австрії з Наполеоном в Шинбруні 1809 р. була прилучена до варшавського князівства, а два повіти тернопільський і чортківський до Московщини. Холмська єпархія і частина перемиської були прилучені до варшавського князівства. В тих частинах львівської єпархії, що дісталася в московську окупацію, єпископи стратили над вірними душпастирську опіку. Холмська єпархія, що була в границях варшавського князівства дістала єпископа в особі Фердинанда Ціхановського, якого юрисдикція обнімала також і ту частину перемиської єпархії, що була в границях варшавського князівства.¹⁴⁹⁾ Однак, небавом холмська єпархія була відлучена від варшавського князівства і була в залежності і в юрисдикції Апостольського престолу.

Тернопільський і чортківський повіти були повернені Австрії в час віденського конгресу. Вони були повернені Австрії і прилучені до львівської єпархії.

Львівська і перемиська єпархії були досить просторі і були вже спроби розділити їх і створити третю єпархію, бо дві єпархії не можуть відбувати помісних соборів. Однак, до поділу не дійшло відразу, аж 1850 р. і здвох створено ще третю з осідком єпископа в Станиславові (тепер Івано-Франківську), про що буде ще мова.

Львівський єпископ Лев Шептицький поділив був львівську єпархію на три намісництва: Львівське, галицьке і каменець-подільське. Всі три намісництва обнимали разом 42 деканати. Під кінець XVIII стол. єп. Білянський переорганізував територію львівської єпархії і поділив її на 45 деканатів, які обнимали 1182 парохії.¹⁵⁰⁾

Коли єпископ Ангелович став митрополитом, знову переорганізував єпархію і поділив її на 73 деканати з 1198 парохіями. Однак в 1809 р. по заключенні миру з Наполеоном в Шинбруні, частина львівської єпархії з Тернополем і 17 деканатами дісталися в границі Московщини, та не на довго, бо по віденському конгресі 1815 р., знову вернулися в склад львівської єпархії.¹⁵¹⁾

148). Wl. Chotkiewicz: Historia Polityczna w Galicyi. Krakow 1909, t. II, st. 395-397.; J. Pelesch, op. c. S. 793.

149). M. Harasiewicz, op. c. p. 834.

150). J. Pelesch, op. c., S. 875.

151). M. Malinowski: Encyklopedia Koscialna, wyd. M. Nowodworskiego, t. XII, Warszawa, 1879, st. 523.

Небавом у 1842 р. знову переорганізовано єпархію і з 73-ох деканатів створено 48 а за вісім років, тобто 1850 р. на домагання єпископів галицької митрополії, австрійський уряд згодився утворити з двох єпархій львівської і перемиської ще третю. Однак їх домагання знову сторпедувало латинське духовенство і справу відложено.

Тоді львівська єпархія начислювала 49 деканатів з 1183 парохіями і 1928 церквами, які обслуговував 1381 священник. Число вірних тоді виносило 1,561,288 осіб.¹⁵²⁾

Як львівська, так і перемиська єпархії часто підлягали змінам, часто переорганізовувано деканати і парохії. В XIX стол., як подає єп. Пелеш, перемиська єпархія мала 39 деканатів з 707 парохіями, а в 1184 церквах працювали 784 священники. Крім парохіяльних церков були в тому часі в єпархії 6 мужеських монастирів, а саме: в Добромилі, Дрогобичі, Крехові, Кристонополі, Лаврові і Жовкі. В тих монастирях жило тоді 28 ченців. Крім мужеських, був один жіночий в Яворові з шістьма черницями.¹⁵³⁾ Згадані 784 священники обслуговували 856.985 вірних.

В 1806 р. митрополит звернувся до австрійського цісаря Франца Йосифа I. з проханням, щоб цісар установив третю єпархію з осідком єпископа в Городенці, або Снятині. Справу з відомих уже причин відложено. Пізніше вдруге робив старання митрополит Левицький і враз з перемиським єпископом Яхимовичем, вислали прохання до цісаря Франца Фосифа I. Вони просили, щоб утворено третю з двох єпархій і щоб у склад новоутвореної єпархії входила Буковина і частина полуднево-східної Галичини.¹⁵⁴⁾

Цісар Франц Фосиф I. дав згоду на утворення нової єпархії з осідком єпископа в Станиславові. В її склад мало би входити 20 деканатів віднятих від львівської єпархії. Цей внесок потвердив також і Рим, 1850 р.¹⁵⁵⁾ Потвердження Риму ще не відкривало діяльності нової єпархії. Треба було ждати на те відкриття аж 35

152). J. Pelesch, Statistischer Ueberblick der griechisch-katholischen Diocezen von Oesterreich-Ungarn, (s. 1, s. a.) S. 1089-1090.

153). J. Pelesch: Statistischer Ueberblick, S. 1056-1057.

154). J. Pelesch: Die Geschichte der Union...op. c. S. 893, 926-928; M. Malinowski, op. c. st. 765-781.

155). J. Pelesch: op. c. S. 927.

років і 26 березня 1885 р. папа видав буллу «De Universe Dominice Grege», якою потвердив створення третьої єпархії і цєю буллею відкрив її діяльність.

Треба подивляти ієрархію української католицької Церкви і її духовенство, що мимо так сильного спротиву польських урядових і духовних чинників, не ждали на змилювання, але докладали так багато старань і способів, щоб розширити діяльність Церкви і установленням нової єпархії дати можливість Церкві відбувати помісні собори, які заперестали діяти від заключення унії з Римом в Берестю.

Єпархіяльні Собори

Єпархіяльні собори не мали законодавчого значення так, як собори помісні. Були це зібрання духовенства для інформативних, адміністративних, а навіть для наукових справ. Про ті собори рідко згадується в передберестейському часі. Зате вони відживають в XVII і XVIII стол. і відіграють важливу роль в Церкві. Ті зібрання мали різну назву в різних часах і єпархіях. Називали їх синодами, конгрегаціями, конференціями, генеральними синодами деканів і синодатиками від того, що на тих синодах священники складали катедрастики на будову катедри, на духовну семінарію і ін.¹⁵⁶⁾

Такі собори відбувалися щороку в першу неділю великого посту на ту пам'ятку, що тоді Церква святкує пам'ять першого вселенського собору. Однак не всюди і не завжди держалися того речинця. Часом такі собори відбувалися і в іншому часі. На єпархіяльних соборах мали являтися декани, священники, а подекуди й диякони. Декани здавали звіт зі своєї діяльності. В луцькій єпархії 1773 р. на такому соборі було приявних 30 деканів і лише кількох священників. З того видно, що участь деканів була обов'язкова. Зате в холмській єпархії участь священників була обов'язкова аж до XIX стол. За часів єп. Важинського участь у соборах, які відбувалися щороку, була ще обов'язкова.¹⁵⁷⁾

З уваги на те, що єпархії були розлогі, комунікація пішки, або кіньми в далеку дорогу довго тривала, тому владики розділювали єпархію для синодальних зібрань

156). О. Лотоцький: Українські джерела... ор. с. ст. 102.

157). О. Лотоцький: Українські джерела... ор. с. ст. 102-103.

на кілька округів. Напр. архієп. Йосафат Кунцевич поділив луцьку єпархію на три соборові, чи синодальні округи: полоцьку, мстиславську і вітебську. Холмська єпархія також була поділена на два округи у XVIII стол.: холмський і белзкий. В тих округах духовенство обов'язково відбувало свої щорічні собори. Вони не відбувалися щороку в одній окрузі, але напереміну в кожній окрузі відбувався один собор раз на рік. Як були дві округи, то собор відбувався в окрузі що два роки. Як єпархія була поділена на три округи, тоді собор відбувався в одній окрузі що три роки, щороку в одній окрузі.¹⁵⁸⁾

Ціль соборів була різна. Найважливішим було те, щоб єпископ міг стрінутися з духовенством, вислухати їх потреб, дати їм раду, і навчати. На таких соборах єпископ виголошував науки, навчав богословських повинностей, пригадував обов'язки священникам, а молодих священників сам іспитував, або назначував екзамінаторів. Собор був нагодою для священників відбутися сповідь та дістати поучення, як переводити тайну покаяння з вірними та уділювати другим святих тайн. Також на соборах єпископ полагав на всі інші справи адміністративного характеру, іменував єпархіяльних урядників, ревідував границі парохій і деканатів, давав нові зарядження, пригадував старі, переважно постанови помісних соборів та нараджувався з усім духовенством в справах ведення єпархії. При тій нагоді священники складали свої жертви на будову духовної семінарії, або катедрального храму.

Коли собор відбувався спільно з усіх округів, або, коли єпархія не була поділена на округи, тоді відбувалися окремі деканальні собори, на яких єпископ вислуховував звітів з діяльності деканів, давав їм вказівки і ради в різних справах, розв'язував проблеми в їх праці і т. п. Також на соборах відбувалися сесії церковного суду, на якому засідали синодальні судді і разом з єпископом вирішували різні справи. Постанови собору протоколував назначений нотар, а ті постанови, що відносилися безпосередньо до отців душпастирів, проголошувалося друком.

Окрему ділянку становили візитації храмів божих,

158). О. Лотоцький: Українські джерела... оп. с. ст. 102-103; Диви L. Bienkowski: Organizacja Kosciola...op. с. st. 808

деканатів, священників і вірних. Візитації переводив єпископ. Вони були відбиткою життя церкви і парохії і давали єпископові точні відомости про спосібність душпастирської праці даного священника і позем духовного життя вірних. Якщо єпископ з яких-небудь причин не міг візитувати сам парохій і деканатів, посилав у своїм імені когось зі священників. Візитації були точно описані з точними датами й місцевостями з назвою «акти візитацій», з яких можна довідатися про стан парохій, знання релігійних правд віри вірних, їх праці і душпастирського благоразумія душпастирів.

У XVIII стол. не всюди, зн. не у всіх єпархіях відбувалися візитації щороку. В холмській єпархії вони відбувалися що кілька років аж до того часу, коли єпископ Максиміліян Рилло особисто візитовав цілу холмську єпархію. Заки він зміг об'їхати всі парохії, минуло 4 роки, отже візитація припадала на кожну парохію що чотири роки. Зате деканальні візитації в холмській єпархії відбувалися щороку.¹⁵⁹⁾

Замойський собор санкціонував як деканальні, так і парохіяльні візитації і навіть дав вказівки єпископам, що вони мають обов'язок що два роки візитувати свої єпархії особисто та назначив, які церковні інституції належить візитувати. Крім того, собор опрацював обширний квестіонар, в якому треба вписувати і що вписувати до актів візитацій, а крім того треба докладно вести протоколи візитацій. Навіть, як би єпископ з якої-небудь рації не міг переводити візитацій, має назначити відповідного священника, щоб переводив єпархіяльні візитації в його імені.

Єпархіяльні і деканальні собори – це немов парламент єпархії, де кожний духовник міг сказати своє свободне слово, представити стан не лише в духовних, але і матеріальних справах своєї парохії, дістали вказівки, які допоможуть розв'язати проблему в душпастирстві та направити все те, що було занедбане.

Передунійні Крилоси

Здавен-давня в українській Церкві існували крилоси. Була це адміністративно-судова установа, як канонічна і дорадча інституція митрополита, чи єпископа.

Крилоси відігравали дуже важливу роль в XVI стол.

---

159). О. Лотоцький: Українські джерела... ор. с. ст. 103 і дальше.

Вони були з'організовані при соборних (катедральних) церквах у Львові, Галичі, Холмі, Володимирі Волинському, Луцьку, Пинську, Полоцьку і у Вільні. Подібну роль в латинській Церкві відігравали капітули. Крилоси при українських соборних церквах мали подібний устрій, як латинські капітули.¹⁶⁰⁾

Крилоси творили священики з вищим формуванням. Вони обслуговували святиню столичного міста, де був осілок митрополита, чи єпископа. Були це переважно ченці, які не мали родин і мали вищу духовну освіту від парохіяльних священиків. Одинокa перемиська єпархія, найстарша в Україні, мала крім чернечого духовенства між крилошанами також і світських священиків, які здавна, часто перевищали своїм числом ченців.¹⁶¹⁾

Крилошан при кожному катедральному храмі було різне число.¹⁶²⁾ В половині XVI стол. у Львові було 6 крилошан, в Холмі 5, а у Володимирі Волинському було 7. На чолі крилосу стояв протопресвітер, як голова, чи предсідник.

Крилошани не були поділені на старшинства, чи степені, як в латинській церкві каноніки, пралати, монсіньори і ін. Не було також розподілу урядів поміж крилошанами і їх не регулювало канонічне право так стисло, як в латинській Церкві в капітулах. Крилошани не мали ані правильників, ані статутів, а діяли на основі звичаєвого права. Їх вибирано на соборах, або іменував митрополит, чи єпископ за заслуги, або визначну діяльність для добра єпархії. Крилосами управляв місцевий владика і він міг розширити, або звузити права і привілеї крилошан.

Першим і найважливішим обов'язком крилошан були церковні богослуження, душпастирські обов'язки при соборній церкві за прийнятим порядком, асистування владіці в часі богослужень в соборній церкві, асистування при посвяченні нового храму божого, при поставленні нових пресвітерів і ін.

Також крилошани засідали в судах єпископа і митрополита та були дорадниками їх, як також підготовляли кандидатів до духовного стану. У львівській

160) Wl. Abraham: Powstanie Organizacji Kościoła łacinskiego na Rusi, Lwow 1904, t. 1. st. 40-42.

161). T. Gromnicki: Przemyskie biskupstwo obrządku wschodniego w Encyklopedyi Kościoła, wyd. M. Nowodworskiego, t. XXII, st. 172-176.

162). Wl. Abraham: Powstanie Organizacji... op. c. st. 141.

епархії крилошани мали привілей посвячувати старі, відремонтовані церкви. В 1608 р. львівські крилошани вимогли на єпископові, що без їх участі і згоди, єпископ не міг вирішувати важливіших судових справ. Крилошани також завідували нерухомим маєтком епархії і їх зачисляно до ієрархічної верхівки.

Холмські крилошани в 1637 р. твердили, що вони є дідовими власниками єпископських дібр, а єпископ є тільки посесором, який тимчасово тими добрими управляє. Без згоди крилошан, єпископ не міг самостійно тими добрими орудувати, давати в застав, замінювати за інші добра, не мав права давати з тих дібр навіть жертв для церкви. На випадок смерті єпископа, крилошани управляли єпископськими і епархіяльними добрими до часу нового єпископа. Однак у практиці, по смерті єпископа, королівські урядники старалися адмініструвати єпископськими маєтками і їх часто надуживали і розкрадали. В 1589 р. король Зигмунт видав розпорядок, що по смерті владики управою епархіяльних дібр мають зайнятися крилошани, допильновувати тих дібр і зберігати аж до приходу і поставлення нового владики.

З поміж крилошан часто назначувано намісників. У Львові самі крилошани вибирали з поміж себе намісника, а владики тільки потверджував вибір. У Вільні і Володимирі Волинському прийнявся був звичай, що намісників назначував з поміж крилошан управитель епархіяльних дібр.

Крилошани утримувалися переважно з власних бенефіцій. Додатковими їх приходами були богослуження, за котрі вірні складали пожертви, переважно за похоронні богослуження. Також вони користали з оплат, що їх складали кандидати духовного стану за їх поставлення в пресвитери, за висвячення.

Соборний крилос в Полоцьку отримав у XV стол. від князя Скіргайла три села з людьми, які мали платити крилошанам данину, а крім того мали виконувати деякі роботи при полоцькому соборі, як направи, огорожа, чищення святині і ін. Вони мали також право на спілку з сільськими старшими людьми судити проступників проти церковних законів і за те брали оплати.

В Новгородку при соборній церкві св. Бориса і Гліба Зигмунт Старий дарував в 1517 р. село Биковичі і три

неуживані землі для виживлення Крилосу. Крилос при соборній церкві в Холмі також мав свої ґрунта.¹⁶³⁾ Крилоси управляли єпархіяльними маєтками тільки при соборних святинях, а інґеренції до загальних єпархіяльних маєтків не мали. Загальними маєтками завідували намісники як ми вже згадували при обсаді галицької єпархії. Єпархіяльних намісників не треба ідентифікувати з намісниками-протопопами, які мали також назви протопресвитерів. Єпархіяльні намісники – це був центральний юридичний орган, який в імені єпископа полагоджував різні церковні справи. Його уряд можна би порівняти з урядом генерального вікарія в латинській Церкві, або з урядом офіціала. Намісник заступав єпископа в часі його неприсутности. Також провадив адміністрацію по смерті єпископа до того часу, аж митрополит висвятив нового єпископа. Крилошани мали таке відношення до намісника, як до єпископа і часто помагали йому в управі єпархією. Сьогодні місце намісника в нашій Церкві заступає сінкел. Намісника назначував або сам єпископ, або його вибирали крилошани, залежало від того, який був звичай в поодиноких єпархіях.¹⁶⁴⁾

Поунійні крилоси замінені на капітули

Перед заключенням унії з Римом, крилоси мали в нашій Церкві те саме значення, що в латинській капітули. Була це установа духовенства зложена з визначніших священиків, які повнили в єпархіях різні церковні уряди. Існування крилосів було запевнене. При заключенні унії, король Зигмунт III дав обітницю, що буде матеріально підпомагати крилоси «для божої слави і щоб Церква мала з того хосен». Також цей сам король видав привілей, 1589 р., що на випадок смерті митрополита, або єпископа, всіми церковними добрами буде займатися крилос і заряджувати єпархією, чи митрополією. Однак ця установа (крилоси) не утрималася довго. В XVII стол. крилошани сповняли ще свої

163). О. Лотоцький: Соборні Крилоси на Україні та Білій Русі в XV-XVI ст. Львів 1896 р. тут і там. Макарій: Історія Русской Церкви, т. IX. ст. 122-124, 224-246, 293. М. Грушевський: Історія України-Руси т. V. ст. 474-475. Е. Голубінський: Історія Русской Церкви, оп. с. т. I, ч. 2. ст. 65-66, 68-76.

164). W. Chotkowski: Historia Polityczna Kościoła w Galicyi, t. II. st. 445. Krakow 1909.

обов'язки при катедральних храмах, а у XVIII стол. було їх чимраз менше.

По заключенні унії крилоси зачали підупадати і тратити своє первісне значення. На їх місце висуваються латинські капітули, які мали дещо змінений устрій. Перед унією вони були невідомі в нашій Церкві. Про них не було згадки ще на Замойському соборі (1720). Згадку про капітули стрічаємо аж при кінці XVIII стол. у львівській і перемиській єпархіях.

Перший уніятський митрополит Іпатій Потій установив крилос з 12 крилошанами при володимирській катедрі на взір латинських капітул. В проводі крилосу поставив протопопа (протопресвитера), а йому до помочі канцлера і архидиякона. Ця трійка репрезентувала крилос, якого завданням було захищати інтереси єпархії перед світською владою і перед королем.

Крім відношення до світських урядів, крилоси сповняли церковні завдання. Перед латинським наступом крилоси помалу тратили своє значення впродовж XVII стол., а у XVIII стол. їх вже не бачимо в єпархіях: київській, перемиській і львівській. Як було вже сказано, митрополит Рутський всю діяльність Церкви віддав ченцям і вони виперли крилоси з церковної діяльності. Найперше крилоси утрачали адміністративно-судові уряди, які переходили в управу ченців. В передунійних часах крилошани завідували порядком в церквах і дбали про красу всіх богослужень. Тепер на місце крилошан прийшли ченці. Найперше вони обняли центральні уряди в Новгородку, в Полоцьку і в Холмі. Пізніше, бо аж в половині XVIII стол. вони виперли крилошан з єпископських соборних храмів у Вільні, Львові, Крилосі (коло Галича), Каменці, Перемишлі і Луцьку. Одинокі ще остали крилошани при єпископських храмах в Пінську і Володимирі Волинським.¹⁶⁵⁾ До знесення крилосів причинився також і Замойський синод, який постановив, що по смерті єпископа, єпархією має завідувати не крилос, але митрополит.

Перемиський владика Інокентій Винницький (680-700) заки ще перейшов на унію, з'організував був у Перемишлі при катедрі крилос на взір латинських

165). M. Maliniowski: Die Kirchen-und-Staatsatzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien. S. 241-243, 253-254, 342-343, Lemberg 1861.

капітул. Цей крилос складався з 6 офіціалів, а на їх чолі стояв сінкел. Другим по ньому був архипресвітер, який управляв катедрою. Дальші крилошани мали свої уряди: архидиякон, уставник, блюститель і економ. Дальших шість крилошан звалися соборними крилошанами, які помагали офіціалам.

Уряд сінкела не обмежувався лише для справ крилоса. Він мав обов'язок наглядати над урядуванням деканів, згл. намісників та дбати про збереження церковних дібр у цілій епархії. Також його обов'язком було дбати, щоб душпастирям або церковній прислузі не діялася кривда. Йому до помочі був дорадник, який мав обороняти духовенство і церковні добра у всіх державних урядах і судах. На випадок смерти єпископа, сінкел мав адмініструвати всіми епархіяльними добрами, аж до вибору нового єпископа. Він мав право скликати елекційний собор і враз з крилошанами і церковними братчиками перевести вибір єпископа. Якщо вибір затягнувся на довший час, тоді сінкел мав би попросити сусіднього єпископа для висвячення кандидатів на священників, посвячення новозбудованої церкви та інших єпископських функцій.

Архипресвітер мав наглядати над церемоніями богослужень в катедральному храмі, над збереженням церковних обрядів, порядком в церкві та харитативною сторінкою в цілій епархії. В Перемишлі і в цілій перемиській епархії, мав він зайнятися опікою над шпиталями та наглядати над працею деканів і священників також поза Перемишлем.

Архидиякон мав візитувати всі храми божі в епархії, навчати і упоминати духовенство в часі візитацій, слідити за занедбаннями їх обов'язків, а проступки і занедбання в душпастирствах подавати до судової відповідальности.

Уставник мав пильнувати співу і церковних мельодій в соборному храмі, а в цілій епархії опікуватися школами, завідувати всіми епархіяльними дидаскалями і бакаларами. Також мав він довідуватися про їхні злі нахили, характер і взагалі їх поступування в школі. Мав контролювати, як вони навчають школярів, ревідувати їх поступи в навчанні, в писанні, читанні, співі, чи беруть участь в богослуженнях і т. п. Якщо хто-небудь не відповідав би вимогам школи, він

мав право звільнити їх від шкільних обов'язків і настановити інших.

Блюститель мав завідувати церковною касою катедрального храму, наглядати над церковними братствами не лише в Перемишлі, але в цілій єпархії.

Економ мав заряджувати церковними добрами призначеними для утримання крилосу і дбати про резиденцію владики і крилошан.

Всі крилошани мали бути вибрані з поміж духовенства, а вибрані мали збиратися на наради два рази до року, в день св. Івана Хрестителя, патрона соборного храму, а другий раз на св. о. Миколая. При соборі мали постійно резидувати два, або три крилошани. Коли єпископ виїздив поза Перемишль, з ним мало бути також кілька крилошан які в часі богослужень мали співслужити єпископові. Для утримання крилосу єпископ призначував зі своїх дібр ґрунта в Перемишлі і два села.¹⁶⁶⁾

В інших єпархіях було тільки в пляні утворити крилос. В 1693 р. на єпархіяльному соборі єпископ Винницький заявляв, що покличе крилошан до повнення назначених урядів на найблищому єпархіяльному соборі, але на тому скінчилося, бо ані він, ані його наслідники не перевели в життя крилос. Навіть після Замойського синоду єпископ Єронім Устрицький хотів воскресити крилос в Перемишлі і на єпархіяльному соборі 1740 р. заповів, що по добровільному виході ченців з єпископських урядів та підчинення себе Римові назначить крилошан та розділить їм повнення обов'язків. Ченці мешкали при перемиській катедрі, а коли вони опустили ту резиденцію, єп. Устрицький передав її в посідання крилошан, привертаючи їм давний порядок життя і праці.

В єпархії зайняли місця світські священики, знавці адміністраційних справ, канонічного права, пасторальної та інших наук, які вони набули в університетах і колеґіях поза границями Польщі. Полоцький архієпископ Язон Смогожевський на єпархіяльному соборі 1763 р. пропонував, щоби в кожній єпархії установити крилоси і привернути їм давні права і привілеї в управі єпархіями. Архієпископ бачив вакуючі

166). Г. Лакота: Три синоди, ст. 11-12, 125-126. Перемишль 1939 Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej, t. I. wyd. O. Pietruszki, L. Tatomir, Lwow 1868.

місця, що їх передше займали ченці і бажав заступити їх крилосами.¹⁶⁷⁾ Для цієї цілі, пропонував архієпископ Смогожевський, щоб єпископи, єпархіяльне духовенство, і навіть світські люди складали свої датки на фонд крилосів.

Відреставровані крилоси не втішалися довгим віком, бо ченці, які нібито добровільно зреклися урядів при єпархіях і митрополії, гляділи заздрісним оком на зростаючі права і привілеї світського духовенства. Вони увійшли в порозуміння з латинським крилом, який мав попертя уряду і короля і крилоси зачали помалу ліквідуватися.¹⁶⁸⁾ Одинокий митрополит Пилип Володкович установив крилос в половині XVIII стол. а потім за його радою устанановив крилос в Берестю берестейський єпископ Антін Молодовський 1775 р. Обидва крилоси мали такий склад: архипресвітер, архидиякон, канцлер, схоластик, і екклезіярх. Число крилошан могло бути збільшене, якщо хтось схоче дати відповідні фонди на утримання крилошанина.

Провідником крилосу був архипресвітер. Його обов'язком було наглядати за порядком в соборному храмі та над катедральним духовенством. Разом з архидияконом і канцлером мав він пильнувати, щоб права єпископа і крилосів були збережені, обороняти їх перед світською владою в суді і світських урядах.

Канцлер мав завідувати єпархіяльними архівами. Схоластик був відповідальний за високий позем навчання в єпархіяльній духовній семінарії та в інших школах єпархії. Екклезіярх мав нагляд над скарбом собору, над захристіями, єпархіяльним шпиталем, братствами та всіми церковними працівниками. Уставник, також і кантор наглядали над церковних співом, порядком ранніх і вечірних богослужень і над участю вірних в богослуженнях. Вони приймали також співаків до хору.

Крилошан іменував владика споміж світських священників, які були шляхоцького походження, або виби-валися знанням богословських наук на передові позиції. Якщо хтось з крилошан вмер і оставало вільне місце, тоді крилошани вибирали трьох кандидатів і пред-

167). *Epistulae metropolitaram Kieviensium catholicorum* t. V., st. 128, 193, 274-276, 279.; in *Analecta OSBM. V, Series II, Sectie III, t.I; Bienkowski L., Organizacja Kosciola...* op. c. st. 905.

168). *Bieńkowski L., op. c. st. 106.*

ставляли єпископові, з яких він мав одного іменувати крилошанином. Якщо єпископ уважав їх за невідповідних, тоді сам вибирав трьох кандидатів, а крилошани мали одного з них вибрати до крилосу.

Крилошани збиралися раз в рік на своє генеральне зібрання в день патрона своїх соборних храмів. Володимирський крилос збирався в день Успення Пресвятої Богородиці, а берестейський в день св. о. Миколая. В день своїх патронів вони мали брати активну участь в богослуженнях. Наступного дня були церковної богослуження за душі фундаторів, а третього дня починалися крилошанські наради. Крилошани були обов'язані мешкати в резиденціальному крилошанському домі і в неділі і свята відправляти ранні і вечірні богослуження. Володимирський крилос на крилошанських зборах вибрав трьох адміністраторів, які мали завідувати майном єпархії впродовж трьох років.

На випадок смерті владики, крилос вибирав з поміж своїх членів адміністратора єпархії, який заряджував нею аж до вибору нового єпископа. За час свого адміністрування крилос мав право побирати четвертину єпархіяльних доходів на свої потреби.

За владицтва Сильвестра Рудницького, також і луцька єпархія відновила крилос, який складався з 8 крилошан: архидиякона, екклезіярха, схолястика, канцлера та 4 інших членів крилосу. Важливим завданням схолястика було управляти духовною єпархіяльною семінарією, якої він був також одним з її професорів, а екклезіярх мав зайнятися опікою катедри, богослуженнями і участю в них. Богослуження в катедрі відправляли крилошани, які утримувалися з господарства фільварку в Рованці, яке єпископ Рудницький відібрав від незаконних посідачів на крилошан, які і давніше мали його у своїм заряді.

Проти крилосів виступили латинські єпископи і їхні капітули як проти новостей і ждали ліквідації крилосів. У відповідь на цей виступ луцька єпархія зібралася на собор 1775 р., на якому постановлено не піддаватися натискам польських римо-католицьких чинників, але провадити далі крилос за давніми практиками і звичаями.¹⁶⁹⁾

Львівський єпископ Лев Шептицький по нараді зі священиками 1771 р. також відновив крилос і то один

169). L. Bienkowski: Organizacja Kościoła...op. c. st. 905-909.

для трьох епархій: львівської, галицької (в нинішньому Крилосі) і луцької. Крилоси мали складатися зі світських священників, по можності шляхоцького походження, бездоганного життя і визначних способностей з високою освітою та помітною релігійністю. При кожній катедральній церкві, а іменно св. Юра у Львові, Успення Пресвятої Богородиці в Галичі і Пресвятої Тройці в Луцьку, назначив функції крилошанам і назначив: архипресвитера, архидиякона, еклезіярха, кустоса, схолястика, уставника-кантора, і канцлера. При святоюрському храмі у Львові було сімох крилошан, а при інших катедральних храмах було лише по 6, бо протопресвітер був головою для всіх трьох епархій. Крім того, при святоюрському храмі у Львові установив ще 5 крилошан і приділив їм 6 церков на передмістях Львова. Всіх крилошан було 24, які мали свої церковні уряди при єпископах так, як колись займали ті уряди ченці.

Випосаження крилоса взяли на себе 6 крилошан і зложили суму 403.200 злотих. З тих грошей 7 відсотків мали становити виплату членам крилосу в різній висоті.¹⁷⁰⁾

Проти крилосу знову виступили ченці. Для успіху, вони попросили польського єпископа Єроніма Сераковського, який виступив проти крилосу, крилошан і взагалі проти української Церкви. З Сераковським солідаризувалася вся римо-католицька ієрархія. Ченці подали свого єпископа Лева Шептицького до суду нунціатури.¹⁷¹⁾ Єпископ відкликався до Риму. Справа крилосу дістала ще один удар від Сераковського, який особисто удався до Риму, щоб не допустити до життя крилосу. Ціла польська ієрархія поперли Сераковського і при помочі Риму крилос був зліквідований. Але, крилоси віджили ще по третьому розборі Польщі. Австрійський цісар Франц Йосиф I. відновив львівський крилос 1813 р., але вже з латинською назвою «капітула», за нового галицького митрополита Ангеловича.

Хоч єпископові Левові Шептицькому не вдалося надовшу мету відновити крилос, то його заслуга є в тому, що докладав усіх старань. В тому самому часі, сучасник Лева Шептицького Язон Смогожевський також взявся до відновлення крилосу. Він скликав помісний

170). M. Malinowski: Die Kirchen und Staatssatzungen, op. c. S. 234-237, 255.

171). M. Malinowski: Die Kirchen und Staatssatzungen, op. c. S. 255-passim.

собор 1781 р. для оснування крилосу, а для утримання тої інституції він зрікся катедратика на користь крилосу, який мав би складатися з 12 крилошан. Кожний крилошанин мав би отримувати річну платню по 1.500 злотих. До крилосу мали би входити виключно заслужені для Церкви священики, з вищим образованием, шляхоцького, або міщанського походження. Наступний собор в Радомілі 1783 р. постановив звернутися до короля з проханням, щоби король затвердив крилос і призначив для крилошан платню в формі катедратика. Однак Рим знову запротестував проти крилосу як інституції, яка неправдо і адміністраційно існує.¹⁷²⁾ Щоб заглаїти митрополита Смоґожевського, Рим дозволи йому відзначити 30 заслужених священиків такими відзнаками, якими латинська Церква декорує своїх каноніків.¹⁷³⁾

Австрійська цїсарева Марія Тереса вперше затвердила декрет про установлення капітули 1778 р. Тим декретом повідомлено єп. Лева Шептицького, в якому було сказано, що введення капітули в життя наступить децхо пізніше. Ця проволочка тривала аж до 1813 р. і капітулу впроваджено в життя щойно за цїсаря Франца Йосифа I.¹⁷⁴⁾ В склад цєї капітули входили: 1. архипресвітер, 2. архидиякон, 3. скеофілякс, 4. кустос, 5. картофілякс, і 6. канцлер. Осталих 5 крилошан мали повнити допоміжну службу і тепер вже не називано їх крилошанами, але каноніками.¹⁷⁵⁾

Капітула зайняла місце колишнього крилосу. Обидві інституції децхо різнилися устроєм, але крилошани, тепер названі каноніками задержали в капітулі давний устрій, який був колись у крилосах. Їх обов'язком було давати кожноразову поміч митрополитові, чи єпископам в провадженні їхніх епархій, співати в церкві в часі богослужень, дбати про красу церковного співу та пильнувати, щоб соборний храм був належно прикрашений і в чистоті утримуваний. Завдання каноніків, колишніх крилошан, були розділені і кожному з них була призначена відповідальна праця так, як колись бувало в крилосах.¹⁷⁶⁾

172). M. Malinowski, op. c. S. 237-265.

173). W. Chotkowski, op. c. st. 432-468.

174). M. Harasiewicz, op. c., p. 940-950.

175). M. Harasiewicz, op. c., p. 938-950.

176). M. Harasiewicz, op. c., p. passim.

1. Архипресвітер був помічником єпископа в управі єпархією,
2. Архидиякон був його заступником на випадок якої-небудь перешкоди,
3. Скеофілякс завідував церковними фінансами, опікувався церковними устаткуваннями, такими як: ризами, церковною посудом, світлом і ін.
4. Кустос був контролером і дбав, щоб усі члени капітули повнили обов'язки
5. Картофілякс провадив церковні книги і пильнував архіву, а
6. Кантор був майстром церемонії в часі богослужень, старався про порядок в церкві і дбав про відповідні церковні ризи. Члени капітули були зобов'язані жити при соборних церквах і були дорадчим тілом єпископів і митрополита.

Капітулу в Перемишлі установлено 1816 р. В її склад входило 8 членів. П'ять з них з тими самими обов'язками, що у львівській капітулі, а три були їм до помочі. Подібно, як з потвердженням львівської капітули, так і перемиську, Рим не так скоро потвердив, хоч вона увійшла в життя цісарським декретом 1816 р. Галицький митрополит А. Левицький довго клопотав у Римі потвердження обидвох, львівської і перемиської капітул.¹⁷⁷⁾ Однак без успіху. Справа капітул виринула аж 1861 р. Тоді апостольська нунціятура у Відні звернулася до митрополита й перемиського єпископа з запитам:

1. Чому дотичні владики відразу по установленні капітул не звернулися до Риму з проханням, щоб Рим потвердив їх капітули,
2. Чи ті капітули задержали ту саму програму і порядок, що їх подав був митрополит Левицький 1844 р., і
3. З кількох каноніків складається кожна капітула, в який спосіб і яким обрядом були іменовані члени капітули. На ті питання відповів обширно і ясно член львівської капітули Михайло Малиновський письмом з датою 16 березня 1862 р., а митрополит Григорій Яхимович апостольському нунцієві у Відні.¹⁷⁸⁾ На ці вияснення не було ніяких потверджень з Риму, аж митрополит Литвинович і перемиський єпископ Полянський

177). J. Pelesch: Die Geschichte der Union... op. c. S. 978.

178). M. Malinowski: Die Kirchen und Staats-Satzungen... op. c. S. 774. M. Harasiewicz: Annales Ecclesiae Ruthenae op. c. p. 1161-1168.

будучи в Римі 1863 р. порушили справу потвердження капітул.

Рим вислав 1864 р. нові домагання з вимогою, щоб обидві капітули з 1813 і 1816 рр. були доповнені, бо вони не вистарчаючі, щоб їх впровадити в життя. (Ватиканські дикастерії добре знали, що обидві капітули працювали з прекрасним успіхом вже 50 років). Конгрегація поширення віри домагалася, щоб на протязі 6 місяців статuti були доповнені за вимогами латинської Церкви і переслані до Риму для провірення.

Одначе справа змін капітульних статутів не була така легка. Українська Церква мала вже давню практику свого устрою, переймаючи її від крилосів, а тепер перебудовувати цей устрій не було вказаним. Тому ієрархія, як Львова, так і Перемишля не спішилися з бажаннями Конгрегації і справа затягалася не на 6 місяців, але на повних 11 років. В тому часі обидві капітули успішно діяли, маючи цісарську апробату. В 1864 р. протопресвітер львівської капітули Михайло Малиновський опрацював ті статuti достосовуючи їх до вимог Конгрегації і вислав до Риму. Там розглядали ту справу впродовж 11 років і аж 1875 р. Конгрегація Поширення Віри їх затвердила.¹⁷⁹⁾

Багато прислужився справі утворення капітули Іван Гудз, який умів у Відні переконати державних чинників, що капітула для української католицької Церкви є потрібна. У Відні були також і ченці, які внесли були скаргу проти єпископа за маєтності, до яких вони мають претенсії. Хоч єпископ виграв процес за маєтки, однак капітули зараз не створено. Тим єпископ так дуже перейняся, що помер того самого року. Також тоді помер і перемиський єпископ і ченці знову підняли великі старання, щоб Австрія признала всі єпископські катедри лише ченцям. Вони мотивували це тим, що така була постанова Замойського синоду, що біле духовенство неосвічене, і серед української людности можуть постати заворушення, якщо єпископом стане світський священник. Також ченці ставили під сумнів правовірність церковних книг, що їх повидавало біле духовенство.¹⁸⁰⁾

179). J. Pelesch: Die Geschichte der Union... op. c. S. 978.

180). Вінтер Едуард: Візантія і Рим в боротьбі за Україну, Прага 1944, ст. 132-133.

Проти тої поведінки ченців запротестував представник утвореної капітули Іван Гудз, який репрезентував три тисячі священників. Він опрокидував точку за точкою і ставив за взір тих священників, які геройською поставою обороняли унію в тій частині, яку зайняли були москалі. Віденський нунцій хвалив поставу Гудза за його оцінку геройства білого духовенства в російському заборі.¹⁸¹⁾

Цісарева Марія Тереса, щоб вдоволити біле і чорне духовенство, заіменувала львівським єпископом Петра Білянського, світського священника, а перемиським ченця Максиміліяна Риллу, який орієнтувався на Польщу.¹⁸²⁾ Мимо спротиву ченців, цісар Йосиф II. оснував не лише львівську, але також і перемиську капітулу на початку XIX стол. Коли відбувалася реформа української католицької Церкви в австрійському заборі, її завершенням було установлення Галицької митрополії 1808 р. Польська аристократія вміла перекопати цісаря Франца Йосифа I., що українці хиляться до москалів. Та сама шляхта лякала українців, що українську Церкву мають злучити з польською. Така видумка зробила своє і уряд губернатора в Галичині мусів перепросити митрополита, що та поголобка є безпідставна. Польська тактика дала у Відні такі наслідки, що поляки не є такі небезпечні для Австрії, як українці. Тоді уряд зачав усувати українців від публичних урядів, а на їх місце настановлювати поляків. У всіх народних школах, як для поляків, так і для українців впроваджено польську мову пише польський історик.¹⁸³⁾ Тоді всі школи віддано під нагляд польської консисторії.¹⁸⁴⁾ Також поляки ніяк не хотіли зрезиґнувати зі свого впливу на українських священників. Цісар признав польському архієпископові у Львові Анкевічові титул примаса Галичини і Володимирії, а це зовсім перекреслювало рівноправність обидвох Церков, що їх зрівняла цісарева Марія Тереса.¹⁸⁵⁾

---

181) Вінтер Едуард, там же ст. 135.

182) I.M. Handelsman: *Ukrainska polityka ks. Adama Czartoryjskiego przed wojną krzyską*, Warszawa, 1917, st. 60.

183) I.M. Handelsman: *Ukrainska polityka ks. Adama Czartoryjskiego*, op. c. st. 65.

184) Е. Вінтер: *Візантія і Рим в боротьбі за Україну*, op. c. ст. 133 і далі.

185) Е. Вінтер: *Візантія і Рим*, op. c. ст. 147.

Протопресвітерії (протопопії) і намісництва

В галицькій, перемиській і холмській єпархіях стрічаємо в XVI стол. льокальні церковні уряди – намісництва. На терені Великого Литовського Князівства такі уряди мають назви протопопії, протопресвітерії, або архипресвітерії. Намісництвом і протопопіям, чи протопресвітеріям підлягали парохіяльні уряди.¹⁸⁶⁾ В актах віленського собору єпископів стрічаємо 1509 р. записку, що в соборі брало участь 7 протопопів з північної частини митрополичої єпархії, а саме з округів віленської, городенської, случкої, слонімської і волковийської. У холмській єпархії стрічаємо в рр. 1531-1578 протопопів: в Белзі, Буску, Ратні Сокалі і Щебрешені, а також в перемиській в рр. 1578-1589 в Дрогобичі, Любачеві і в Стрию. З записок православного собору в 1596 р. довідуємося, що протопопи були в Ярославі, Самборі і Перемишлі.

На підставі різних джерел стверджуємо, що при кінці XVI і на початку XVII стол. протопопи були у володимирській єпархії в таких областях: білої підляської, берестейської, дорогочинської, і володимирської.¹⁸⁷⁾ В тих містах, або в тих округах, де протопопи мали свої осідки, або де були намісництва, там церкви були густіше побудовані і їх обслуговувало парохіяльне духовенство. В тих місцевостях були й державні уряди і державна адміністрація. Були це посілости князів Остроських і Чарториських. Холмська протопопія начисляла в 1619 р. найбільше церков, бо 59, а найменше щебрешинська, бо лише 19.

Протопопії в XVI стол. в порівнанні з латинськими деканатами були обширніші і контролювали більше церков, як латинські деканати. Київський митрополит Іпатій Потій порівнує протопопів з латинськими деканами тому, що вони мали подібні повновасти.

Обов'язком протопопів було візитувати парохії в призначених їм областях і пильнувати поведінки і обичаїв священників. Крім того, вони мали нагляд над порядком в церквах, над виповнюванням обов'язків

186). Описаніє Кієвскософійского собора і киевской єпархії ч. 2, Кієв 1825. ст. 42.

187). Описаніє Кієвскософійского собора, ор. с. ст. 40

священиків і мали дбати про те, щоб священики давали добрий приклад парохіянам. За недомогання, або за занедбання своїх обов'язків, протопопи мали судити тих священиків, які чим-небудь провинилися проти церковної дисципліни, або адміністративного порядку і карати їх навіть темницею, як тоді звали темницю узільницею. Такі права протопопів продовжувалися ще у львівській єпархії в XVII стол. Митрополит Атанасій Шептицький доручав протопопам (вже по Замоїському соборі) судити і карати священиків за занедбання душпастирських обов'язків, за проступки завважені в часі візитацій, однак «по батьківському», веревницею. Кару можна було замінити на гривну. Більші занедбання і проступки вони мали зголошувати єпископові, або намісникові. Митрополит Гавриїл Колєнда назначив їх суддями першої інстанції (1671 р.) також і над цивільними людьми в їх протопопіях. Вони могли уділювати розрішень від гріхів зарезервованих єпископові, розрішувати від клятви і ін. Також обов'язком протопопів було збирати від священиків данину для єпископа і щороку розділювати крижмо (Святе Миро) поміж священиків, як це є в записках XVII і XVIII стол.¹⁸⁸⁾

З податкових риєстрів можна вносити, що протопопи брали за свої прислуги від священиків оплати, крім оплат судових. В податкових реєстрах стоїть, що протопопи платили річно від 2 до 4 злотих податку, а священики платили тільки по одному, або по два злоті.

Офіціалати – Намісництва

Офіціалати – це адміністративно-судові одиниці. Вони постали на взір латинських установ і в нашій Церкві в XVII і XVIII стол. Установив їх митрополит В. Рутський найперше в Мінську. На чолі офіціалату стояв офіціал, або намісник, якому підлягали протопопії, нинішні деканати. Намісник мав право наглядати над порядком в церковному житті, нагороджувати за служених священиків, а занедбаних карати. Своїм чесним і прикладним життям намісник мав давати приклад протопопам і всім душпастирям даного намісництва. Хто з протопопів чувся б покривдженим, мав право апелювати до митрополита. Митрополит Рутсь-

188). *Zródła Dziejowe*, t. XIX, st. 374-375.

кий іменував намісником мійської округи ігумена мінського монастиря, а ігуменів других монастирів в інших містах також настановив намісниками. Монастирі з ігуменами на чолі були у Вільні, Новгородку, і у Городні. Отже в тих округах Рутський створив намісництва з ігуменами на чолі, яких іменував досмертними намісниками.

Не відомо, чи в інших епархіях були установлені намісництва. Можливо, що в полоцькій епархії було також намісництво, бо в одному документі є згадка, що полоцький архієпископ Йосафат Кунцевич мав намісника в монастирі св. Спаса в Могилеві. Собор перемиської епархії 1693 р. доручив тільки одному намісникові на цілу епархію, щоб він щорічно в означеному часі відбував сесії церковного суду два рази в рік, а саме: в Перемишлі, Ярославі Самборі і в Спасі коло Старого міста. На судових асесорів єпископ назначив відповідних знавців канонічного права. В загальному намісництва обнимали від трьох до десять деканатів.

Замойський синод санкціонував намісництва. Їх стрічаємо в київській епархії в половині XVIII стол. Львівська епархія мала їх 5, а між ними три з осідками соборних церков: в Галичі, Львові і Каменці.¹⁸⁹⁾ Полоцька епархія мала три, холмська два і Володимирська два. На епархіяльному соборі в Перемишлі 1740 р. постановлено установити три намісництва: в Перемишлі, Сяніку і Самборі, де були колись єпископські осідки. Намісники в Сяніку і Самборі мали підлягати намісникові в Перемишлі. Їх обов'язком було полагоджувати адміністраційно-судові справи меншої ваги, а важливіші вони мали відсилати до Перемишля. Крім того їх обов'язком було переводити раз в рік візитації на терені намісництва, контролювати працю деканів, їх фінансовий стан, полагоджувати подружні справи духовенства і уділяти в подружних справах розрішень від споріднень і посвоячень та уділювати розрішень від екскомуніки. Всю свою діяльність мали намісники протоколувати і в часі епархіяльних соборів, які відбувалися що три роки, предкладати єпископові.¹⁹⁰⁾

Найбільшим внутрішнім нещастям для української Церкви була боротьба українського чернецтва з паро-

189). M. Malinowski: Die Kirchen und Staats Satzungen...op. c. (s. 1., s. a.) S. 298.

190). Г. Лакота: Три синоди, ст. 125-126, і 141-150.

хіяльним духовенством за церковні уряди, яких вони були добровільно зреклися тоді, коли підчинялися римській юрисдикції. На тому наша Церква дуже терпіла, але не здавала своїх позицій. Вона тратила не лише шляхту, але й багатше міщанство, які ставали римо-католиками і поляками.

Також в тому часі й устрій намісництв попсовано та різно трактовано. Називано їх вікаріятами, офіціялатами та іншими назвами, які поволі приймалися в нашій Церкві й устрій уподібнювався до польського костела. Українська Церква давала собі раду з зовнішнім наступом польського уряду й єзуїтів, але тяжко було змінити ментальність своїх.

В 1693 р. намісникам доручено виконувати суди над священиками. Всі судові справи мали йти до канцелярії єпископа, який доручав їх єпархіальному судові. Подібно стояла справа і в холмській єпархії. Холмський єпархіальний собор 1759 р. постановляє, щоб духовенство не надуживало своїх повноважень більше, як це регулює Замойський собор (1720).

Не зважаючи на постанови Замойського собору, митрополит Атанасій Шептицький (1729-1748) вже по Замойському синоді дав право намісникам виконувати судейську владу, однак вже в дещо обмеженому обсягу. Він видав «синодальні статuti» 1736 р., в яких виложив намісникам, які їх обов'язки у відношенні до судово-адміністративних справ. У львівській єпархії залишалася далі назва намісника. В київській ту назву замінено на протопресвітерії. Обидві функції зводилися до одного і того самого уряду. В синодальних статутах митрополит заряджує, що намісник, згл. протопресвітер мав право візитувати парохії. Коли в часі візитацій завважає які-небудь непорядки в церкві, занедбання у веденні метрикальних книг, або які-небудь інші недотягнення, мав право напімнути священика, а за тяжчі провини його покарати, але «по-батьківськи». Кару можна замінити на гривну.

Намісники мали право контролювати життя і навички священиків, а коли завважили якісь провини, мали право самі судити за менші провини і накладати за них кари, а про більші інформувати єпископа. В північній частині київської єпархії, мінський офіціал видав інформацію в 1742 р., в якій поучував священиків уманського намісництва, що протопресвітер має

право непослушних священників карати духовними карами і гривною, а за тяжчі провини суспензою. Арештом, або тілесними карами йому не вільно карати.

В другій половині XVIII стол. в полудневій частині київської єпархії намісники мали право карати священників меншими карами за малі провини, як це пише конституція з часів Пилипа Володковича. Намісники мали обов'язок вписувати до протоколу всі провини священників і кожного року предкладати цей протокол генеральному консисторові. Єпархіяльний собор в Перемишлі 1740 р. виніс дефініцію, що функція намісника є така сама, як «доброго господаря, який бачить кожную найменшу річ у своїм господарстві». Намісник повинен відзначатися чеснотами: побожністю, наукою і благоразумієм у всіх проявах життя, повинен давати добрий приклад священникам.¹⁹¹⁾

Замойський синод постановив, що декани, тобто колишні намісники мають обов'язок візитувати свої округи (деканати) і напоминати священників, щоб вони придержувалися синодальних постанов, а про провини мали доносити єпископам.¹⁹²⁾ Намісники, або, як подекуди їх називано вже деканами, мали обов'язок збиратися на деканальні собори чотири рази дороку. Ті зібрання різно називано: конгрегації, конференції, собори, або соборчики. Вони взорувалися на подібних зібраннях латинської Церкви і мали подібну програму своєї діяльності. Крім контролю і адміністративних справ, намісники збирали від духовенства катедрастики для митрополита, єпископа, а часом навіть державні податки, а у великодньому часі, митрополичі намісники розділювали Святе Миро, яке посвячував у великий четвер митрополит, розсилав владикам, а владики доручували деканам розділювати поміж священників.

У XVII стол. намісництва розвинули свою діяльність. На випадок перешкоди намісника, його заступав містонамісник. Місто, або піднамісники мали право пильнувати життя священників, щоб вони чим-небудь не провинилися, не давали згіршення народові. Вони мали право зголошувати провини священників до церковних судів. Крім піднамісників були ще покликані в намісництвах екзамінатори. Їх завданням було щоміся-

191). Г. Лакота: Три синоди, оп. с. ст. 130.

192). Synodus provincialis Ruthenorum. . op. с. р. 109.

ця скликати духовенство у своєму намісництві, перепитувати їх і навчати богословських наук, переводити з ними «казуїстику», тобто навчати їх на душпастирських прикладах, які вони мали розв'язувати. Як неправильно вони розв'язували якусь душпастирську проблему, екзамінатор мав справити і вияснити. Також тих, що чим-небудь провинилися в душпастирстві, екзамінатор мав їх завстидати перед збором духовенства.

Крім екзамінаторів були назначені також сповідники, які на подібних сходинах намісників мали сповідати священників та розв'язувати труднощі і деякі проблеми в їх душпастирствах.

Десятиначальники

Крім намісництв, появляються в XVII і XVIII стол. десятиначальники. Їх стрічаємо в перемиській єпархії при кінці XVII стол., а у львівській на початку XVIII стол. Їх завданням було обслуговувати частину намісництв, як сама назва вказує, десять парохій. Їх уряд був рівнорядний з деканами, бо ж і назва «дека» є грецька і означає десять Отже, десятиначальники є те саме, що й декани.

В XV стол. на Білорусі стрічаємо також назву десятиників і можливо, що вони мали той сам уряд, що й десятиначальники в перемиській єпархії. Завданням десятиників було повнити господарський уряд і займатися фінансовими справами.¹⁹³⁾ Були це митрополічі й єпископські урядники, які подекуди переводили церковні суди. Дослідник історії Голубинський думає, що це урядники, які збирали десятину для удержання Церкви і вони перейшли до церковного уряду ще в XIII стол.¹⁹⁴⁾ Єпархіяльний собор перемиської єпархії 1693 р. перевів реорганізацію єпархіяльної адміністрації у зв'язку з прийняттям унії і вперше згадує про десятиначальників. Згаданий собор постановляє, що обов'язком десятиначальників було 4 рази до року об'їздити повірену їм частину, провірювати в церквах порядок, провірювати метрикальні книги хрещень, вінчань, слідити, чи не має в парохії явногрішників,

193). Акти Относящієся к исторіи Западной Россіи и издание Археографическою Комиссією. ІС.-Петербург, 1862-1892.

194). М. Грушевський: Історія України-Руси, т. V. оп. с. ст. 476.

чи хтось не вмер без прийняття св. тайн з недбалства священика і ін. Якщо був який-небудь прогріх, він мав донести своєму намісникові.

Крім вичислених обов'язків, десятиначальник мав сповідати своїх співбратів у своїй області і припилюювати, чи священики сповідаюся 12 разів до року.

Львівський собор з часів митрополита Атанасія Шептицького постановляє, що десятиначальники мають заступати намісників в його обов'язках на випадок його неприсутности. В постановах згадується такі обов'язки, як похорони священиків, спис інвентаря церковного і т. п. Про обов'язки сповідників не згадується, бо є друга записка, що сповідників вибрано по всіх намісництвах. Перемиська епархія згадує, що десятиначальники мали сповідати священиків у своїх десятиначальництвах і тих, що сповідалися записувати і предклати на щорічних соборах. Вони мали допильновувати порядку в церквах, життя і обов'язків священиків, їх моралі і про все те доносити намісникові. В перемиській епархії десятиначальники не були заступниками намісників, бо намісники мали своїх піднамісників, і видно, що вони зникають з церковних урядів на початку XVIII стол.

Крім десятиначальників згадується також уряд десятинників, або десятилників, чи десятників, головню в білоруських епархіях і то дуже рідко. Завданням десятинників було контролювати життя і повнення обов'язків священників, однак вони не мали права самі напоминати, ані карати тих священиків, що провинилися, але мали інформувати своїх єпископів і митрополита.¹⁹⁵⁾

В одній грамоті з 1511 р. є згадка, що в слонімському повіті на Білій Русі, митрополит назначив двох десятинників: одного великого дворянина і другого протопопа, а великий князь напоминає місцеву шляхту і міщан, щоб були послухними тим десятинникам «въ духовныхъ дѣльхъ».¹⁹⁶⁾

Як видно, десятиначальники у львівській епархії сповняли той уряд, що пізніші декани, а десятинники, чи десятилники мали тепер інші обов'язки, які в деякій мірі сповняли уряд намісників, або офіціалатів.

195). Акты Зап. Рос. ор. с. I. ч. 70, II. ч. 78; М. Грушевський Іст. т. V. ст. 46.

196). М. Грушевський: Історія України-Руси, т. У. ст. 476 і даліше.

Контроля приватного і публичного життя духовенства, повнення їх обов'язків, часті візитації, контролю сповіді і контролю парохій звертають увагу на те, що духовний провід дуже дбав про дисципліну і порядок в Церкві.

Церковні Братства

Церковні Братства існують в нашій Церкві мабуть від початків християнства в Україні. Церковні громади вилонювали зі себе людей, які помагали організувати церковне життя, будувати церкви, доглядати хворих, помагати бідним, дбати про похорони, займатися цвинтарищами, порядком і чистотою в церквах та іншими справами зв'язаними з церквою. Братства були при кожній Церкві. Вони мали свої правильники хоч не все написані і тих правил держалися, немов правд віри, бо Церква була вершком їх суспільного і громадського життя.¹⁹⁷⁾

Це була станова церковна організація, яка мала свою щороку вибирану старшину, а старшина наглядала над моральним і етичним життям братчиків. На чолі старшини стояв «старший брат», який скликав щорічні збори, здавав братчикам звідомлення з діяльності і фінансового стану братства. В неділі і свята братчики мали обов'язок брати участь в богослуженнях і бути добрим прикладом для решти християнських громад.

Не були це такі братства, які бачимо в половині XVI стол., які вибилися своєю діяльністю і відданням Церкві на передове місце. Первісні братства поставали спонтанно задля потреби для церковної прислуги.

Найактивніші братства були в містах і вони бажаючи дорівняти польським організаціям, багато уваги присвячували внутрішній дисципліні і релігійно-етичному житті. З перших початків братчики вступали до свого церковного товариства з любови до Церкви і з пошани один до одного. Наша Церква завжди була під тиском чужинецької влади і одинокою реакцією на той тиск і гнет були церковні братства.

До найбільшого розголосу, задля своєї діяльності братства дійшли в половині XVI стол. Тоді українська

197). Ю. Федорів: Історія Церкви в Україні, Торонто 1967, ст. 141 і далі.

шляхта масово переходила до Церкви латинської і польщилася. Навіть міщанські цехи підупадали, бо до них польське правительство українців т. зв. грецького обряду не допускало. Церква знаходилася на дорозі ліквідації. Одинокі церковні братства були немов хоронені німбом Церкви і українське міщанство гуртувалося в тих братствах і тут розгортало свою діяльність. На перше місце вибилося братство Успення Пресвятої Богородиці у Львові і віленське братство Пресвятої Тройці у Вільні. Були це немов станове корпорації, в яких основу лягала строга дисципліна на релігійному і суспільному підложжі. Братські церковні установи мали також свої суди і самі ладнали поміж братчиками спори, непорозуміння, чи кривди. Завданням братства в XVI стол. було дбати про матеріальні засоби для Церкви, утримання священника і церковної прислуги, утримання і ремонту церкви. На своїх зборах вони вибирали братчиків для всіх ділянок церковної діяльності, такі як: утримання і чистота церкви, харитативна служба, опіка над сиротами і вдовами, служба для старання просфори і церковного вина, комісія для уряджування рокових празників, для продажі сиченого меду. Це були їх завдання. Дохід з продажі був призначений на церковне світло, вино, просфору та інші потреби. Братський статут при церкві Пресвятої Тройці в Содовій Вишні називає братські збори «Громадою».¹⁹⁸⁾

Церковні братства в XVI стол. бачили упадок Церкви і постановили Церкву зреформувати. Така праця, як церковна реформа не була під їх сили. Чейже в Церкві прадавний ієрархічний устрій і реформа правильно належала би до київського митрополита. Реформу зачали братчики від себе самих. Скріпили вони сильно дисципліну, запровадили контроль приватного і публичного життя братчиків, наклали на братчиків високу грошеву вкладку, запровадили в церкві взірцевий порядок і чистоту та розчленували поміж потребуючим. В 1583 р. братчики, разом з львівським єпископом Гедеоном Балабаном закуповують друкарню, започатковують видавничу діяльність, реорганізують у Львові школу і ставлять навчання в школі на відповідний позем, щоб навчати молодь тих предметів, яких в тому часі навчали в єзуїтських школах.

198). Перемишлянин за год 1853, ст. 70-74.

Антиохійський патріарх Йоаким у переїзді до Москви зупинився у Львові, бо мав уповажнення від константинопільського патріарха звізитувати нашу Церкву. Тут довідався він про жалюгідний стан вищого духовенства і церковної ієрархії. Патріарх був захоплений порядком, дисципліною і діяльністю братчиків. Він потвердив їх статут і назначив Успенське Братство центральним братством для інших братств, які вже існували по містах і містечках Галичини. Також львівське братство дістало деякі привілеї від патріарха. Братчики мали наглядати над життям і діяльністю духовенства, а навіть владики. Пізніше, потрібні привілеї отримало також церковне братство на Литві, Пресвятої Тройці у Вільні.¹⁹⁹⁾

Апробата братської діяльності, похвали і привілеї захопили братчиків до ще інтензивнішої праці. Школа, яку братчики зреорганізували, спровадила найкращих учителів і стала відомою на всю Україну. В 1592 р. братчики отримали від короля грамоту, якою він затверджував Успенське Братство і дозволяв на розширення навчальної шкільної програми. З тієї школи пізніше вийшло багато українських діячів, єпископів і священників і вона стала центральним огнищем освіти на всю Україну і привернула народові віру у власні сили.

На взір Успенського Братства, яке мало також назву Ставропігійського Братства, засновуються подібні братства по всій Україні, по всіх містечках і містах. Його статут з 1586 р. приймали й інші братства. На першому місці в статуті стояло що «хто хотів би вступити в братство, чи міщанин, чи шляхтич, чи передміщанин, чи навіть звичайний громадянин (посполитий), чи іншого якого стану, місцевий, чи сторонний, має дати вступного шість грошей, а крім того місячні внески по пів гроша, які були збирані на щомісячних зібраннях братчиків. На річних зборах вибрано управу зложеною з чотирьох старших братів, які по рокові здавали звіт зі своєї діяльності. Всякі постанови і ухвали переходили за більшістю голосів. За порушення братської дисципліни відбувався братський суд, в якому брали участь усі братчики, як молодші, так і старші. Братство ділилося на молодших і старших. В статуті сказано, що як молодші братчики позволять, тоді старші мають вирок суду скасувати.

¹⁹⁹⁾ Ю. Федорів: Історія Церкви... оп. с. ст. 142.

Велику вагу покладали братчики на неморальні вчинки. Сказано: якщо котрий-небудь братчик зблудить, «будет блудник іли лихоімець, іли ідолослужитель, іли п'яница, іли драпіжник, з такими ниже ясти.»²⁰⁰⁾ Старших братчиків каралося два, а то й три рази суворіше як молодших «честі ради».

Також клалося велику вагу на обов'язок доглядати недужих братчиків, «а которії больші недостатки терплять», давати їм позики зі спільної братської каси без лихви.²⁰¹⁾

До братства приймали тільки одружених членів. При вписі в братство вступник складав присягу, якою зобов'язувався виконувати всі обов'язки і «супротивлятися противникам». Далше в присязі сказано, що коли б він мав «отступити, іли похулити, іли супротивитися сему законному братству, то підпав би під церковну клятву.»²⁰²⁾ Присягу складали урочисто в присутності «братської старійшини і цілого збору, з церемоніями при запалених свічках.» Це робило сильне враження і деякі братчики боялися приймати на себе ті обов'язки під присягою.²⁰³⁾

Константинопільський патріарх Тимотей назвав той обіт «окрутно страшним», розрішив від нього живих і тих, які в тому грісі повмирали. У 1633 р. Ставропігія затвердила скорочений текст без клятви на відступника, а 1644 р. на зборах обговорювано, чи мають «стародавний, од предков отправовааний, страшливе строгий обіт» повернути, чи «последніший, скорочений і зносніший през теразнішую братію отправовааний»²⁰⁴⁾ Збори висловилися за скороченою формою обіту. Видно, що у братчиків вже остиг той запал до дисципліни і праці, якою вони втішалися довгі роки.

В давній Україні міщанство мало великі привілеї в суспільному і культурному житті. Крім ремісничих цехів, міщани посідали значні земельні посілости. З прилученням українських земель до Польщі, міщани почали тратити свої землі й привілеї в користь польської аристократії і шляхти.²⁰⁵⁾ Польща чванилася

200). Ісаєвич: Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII стол., Київ 1966, ст. 61-62.

201). Я. Д. Ісаєвич: Братства... оп. с. ст. 62.

202). Я. Д. Ісаєвич: Братства... оп. с. ст. 62.

203). Я. Д. Ісаєвич: Братства... оп. с. ст. 62.

204). Я. Д. Ісаєвич: Братства... оп. с. ст. 42-45.

205). Організація фахового ремісничого виробництва.

шляхетським ладом і не дозволяла, щоби просте міщанство в польських границях користувалося такими привілеями і заможним життям. Міщани чулися вражені кривдою від польської шляхти і зачали шукати оборони не лише свого міщанського стану, але й усього українського населення.²⁰⁶⁾

Українських установ, ані інших організацій крім церковних братств тоді не було і міщани зачали свою оборону з церковного фундаменту, церковних братств, як найпевнішого заборолу церковного і народного почувань.

Перед польським заливом, братства прибрали, крім релігійного характеру ще іншу форму. Вони станули на сторожі національних, освітних і філантропійних потреб. Вони закладали сиротинці, друкарні, школи, шпиталі та опікувалися безпомічними в душі євангельської науки. В друкарні печатали богослужбові книги, шкільні підручники, наукові твори та виступали відкрито проти польсько-єзуїтської пропаганди за латинізацією, обороняючи православну віру і українську народність.

Хоч церковні братства існували при наших церквах з давен-давна, то про них доперва є згадка в 1463 р. і ця дата відноситься до братства при церкві Успення Пресвятої Богородиці у Львові. Від тоді те братство набиало чимраз більшого розгону у своїй діяльності, а рівночасно воно ставало відоме широким кругам. Ширшого суспільного і національного значення воно набрало в 1586 р. коли то антіохійський патріарх Йоаким потвердив новий змінений статут братства, а 1593 р. патріарх Єремія надав йому права ставропігії. На знак ставропігійських прав, братчики поставили в церкві Успення Божої Матері трираменний (патріярший) хрест, як привілей безпосередньої залежності від патріярха, поминаючи львівського єпископа Гedeона Балабана.²⁰⁷⁾

На зразок львівського братства почали організуватися церковні братства в містах, містечках і селах. В XVI і XVII стол. сітка церковних братств покрила цілу Західну Україну та стала могутньою організацією і центром шкільництва і видань літургічних та інших творів для цілої України і Білорусі.

²⁰⁶⁾ М. Возняк: Історія Української Літератури, т. II., ст. 51, Львів 1921.

Братські статuti приписували щорічні загальні збори братства, однак такі збори не відбувалися щороку, але раз на три, або чотири роки. На тих зборах здавали звіт та вибирали старших братів, тобто управу братства, що складалася з чотирьох осіб. На початку XVII стол. для кожного з них обирали ще заступників. Перший з них був головою братства, якого опісля звали сеньйором, а другого віцесеньйором. Від 1741 р. вибирали тільки сеньйора і віцесеньйора. Крім братської управи на початку XVII стол. вибирали ще чотирьох «столових» братів і їх заступників, а пізніше тільки двох «асесорів публичних сесій».

На виборчих зборах давали старшим і молодшим братам такі доручення, як напр. продавця книжок, дозорця школи, дозорця шпиталів, писаря, наглядача друкарні, касира, керівника архіву, дозорця бібліотеки і поборців, тобто збирачів грошей.²⁰⁸⁾ Також на зборах вибирали послів від Успенського братства на сойм і соймик та давали їм інструкції, приймали учителів на службу до братської школи. На зборах відбувалися суди над тими братчиками, які виносили до урядових судів внутрішні братські справи. Заслуженого братського діяча Юрія Рогатинця, братський суд засудив на ув'язнення на вежі на протяг доби і гривни одного фунта воску за те, що не прийшов на засідання, де обговорювалися справи про «утиски велие од ляхов». В січні 1601 р. Гаврило Доротиєвич був назавжди скреслений з братського списку за зраду братських інтересів під час спору з єпископом Гедеоном Балабаном. Братські збори полагоджували внутрішні братські суперечки і непорозуміння.

Крім регулярних членських внесків, Успенське братство організувало часто збірки грошей на різні потреби. Дуже важливою справою були процеси, що їх вело братство «за права і вольності». На ту ціль переводилися масові грошові збірки, в яких брали участь широкі круги українського населення. В тих збірках брали участь навіть найбідніші члени братства, ремісничі цехи, челядники, майстри, підмайстри і ін. В 1600 р. збірка для братства принесла 26 золотих. Найбагатший член братства Корнякт жертвував 7 золотих. У грошових збірках брали участь ширші кола, мешканці довколишніх міст, купці, що приїздили з Греції. На т. зв.

208) Я. Д. Ісаєвич: Братства та їх роль...ор. с. ст. 63-64.

«річпосполиту» відбувалися також збірки на ярмарках і торговицях, а навіть висилали братчиків «по милостиню на утримання школи, друкарні, шпиталів та інші братські потреби.» Крім широко закросених грошових збірок, братство часто діставало записи на будову домів, та інших нерухомостей. Успенське братство стало власником нерухомого майна кількох будинків, сіножати з пасікою в селі Білогорщі.²⁰⁹⁾

Видатним прибутком грошей була друкарня. В 30-тих роках XVII стол. продаж книг, що друкувалися в братській друкарні приносив поважні суми. Братство мало також немалі приходи з арендування житлових приміщень, крамниць, складів, сіножатей. Здобуті гроші братчики пускали в обіг, даючи позики, застави крамарям і інвестували їх в різних ремісників, крамарів вірменських і жидівських торгівців.

Успенське братство мало також немалі видатки, з яких найбільшим була контрибуція для війська і податки. Магістрат міста наложив на братство контрибуцію проти шведів 1704 р. десять тисяч талярів тоді, як латинський єпископ, один з багатших маґнатів, платив їм тільки два тисячі. Боронячи т. зв. «привілеї», братство виплачувало великі суми різним особам, як канцелярійним урядовцям, міністрам і самому королеві. Братство платило, як подарунки латинським нунціям, різним юристам, магістратові, старостам та іншим патриціям величезні суми. Крім того треба було відкладати грошові резерви на амортизацію друкарських машин, ремонт, приміщення, школу та інших будинків, як рівнож для утримування бідніших учнів у школі. Для бідніших братчиків братство давало безпроцентові позички, убогим членам братства субсидії, вдовам і сиротам допомоги та багато інших видатків.

Успенське братство уважалося загально українською установою і давало зубожілим ремісникам допомоги, які не були членами братства, хворим, сиротам і тим, що верталися з неволі, бездомним, калікам і ін.

Стрічається в братських хроніках, що в XVII стол. братство дало запомогу «Ганусці з двома діточками, убогій сироті, убогому політурникові на хліб, кам'янецькому убогому», а також іноземцям, бо і вони давали при різних нагодах свої пожертви. Давано поміч грекам, сербам, молдаванам та іншим. В актах 90-тих

209). Я. Д. Ісаєвич: Братства та їх роль...ор. с. ст. 65.

років читаємо про милостиню «грекові з Яс, який був тут у неволі, невільникові волошинові, двом невільникам москалеві і козакові і ін. Допомоги сприяли братству, робили його популярним і гуртувало навколо нього широкі круги українців і неукраїнців.

Братство взяло на себе обов'язок утримувати шпиталі: при Руській вулиці у Львові, при гончарській вулиці, Мійський шпиталь перенесено на територію монастиря св. Онуфрія. В 1592 р. братство збудувало там приміщення для того шпиталю, а крім тих, братство утримувало у Львові 4 шпиталі при Богоявленському братстві, св. Миколая, Благовіщення і св. Юра. Свій власний шпиталь братство забезпечувало дровами і харчами, ремонтувало приміщення, утримувало там дідів і бабок, хворих, бурсаків і ін.²¹⁰⁾

При кінці XVI і на початку XVII стол., Братство увійшло в непорозуміння з ієрархією львівської єпархії. До львівського братства долучилося рогатинське братство, гологорське і ін. Щоби скріпити свою позицію, братство старалося увійти в порозуміння з ієрархією київської митрополії і східних патріархів. Проти братства виступив також сучавський митрополит Йоан Симолас і осудив братство за те, що братчики не підчиняються своєму єпископові, ані митрополитові, ані навіть патріархові. Вони радше уважають своїм патріархом світського чоловіка Красовського, за митрополита Юрія Рогатниця, а за єпископа Івана Рогатниця.

Братства, коли отримали ставропігію, тобто підчинення їх під юрисдикцію константинопільського патріарха, добивалися прав, щоб вони самі мали право пояснювати Святе Письмо і контролювати діяльність церковної ієрархії. Також братства домагалися, щоб духовних вибирали світські люди, а не, щоб їх назначувала церковна ієрархія. Найбільше старань клало братство на оборону літургічних обрядів і захищало Церкву від латинських впливів. Братство числилося, як забороло національних прав у польській Річипосполитій і представники братств боронили «прав і вольностей» українського народу на соймах, соймиках, а навіть у короля.

В XVI і XVII стол. не малі впливи в Річипосполитій мала реформація, тобто впливи протестантизму на православну, як рівно ж і на католицьку Церкву.

210). Я. Д. Ісаєвич: Братства та їх роль...ор. с. ст. 67-68.

Братство – це орган цивільний з світським світоглядом, без глибших богословських студій, не все міг розрізнити, що є православне, а що протестантське. Тому часто братство приймало разом з протестантизмом багато блудів у віронавчанні. Зі зростом цивільних впливів і глибокої релігійності, брачики присвоїли собі також ті прикмети, які вимагали глибшого богословського знання і на тому тлі виникли між єпископом Гедеоном і братчиками непорозуміння і спори, які тривали понад сто літ між ставропігією і церковною ієрархією. Очевидно, що користи з тих спорів не було ані братчикам, ані єпископові.

Непорозуміння, спори і боротьба братства з церковною ієрархією посилювались по заключенні берестейської унії. Братство стануло на виразному протиунійному становищі, вважаючи унію промощенням дороги в латинство. Не можна їх оправдувати. Пристрасні прояви боротьби були по обидвох сторонах. На початку XVII стол. уніїти уважалися панамі ситуації і старалися зліквідувати школу і друкарню, які посідала ставропігія. Братчики боронили своїх позицій всіми способами. На початках унія прийнялася тільки в церковній вищій верстві, і з бігом часу ширила свої впливи в народі. Процес навертання на унію не йшов легко. Церковна ієрарія, що прийняла унію, чулася тому сильною, що православна Церква не мала ієрархії до 1620 р.

Львівське братство мало великий вплив на інші міста, які на статутах львівського братства основували свої місцеві братства. Львівське ставропігійське братство мало також вплив через ті братства на все українське населення, бо було оборонцем «прав і вольностей», обороняло ті права перед урядовими чинниками. Від львівського братства залежала вся Білорус, бо і там братства приймали статuti львівського братства.

Крім вичислених впливів, львівське братство мало культурні і економічні зв'язки з молдавсько-румунськими землями, з північними і полудневими слов'янами, а подекуди із західною Європою. До тих зв'язків причинилася братська школа вищого типу, якої учителями були люди з різних країн. З тої школи виходили високо-освічені діячі української культури, як брати Кирил і Траквініон Ставровецькі, Іван (Йов) Бо-

рецький, Памбо Беринда, і ін. Крім світських діячів, випускники братської школи була церковна ієрархія.

На взір братської школи у Львові, постала в 1615 р. подібна школа в Києві, а в 1617 р. в Луцьку. Київська школа в 1632 р. об'єдналася з лаврівською (Києво-печерської Лаври), дала початок славній київській колегії, яка пізніше перетворилася в Могилянську академію. Школа ставропігійського братства у Львові була дещо підупала в тому часі. Братські школи були підставою пізніше посталих шкіл. В їх програму навчання лягла наука гуманізму, педагогіки та інших наук.

Крім високих шкіл по містах, основувано школи і в селах і містечках беручи програму від шкіл братських. Це були початкові і народні школи, які освідомлювали увесь народ з наукою того часу.

Першим друкарем у Львові був Іван Федорів. Ця друкарня перейшла в руки ставропігійського братства і відіграла велику роль. Вона витримала конкуренцію більших монастирських друкарень і типографій, які в тому часі уважали себе монопольними установами. Братство мало своїх освічених людей, які писали свої твори переважно поетичні, полемічні, проповіді, промови, спомини з подорожей і те все друкувалося в братській друкарні, а школи по всій Україні набували ті книжки й учили з них.

В XVI і XVII стол. Успенське братство брало активну участь в політично-суспільному житті і книги були друковані на теми суспільно-політичні. В тому часі, впродовж 200 літ братство стануло на високому щаблі політично-культурного хиття і було на овиді цілої України, Білоруси, Литви та довколичних країн, які вели культурні зв'язки з ставропігійським братством. На перше місце вибиваються братські діячі, такі як: Стефан Зизаній, Юрій Рогатинець, Іван Красовський і інші. Вони здобули собі пошану серед широких мас України своєю діяльністю, а передовсім обороною «прав і вольностей» для української народности.

Такий світлий стан українського братства у Львові зачав підупадати наприкінці XVII стол., а наперше місце вибивалося Богоявленське братство в Києві. Воно (Богоявленське братство) не мало так сильного впливу на київське міщанство, як львівське, однак львівські братчики йшли йому з поміччю. Вони поширювали між

кисянами твори друковані в братській друкарні, активізували київське населення в тодішніх здобутках науки і культури і тимподібними способами впливали на розвій Богоявленського братства. Вони проломили леди застою й інертности у східній Україні, внесли нові ідеї «прав і вольностей» між народ, оживили київську школу, яка потім стала центром науки і культури не лише в Україні, але і для інших слов'ян. Вона мала славу високої школи, а потім була перемінена, як Могиланська, а ще пізніше, як Київська академія.

Ставропігійське Успенське братство у Львові мало дуже великий вплив на культурне, освітнє і суспільно-політичне життя в західній Україні, а зокрема на релігійний культ і збереження свого обряду перед наступом латинського польонізму. Під впливом цього братства були розповсюджені школи по містах, а навіть по селах, в яких навчано грамоти, церковного уставу та інших знань на канві Христової науки. Церковні чинники не жалували фондів для піддержки церковних братств. Перемиський і самбірський єпископ Михайло Копистенський дав 1600 р. свою грамоту для заложення братства в містечку Соли при церкві св. Параскевії і Воскресення Христового, а 1601 р. дворяни волинського воевідства наділили братство при церкві Преображення Господнього в Люблині новими майнами. Вони заключили між собою умову, що будуть захищати братство так, як церкву, обороняти перед всякими утисками і обидами.²¹¹⁾ Свою умову вони списали на письмі, яке підписали 44 дворяни, а між ними на першому місці був підпис князів: Григорія Сангушко-Коширського, Конст. Острожського, Акіма Корецького, Юрія Друцького-Горського, Павла Друцького-Любецького, Юрія Чарторийського, Григорія Четвертинського і ін.²¹²⁾ Братства втішалися великою пошаною й опікою тої шляхти, що ще залишилася при нашій Церкві тому, що братства станули в оборні своєї Церкви, її прадавніх обрядів і звичаїв.

Статути львівського братства були поширені і мали великий вплив і на інші братства, що поставали в містах і містечках, а навіть у селах. Ті братства були закладені на братських статутах львівського Успенського

211) Макарій: Історія Русской Церкви, т. X., кн. 1, ор. с. ст. 347

212). Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. II., т. I., ч. 4.; Макарій. Історія Русской Церкви, т. X., кн. 1, ор. с. ст. 348.

братства і тому братству були підпорядковані. Крім Успенського братства Володимир Фіголь вичислює в Богословії за 1938 р. ще 12 братств у Львові.²¹³⁾ Такі братства були поширені не лише в Галичині, але також на Закарпатті, Волині, Полісся, Холмщині, Підляшші, Київщині та інших містах і селах.²¹⁴⁾ За часів київського митрополита Йова Борецького (1620-1631) ціле правобережжя було вкрите сіттю братств, а гетьман Петро Конашевич Сагайдачний вписався з усім військом запорожським до Богоявленського братства в Києві.²¹⁵⁾ Членами братств були впершу чергу духовенство і міщани, а потім вписувалися також українська шляхта і князі: А. Вишневецький, Кирило і Роман Ружинські, Острожські, Могила, Святополк-Четвертинський, і шляхтичі: Адам Кисіль, Павло Тетеря, Іван Виговський, Гальшка Гулевичівна, Іван (чернече ім'я Йов) Борецький і Степан Зизаній-Кукіль. Головну основу братства творили міщани, яких представниками були: Микола Красовський, Макар Тучапський, Федір Жемелко, Федір Драбик, Юрко і Іван Рогатинці, Хома Бабич, Константин Корнякт і ін. Крім князів, шляхти і міщан, до Успенського братства належало багато королівських і військових урядників українського роду.

Як було вже згадано, вписи до братства відбувалися з церемоніями. Кандидат до братства мусів мати ручителя, який належав до братства. Ручитель обзнайомлював кандидата з братськими статутами, приводив на братські збори, представляв кандидата братчикам та ручив, що кандидат є доброго характеру, буде вірно сповняти братські накази і доручення. Тоді приводили кандидата перед імітований «престол» із засвіченими свічками, де кандидат свладав присягу вірності братству і послуху братчикам.²¹⁶⁾

Львівське Успенське братство не мало багато членів княжого і шляхотського походження, бо майже вся шляхта перейшла була на латинський обряд і спольщилася. Зате Віленське братство гуртувало в себе більшу кількість шляхти, яка ще держалася право-

213). В. Фіголь: Богословія, Львів 1938 р., т. 16, ст. 35.; В. Луців: Богословія 1973, ст. 89., Церковні Братства в Україні.

214). В. Луців: Церковні Братства...ор. с. ст. 95.

215). В. Луців: Церковні Братства...ор. с. ст. 96.

216). Малышевский: Западная Русь в борьбѣ за вѣру і народность, ч. I. ст. 211, Мосува 1903.

славної віри і творила сильне забороло православ'я. Малышевській у своїй праці «Западная Русь...» подає, що Віленське братство начислювало в 1594 р. 368 членів, а це була вже поважна церковно-політична організація.²¹⁷⁾

Парохіяльне Духовенство

Заключення унії відбулося в Берестю Литовському 1596 р. Владики проголосили унію, однак наслідків з тої унії не було видно. Священики, як і передше мусіли йти на панщину. Змін на поліпшення не було, привілеїв наші владики не діждалися мимо теплих обіцянок польського уряду і духовенства. Крім полеміки з православними, яка доходила аж до ненависти, змін у нашій Церкві не було.

Постанови українського єпископату в Берестю і прийняття унії не відразу вплинули на нижче духовенство і українське населення. На унію перейшли вище духовенство і міщанство, а простий народ залишився при православ'ю. Тільки дехто мав надію, що й для священиків усміхнеться доля, що може й на панщину не підуть, бо ж унія обіщувала зрівнання українського духовенства з польським, яке панщини не робило. Також дехто думав, що як українські священики приймуть унію, то не мусітимуть платити польським ксьондзам десятину зі своїх доходів. Але, ані одне з тих сподівань не сповнилося і тому багато монастирів і світських священиків не спішилися переходити на унію. Протектор православ'я князь Константин Острожський оскаржував тих, що перейшли на унію мовляв, вони є зрадниками православного благочестя.²¹⁸⁾

Духовенство і духовний уряд задержали в українській Церкві свої прадавні і прастарі звичаї аж до XVIII стол. На кожную церкву був призначений один священик, який не мав назви пароха, як в латинській Церкві. Його офіційними титулами були: священик, піп, пресвітер, отець, або отченько. Назва піп губиться в XVI стол., бо набирала згідливої назви в порівнанні з латинським клиром. Священики не були ані вивищі,

217). Малышевській: Западная Русь... ор. с. там же; В. Луців: Церковні Братства в Україні, (В Богословії 1973) ор. с. там же.

218). М. Грушевський: Історія України-Руси т. V., ст. 616 і даліше.

ані відзначені так, як в латинській Церкві. Церкви були однакові з виїмком соборних храмів з осідком єпископа, або в більших містах, де збиралося більше вірних на богослуження і в тих храмах могли відбуватися церковні собори, звичайно єпархіяльні. Всі церкви мали своїх святих патронів і населення по патронах називало, або по місцевостях, де вони були збудовані.²¹⁹⁾

До помічі священикам були диякони, однак вони не відігравали важливої ролі ані в церкві, ані в суспільному житті. Вже в XVII стол. установа дияконату зачала помалу губитися під впливом структури латинського костела, який не мав дияконату в практиці, тільки в теорії.

Кожний священик мав право користати з церковних дібр і доходів без різниці, хоч би їх кількох обслуговували одну церкву в більших містах. Кожний з них уділював св. Тайни, відправляв богослуження та сповняв інші функції, які в латинському костелі були застережені тільки «пробощеві». Соборні церкви мали звичайно кількох священиків і одного диякона. В неділі і свята в соборних храмах відправлялися соборні богослуження. Були також випадки, що в деяких церквах, для яких колятор застеріг собі тільки одного, або двох священиків. Було це переважно в тих церквах, де священикові, вже у старшому віці треба було помічника і за згодою колятора священик предкладав єпископові свого сина до свячень. Якщо єпископ згодився, тоді висвячував на ту саму парохію сина, якою управляв батько. Таким способом парохія ставала немов дідичною. Також бували випадки, що за згодою колятора, єпископ висвячував на ту саму парохію двох, або трьох синів священика, часом і зятів, які по смерті священика управляли парохією без визначення пріоритету, хоч ані вірні, ані колятор не потребували більше священиків. Напр. в селі Верхрата в потилицькому десятиначальстві, в холмській єпархії в 1578 р. був тільки один священик, в 1620 р. два, у 1682 р. було їх вже три і один диякон, а в 1721 р. було їх аж сім. Подібно було і в селі Хлівчанах угнівського деканату, (десятиначальства), холмської єпархії. В 1578 р. був тільки один священик, в 1721 р. було їх сім, а в 1739 р. було їх аж тринадцять на загальне число 80

²¹⁹⁾ М. Грушевський: Історія України-Руси т. V., ст. 117 і даліше.

хат.²²⁰⁾ Треба зазначити, що випадки двох і більше священників подибуємо тільки на терені холмської єпархії. В інших єпархіях обслуговував один, рідко коли два священники одну церкву. Однак і в холмській єпархії впродовж XVIII стол. нормується обсада парохій і на кожну церкву припадає тільки один, рідко коли два священники. По замойському синоді владики, в час візитацій нормують обсаду парохій. Обмежують висвяту священників на одну і ту саму парохію, усувають, або переносять на опорожнену парохію тих священників, де було кількох на одній парохії.²²¹⁾ Якщо заходила потреба, єпископи в часі своїх візитацій залишали на одній парохії двох священників, однак робили одного з них відповідальним за ведення парохії, а другого со-трудником, часто з правом наслідства.

В 1772 р. в холмській єпархії було 536 парохіяльних церков, а з них 36 було необсаджених священниками.²²²⁾ Подібний брак священників був також і в інших єпархіях. На підставі статистики в луцькій єпархії було в 1773 р. 1236 церков парохіяльних, а священників лише 1156, т. зн. що на 10 парохій одна була без священника. Отже, було 102 церкви необсажені священниками, а 22 церкви мали по двох священників. Краще були обсажені парохії священниками турово-пинської єпархії. В 1773 р. на 163 уніятських парохій, припадало 237 священників. Православні єпархії були ще краще обслуговувані, бо на 10 парохій припадало аж 23 священники. Треба заважити, що православні парохії були численніші від уніятських. Вони мали пересічно по 557, а уніятські тільки 350 душ. В полоцькій єпархії в 1807 р. на 471 парохіяльних церков припадало 560 священників, тобто на кожних 10 церков 12 священників, а на кожного священника припадало приблизно в митрополії 500 до 1000 душ.²²³⁾

Це тільки дані для загальної орієнтації, як тоді стояла наша Церква. Усіх парохій в київській митрополії було коло 9340, а парохіяльних священників коло

220). Холмская церковная жизнь 1907., (2) ст. 76.

221). Акти візитації холмської єпархії єп. М. Рилла в 1759-1762 рр.
Диви: Викази священників при парохіяльних церквах рогачевського і гомельсько-деканатів в 1773 р.

222) Archivum Nuntiaturae Varsaviensis, op. c. passim.

223). М. Грушевський: Історія України-Руси оп. с. т. VI., ст. 328-332.
Диви: Харлампович К. Западно-русскія православнія школи XVI стол. и нач. XVII стол. Казань 1898. тут і там.

10.200. Крім світських священників було 960 ченців, які жили приблизно в 150 монастирях. Ченці провадили також парохії в примонастирських церквах, які були найчисленніші. Звертають на себе увагу північні епархії, які хоч бідніші, але багато численніші, бо на одного священника припадало кілька разів більше душ, як в південних епархіях. В північних епархіях припадало на одного священника від 800 до 1000 вірних. Треба також додати, що в північних епархіях віддаль вірних від церкви була досить велика і часто недоступна задля виливів рік і частих озер (на Поліссі).

Українські священники завжди були одружені. Хто не бажав одружуватися, вступав в монастир. Сини одружених священників, як було вже згадано, займали місце батька. Однак духовний стан не був замкнений для синів іншого стану. Священником міг стати також і шляхтич, міщанин і селянин. Однак, як селянський син походив з кріпаків, тоді колятор мусів увільнити його і його потомків від кріпацтва через городські і земські уряди. Якщо кандидат на священника представив єпископові документ звільнення від кріпацтва, то єпископ міг його висвятити, однак такі свячення належали до рідкісних. Холмський єпископ Максиміліян Рилло висвятив тільки 9 селянських синів на священників в 1758-1784 роках, які виказалися звільненням від кріпацтва. Решта були свячені сини священників і міщан, бо тоді вже не було на Холмщині уніятської шляхти. Вся шляхта перейшла до латинської Церкви.²²⁴⁾

Стан освіти священників ще у XVII стол. був дуже низький. В XVI стол. не було шкіл, ані духовних семінарій. Були тільки початкові, чи народні школи, в яких учили дякоучителі і тих шкіл не було багато. Тому кандидати духовного стану набували свою освіту переважно у священників. Кандидатами були переважно сини, зяті, чи споріднені зі священниками і це переходило без великих труднощів. Кандидат на священника мусів перед свяченням здавати т. зв. передординаційний іспит, а коли його не здав, міг сповняти службу дяка, паламаря, чи просфорника при тій церкві, яка його едукувала й висилала до свячень. Знання кандидата до духовного стану залежало від священника, який його навчав і підготовляв до свячень. Коли неопресвітер одержав свячення, мусів ще якийсь час

224). М. Грушевський: Історія України-Руси, ор. с. т. VI., ст. 231-236.

вправлятися в богослужбових практиках при єпископській катедрі під наглядом визначного знатока обрядів. А вимоги до священства в тому часі були не легкі. Про свячення міг старатися кандидат тільки правильного ложа, з добрим характером, без закидів зі сторони колятора, чи парохіян, які мусіли дати про нього свідоцтво. При іспиті кандидатів не вистарчало вміти читати і писати. Він мусів знати також правди віри, їх пояснити, вичислити і пояснити сім святих Тайн.²²⁵⁾ Було й так, що при слабім знанні кандидатів дозволялося остати при єпископові й доучуватися. З тих часів, зн. коло 1620 р. маємо катехизм з поясненнями апостольського символу віри, Отченашу, Богородице Діво, 10 заповідей Божих, гріхів головних, Божі й моральні чесноти, сім діл милосердя, Дари Святого Духа і науку про святі Тайни.²²⁶⁾

В часі єпархіяльних соборів священники були обов'язані складати іспити з поданих наук в катехизмі. Крім катехизму були ще поучення про обов'язки священників. Брошура та була величиною й об'ємом подібна до катехизму. Обидві книжки опрацював Йосафат Кунцевич для піднесення знання богословських і пасторальних наук священників. А те знання було незavidне. Маємо декілька письм владик адресованих до Риму зі скаргами, що кандидати на священників не мають ані шкіл, ані духовних семінарій, щоб могли навчатися богословських наук.

Польський віленський єпископ Венедикт Война пише в 1604 р. до Риму прохання, щоб Рим дозволив оснувати духовну семінарію для українських кандидатів на священників, бо українські пресвитери так прості, що заледво вміють читати. Вони не знають основних форм для виконання св. Тайн, не вміють правд віри. Святі Тайни виконують неточно, з великими блудами, вірних навчають неправильно, бо самі не знають. Польський архієпископ Львова Прохніцький писав в 1622 р. що між українськими священниками є такі, що навіть не вміють напам'ять Отченашу, не знають самі і не вміють навчати вірних Божого закону.²²⁷⁾

225). Макарий: История Русской Церкви, оп. с. т. IX, ст. 298-299; М. Грушевський. История Украины-Руси, оп. с. т. V., ст. 476-477; Археографический Сборник, оп. с. т. XII, ст. 206.

226). Шмурло: Римская Курія II, оп. с. ст. 204-205; L. Bienkowski: Organizacja Kościoła . оп. с. ст. 965.

227). Шмурло: Римская Курія, оп. с. ст. 205.

Теодор Скумінський пише, що в часі візит православних протопопів в Овручу, Мозирі і Річиці на Поліссі в 1643 р. стрічав попів, які не вміли плинно читати, тільки слябізували.

Але, не треба відносити всі ті неграмотности до всього духовенства того часу. Багато священників було очитаних і навчаних в заграничних коле́гіях і на університетах з кінцем XVI і спочатку XVII стол. Також в тих часах основувалися й українські школи, в яких позем науки дорівнював заграничним університетам і польським коле́гіям. Островська і Могилянська Академії та інші школи, які взяли програму навчання від львівського братства. Також закладали школи: єпископ Іпатій Потій у Володимирі 1597 р., Рутський в Новгородку і Мінську 1616 р., Методій Терлецький в Холмі 1639 р. Ці школи, що їх основували єпископи, були при монастирях, в яких навчання відбувалося по латині, хоч узгляднювано також і старослов'янську мову. Ці школи, можна б твердити, для римо-католиків, бо і ченці в тому часі уважали себе більше римо-католиками, як греко-католиками. Навчання старослов'янської мови було також для польської шляхти, яка шукала найперше в монастирях, а пізніше в духовному стані у ієрархічних верхах своєї особистої кар'єри.²²⁸⁾ Зате братські школи, як львівська, виленська, київська, а потім академії Острожська й Могилянська стояли осторонь від латинських впливів. Там навчали старослов'янської літургічної мови, а крім неї грецької і латинської.²²⁹⁾ Однак всі ті школи не втішалися масовим впливом студентів. Сини священників вже традиційно базували своє священство на дідичному перейнятті духовного хліба по батьках, а наука і знання в широкому напрямі для них уважалася неконечною.

Київський митрополит Атанасій Шептицький упоминав священників, щоб віддавали своїх синів до шкіл, а коли це не помагало, він грозив, що буде висвячувати на священників селянських синів звільнених від кріпацтва, які будуть спосібні і набудуть більшого знання в школах. Трапився випадок, що протопоп наклоню-

228). Площанський: Прошлое Холмской Руси по архивным документам XV-XVIII стол., т. I. Вильна 1889 р. тут і там.

229). M. Szega: Działalność Rutskiego... op. c. st. 201 passim; Concilla Poloniae, t. I. I.; Dobczynski A.: Die Ruthnenische Grade in Galizien, Lemberg 1850, st. 187-188.

вав священника в північній частині київської єпархії, насильям, щоб віддав сина до школи для духовного стану. В 1626 р. в програмі Кобринського собору було, щоб кандидати до духовного стану приготувалися в школах до священства, однак в Римі счеркнено цю точку при затвердженні соборової програми.²³⁰⁾ Оправданням на те, що священники не посилали своїх синів до шкіл було й те, що батьки не могли утримувати дітей у школах зі своїх малих приходів, тим більше, що мали на утриманні численні родини. Крім родини, вони були обтяжені також і державними податками, катедратиками для владики, деканів та інших єпархіяльних урядників, як рівно ж дуже часто і данинами для свого фєвдала та службовими повинностями. Кандидат на священника мусів платити коляторові поважні суми за презенту до свячень, а єпископові з нагоди свячень. Тому не диво, що на Замойському синоді осуджено такі практики, як симонію.

Варшавський нунцій Єронім Грімальді, який ніколи не був у середовищі українського церковного життя, а тільки подав інструкції до Риму за інспіраціями польського духовенства 1716 р., що український народ простий, не має ніякої віри, священники нічого не знають і в такому стані їх українські єпископи висвячують. Тодішній митрополит Лев Кишка отримав з Риму болючий закид, що всі священники в цілій Україні занедбують свої душпастирські обов'язки і є знані зі своєї ігноранції, незнання.²³¹⁾ Цей закид митрополит уважав за кривдний. Мимо так жахливого стану, що в ньому знаходилася українська Церква в XVII стол., польське духовенство і польський уряд докладали усіх сил, щоб цю, так занедбану Церкву силоміць перетягнути на латинство.

Можливо, що в декотрих єпархіях, чи парохіях відчувалося брак відповідного формування одного, чи другого священника, але назагал священники, хоч може були менше освічені, але віддані справі Божій і службі своєї Церкви. В 1753 р. декани на своєму зібранні постановили заложити школу для формування попівських синів, кандидатів на священників, в якій мали вчитися кандидати даного деканату впродовж

230). *Epistulae Metropolitum Kioviensium. In Analecta OSBM. Romae, series II, sectio III., IV. st. 60.*

231). *Archivum Nuntiaturae Varsaviensis, vol. 140., k. 431 v.*

трьох років в хлоп'ячому віці від 7 до 10 років життя. Програмою навчання було відчитувати стародруки в церковнослов'янській мові, читання псалтиря, октоїха, ірмологіона, церковного співу і пояснення богослужень. Харч і утримання мали оплачувати родичі. Навчання було обов'язкове. Коли б батьки занедбали віддати сина на науку, були обов'язані за кожний рік платити по три талари кари Ці гроші мали протопопи ужити для утримання хлопців з бідних родин.

Навчання в стисло релігійно-церковному дусі впродовж трьох років мусіло таки навчити хлопців не лише читання, але й церковного уставу і приготувати його в молитовному успосібленні до священничих зайнять. В 1773 р. пинський єпископ писав, що кандидати на священників приготровляються «ад сакра студія» також і в латинських школах, невраховуючи деканальних шкіл.²³²⁾

Отже, кандидати духовного стану, крім читання літургічних книг в старослов'янській мові, мусіли розуміти також і їх значення і Божественної Літургії і святих книг своєї Церкви. Старослов'янська мова, це стара українська мова, якої ще багато слів залишилося в українській розговірній мові і вона на яких 75 відсотків є зрозумілою для пересічного мирянина української Церкви. Духовних семінарій нинішнього типу тоді не було. Вищі студії треба було набувати за границею, або в єзуїтських колегіях в Польщі.²³³⁾ В 1680-1700 рр. перемиський єпископ Інокентій Винницький зачав старатися в Римі про дозвіл на заснування духовної семінарії в Ярославі, а потім в Перемишлі. Ті старання продовжував його брат і намісник Юрій Винницький (1700-1713), а в 1712 р. записав на ту семінарію своїх 40.000 золотих. Семінарія була вже приготована при катедральному храмі в Перемишлі. Були вже й учителі, однак Рим не дозволив на її відкриття, а папський нунцій дораджував, щоб цей фонд передати театинцям у Львові, які вже від 1665 р. ведуть свою семінарію, очевидно в латинському обряді.²³⁴⁾ Цю 40 тисячну фундацію єп. Юрія Винницького Замоїський синод розділив для студентів перемиської єпархії, які мали студіювати у вірменській семінарії у

232). Archivum Nuntiature Varsaviensis, Vol. 140., k. 431 v.

233). L. Bienkowski, op. c., st. 970.

234). L. Bienkowski, op. c., st. 974.

Львові. Від того часу ця семінарія отримала назву русько-вірменська. До неї пристали опісля й інші єпископи: львівський Атанасій Шептицький і луцький Йосиф Виговський, які уділяли також стипендії своїм студентам, які студіювали в тій семінарії.²³⁵⁾

Папа Григорій XIII. ще в 1582 р. заснував був у Вільні духовну семінарію для образування православних і протестантів студентів. В тій семінарії учили польські єзуїти й українські ченці. В 1753 р. папа Венедикт XVI. призначив у тій семінарії 16 місць також і для кандидатів духовного стану тодішньої уніятської Церкви.

Крім того декотрі польські магнати закладали манастирі для українських ченців з вимогою, щоб там виховувалися кандидати в римо-католицькому дусі, а по скінченні студій обслуговували їхні двори. Щоб дістати презенту для обслуги панських дворів, треба було мати найкращу опінію від ігумена, або архимандрита.²³⁶⁾

На єпархіяльному соборі 1759 р. в Холмі постановлено, закласти духовну семінарію для образування кандидатів на своїх священиків. Цю семінарію піднявся будувати єп. Максиміліян Рилло. Заки семінарія буде скінчена, студенти мали набирати освіти й літургічних практик при холмській соборній церкві. Папа затвердив цю семінарію 1780 р. В семінарії було 30 місць і єпископ дав стипендії шістьом студентом, а решта мали утримуватися своїм коштом. Семінарія була віддана під управу ченцям. Найбільш потрібну в тому часі семінарію заклав був холмський єп. Рудницький в селі Ружище для світських священиків.²³⁷⁾ Був це звичайний дерев'яний домок, в якому щорічно виховувалося по кілька молодих священиків, а крім або двох тижнів. Молоді священики по своїх свяченнях мусіли відбувати душпастирську практику впродовж одного року.

Школа в Ружищах не мала характеру духовної семінарії в повному значенні. Вона була радше школою давного типу, яка підготовляла попівських синів на священиків. Майже всі київські митрополити в XVII і XVIII стол. робили старання закласти духовні семінарії, ждали на дозвіл з Риму ціле життя, але успіхів не

235). Archivum Nuntiatum Varsaviensis, Vol. 110., k. 33-34.

236). H. Kollataj: Pamiętnik o stanie Kosciola, st. 214-216.

237). L. Bienkowski, op. c., st. 977-979.

могли діждатися. Про заложення семінарії старалися митрополити Язон Смогожевський, львівський єпископ Лев Шептицький, який навіть оподаткував своє духовенство на ціль семінарії, але все те скінчилося на тих благородних намірах.

По розборі Польщі 1772 р. Галичина дісталася під австрійську владу. Цісарева Марія Тереса оснувала у Відні 1775 р. Барбареум для образування українських студентів з тих країн, що входили в склад австрійської монархії. Пізніше, 1783 р. закладає для українців духовну семінарію у Львові, а семінарію для таєтинців ліквідує. В австрійському заборі ще найкраще трактовано справу української науки, а богословської окремо. Давніше, українську Церкву в Річипосполитій трактовано, як жидівські синагоги, а священиками погорджувано, називаючи їх попами. Щоб українську Церкву зрівняти з римо-католицькою, австрійський уряд установив термін греко-католицька Церква. Цей термін є рівнозначний з римо-католицьким Костелом.

На основі студій можна видіти, що в давнину українські священики не були аж такими дуже неуками, як це представляє польська історіографія. Знання потрібні до богослужбового культу, вони мусіли знати таки добре. Чейже вони підготовлялися в родинному домі не лише теоретично, але також і практично. Їх батьки були священиками і сини брали участь у богослуженнях. Батьки приготувляли їх на священиків від малку. Для осягнення священства вони мусіли їхати до свого єпископа, який мав у своїй диспозиції крилошан, між якими були добрі знатоки богословських наук. Вони переводили іспити і докладно перепитували кандидата на священика і вирішували, чи кандидат є спосібний повнити священичий уряд. Менше спосібні перепадали при іспиті й верталися для повнення помічної служби при церкві, а спосібні були свячені на священиків. Для більшої вправи вони залишалися при єпископі і їх впродовж року тренували знатоки богословських наук і обряду, заки вони могли вернутися до повнення душпастирської праці при своїх батьках.

На основі студій бачимо, що ціле життя священика, було контрольоване різними візитаціями, повторюванням іспитів, казуїстикою, контролею життя і обичаїв священика та іншими способами.

Двері до освіти українського духовенства в Галичині, Буковині, Закарпаттю і в тих країнах, що знайшлися по першому розборі Польщі в границях австрійської імперії, відкрила австрійська цісарева Марія Тереса. Вона заснувала у Відні центральну духовну семінарію при церкві св. Варвари, в якій дала 12 місць для світського духовенства, а два місця для чернецтва. Крім духовної семінарії засновано також цісарський конвікт у Відні, в якому могли образуватися найспосібніші студенти, або шляхотського походження. Пізніше, за цісаря Йосифа II. була заснована духовна семінарія з назвою «Студіум Рутенум» у Львові, але, від часу, коли був відкритий факультет української мови в університеті у Львові, 1817 р., Студіум Рутенум скасовано. Також була заснована духовна семінарія в Перемишлі. Крім вище згаданих шкіл, були відкриті двері для студій кандидатів до духовного стану в колегії св. Атанасія в Римі.

Греко-католицька генеральна духовна семінарія у Львові Уважалася першою і найважливішою школою, в якій спочатку могло образуватися 80 студентів, а коли показалося, що тих місць замало, цісар Леопольд II. доповнив місця, де могло студіювати 320 студентів греко-католицького обряду.

З браку українських учителів, зачала підупадати дисципліна і рівень навчання. Єпископат греко-католицької Церкви виклопотав на цісарському дворі у Відні, щоб управу духовної семінарії обняв новоінронізований митрополит Антін Ангелович 1808 р.²³⁸⁾

З переходом української духовної семінарії під опіку митрополита, стан навчання і дисципліни покращав. Спочатку можна було вступати до семінарії з закінченою VI класом класичної гімназії і двох років філософії. Митрополит Ангелович підніс рівець освіти і приймав кандидатів лише по гімназійній матурі.²³⁹⁾ Навчання в семінарії тривало спочатку 5 років, а від 1895 чотири роки.

Доходи священників були мало вистарчальні. Духовенства було обмаль. Тому цісар Леопольд II. зарядив, щоб менші парохії були получені.²⁴⁰⁾

238). J. Pelesch: Die Geschichte der Union... op. c. S. 987.

239). J. Pelesch: Die Geschichte der Union... op. c. S. 988.

240). J. Pelesch: Die Geschichte der Union... op. c. S. 988.

Щоб запобігти бракові парохіяльного духовенства, митрополит в 1834 р. обмежив богословські студії до трьох років. Але, скоро показалося, що три роки не ви-старчають для належного формування, то в 1840 р. впровадив знову 4 роки богословських студій.

В тому часі, як митрополит Антін Ангелович обняв управу галицької митрополії, вона мала 1500 парохій, а по злученні менших парохій в 1826 р. було вже 1211. З тих 1211 парохій, тільки 939 були обсажені священиками.²⁴¹⁾

Семінарією управляв ректор, а йому до помічі були два віцеректори. Духовну опіку над студентами повірено духовникові, а крім вичислених були ще 4 префекти, що дбали про виховання і мали нагляд над дисципліною. Щоденно студенти ходили на виклади львівського університету, на богословський факультет, а доповнення обрядів, літургичного співу і деяких інших дисциплін доповнювано в духовній семінарії.

Заки заложено в Перемишлі духовну семінарію, студенти з перемиської єпархії студіювали у львівській духовній семінарії. За старанням перемиського єпископа Івана Снігурського, в Перемишлі відкрито IV рік для закінчення богословських студій в 1845 р.²⁴²⁾ Для студентів було призначено 24 місця.

Крім духовної семінарії в Перемишлі, під опікою єпископа був відкритий інститут, в якому відбувалися виклади: пасторальної, канонічного права і катехитики.²⁴³⁾ Цей інститут був взірцево ведений і з нього виходили добре виховані і взірцево образовані священики. У 1851 р. відкрито всі три духовні семінарії і всі затверджені цісарським декретом.²⁴⁴⁾

В XVI і XVII стол. духовні школи були залежні від Вселенських Архієреїв, папів римських. Вони благословляли відкриття таких шкіл і децидували, кілька студентів в тих школах могло формуватися. Ще в 1615 р. київські митрополити були виклопотали в папи Павла V дозвіл, щоб чотири українці греко-католики (тоді уніїти) могли студіювати в колегії св. Атанасія в Римі.²⁴⁵⁾ По розборах Польщі, ліво і правобережна Укра-

241). J. Pelesch: Die Geschichte der Union... op. c. S. 991.

242). J. Pelesch: Die Geschichte der Union... op. c. S. 991.

243). Gromnicki: Przemyskie Biskupstwo obrządku wschodniego. Enc. Kosc. t. XXII.

244). W. Chotkowski: Historia polinyczna Kościoła w Galicji, t. II. Krakow 1909

245). T. Gromnicki: Przemyskie Biskupstwo...op. c. st. 182.

їна дісталася в московську окупацію, де унія була переслідувана і студентів до Риму не висилано. Московські власті пояснювали, що в Римі студенти будуть виховані в латинському дусі і їм будуть відкриті двері до римо-католицької Церкви. Справою тих чотирьох місць в колегії св. Атанасія в Римі зацікавилися австрійські власті і пригадали митрополитові декретом з 30.XIII.1830 р., що він може висилати своїх студентів до Риму, однак цісарський уряд не бере на себе ніяких зобов'язань удержувати їх з релігійного фонду. В додатку, студенти по закінченні богословських студій в Римі, мали доповнити іспити з богословії пасторальної, катехитики і канонічного права.²⁴⁶⁾ Також і наукові ступені з римських студій, напр. докторати, студенти мусіли нострифікувати в Австрії. До цісарського конвікту у Відні приймають студентів в роках від 1804 р. і лише з визначних родин, або надзвичайно спосібних.²⁴⁷⁾

До генеральної семінарії студентів принімала генеральна губернія і прийнятих відсилала до ректорату. Однак по закінченні богословських студій не всі священники мали вистарчаючі засоби до життя. Прихожани мусіли своїми бідними засобами помагати своєму священникові. В одному донаційному документі з кінця XVIII стол. знаходимо такий запис:

Ми нище підписані даємо наш запис всечесному священникові Василеві Дроновичові манявському парохіві наш власний ґрунт на болотах і лозах що є на 8 днів оранки. Той ґрунт нам на ніщо не придасться, хоч би ми через кілька літ його вичищували. Ми віддаємо той ґрунт на вічні часи і будемо за нього панщину власними руками робити, бо видимо, що з нього не будемо мати жодного пожитку, віддаємо нашому парохіві, бо він живе на жебрачому хлібі. Є свідки сторонних сіл, що отець жиє з жебранини в сусідніх селах. Щоб священник мав хоч кавалок власної землі і не жебрав, ми відступаємо йому для нього по частинці нашої землі.²⁴⁸⁾

Цей священник часто перебував у православних ченців у скиті (манявським), щоб хоч дещо в них заробити

246) J. Pelesch: Die Geschichte der Union.. op. c. S. 992.

247) W. Chotkowski Historia polityczna Kosciola w Galicyi, t. II. Krakow, 1909

248). J. Slipyj: Hreko-Katol. Seminaria u Lwowi, Lwiv 1936, st. 104.

на прожиток, або жебрав у сусідніх селах, аж його прихожанам було соромно за нього.

Таких нуждарів серед нашого духовенства було тоді більше. Щойно конгртуа (допомога з релігійного фонду) і злучення парохій трохи полекшили долю священників. Священики майже не різнилися від простих селян, способом життя. Вони так само працювали як інші на полі і їх життя зрівнювалося з народом.²⁴⁹⁾

Все ж таки гідність священника між своїми вірними була шанована і респектована без огляду на те, що польські пани і польське духовенство погорджували ними. Священик в народі уходив за особу духовну. Він же хрестив, вінчав, хоронив померлих, благословляв поодиноких осіб і доми, словом, спрощував у Бога благодать для людей. Тай випосадження не обмежувалося лише на земельному приділі. Ще з княжих часів їм були загарантовані «права і вольности» з яких їм не всюди заборонювали користати польські фєвдали. Вони мали право до рубання лісів на будову церков і резиденцій, мали право закладати в лісах пасіки, випасати худобу, в ставах ловити рибу для свого вжитку. Також в панських млинах вони мали право молоти збіжжя для свого вжитку без оплати і без черги. Декотрі фєвдали давали право священникам продукувати для власного вжитку горілчані напитки, варення пива, сичення меду. Була призначена кількість того меду. Дохід з продажу меду був призначений не для священника, але для потреб церкви, на світло, церковні напрямки, чищення і т. п.

Звичайно, про чистоту і потреби церкви старалися церковні братства. Тому ті братства займалися сиченням і продажем меду, приготуванням празничних обідів, переважно уряджуваних для братчиків, які збиралися в празники на славні братські гостини. Якщо патрон дозволяв, братчики уряджували з нагоди празників щось в роді ярмарків званих «кермаші», з яких був також прибуток для церкви.²⁵⁰⁾

Для священників були ще інші доходи крім тих, які давали їм «права і вольности». Були це данини і пожертви від парохіян. До данини належала «скопщина», також «іскоп» (від слова копати), або десятина, яка виносила одну, рідше дві копи збіжжя з лану, чи дво-

249). М. Грушевський: Історія України-Руси...ор. с. т. V. ст. 276.

250). Нісковая Книга. ст. XXXI-XXXII.

рища. Ця скопщина була прийнята не у всіх епархіях. Не було її в епархіях: перемиській, холмській і Володимирській. Зате було загально прийнятим, що парохіяни складали священникові данину у формі хлібів, збіжжа, муки, яєць, та інших продуктів, як винагороду за благословення домів, яке відбувалося кілька разів до року, переважно у великий і різдв'яний піст. Висота тих дарів була установа самими парохіянами або в порозумінні зі священником. Напр. в парохії Крешів над Сяном, крешівська громада ухвалила 1552 р. давати священникові Филипові крім скопщини ще інші дари: На Різдво Пресвятої Богородиці по два хліби від кожного лану і пів гривни. На коляду по одному бохонцеві хіба, по мисці гороху і дещо іншого. На середопістя бохонець хліба, і миску сімени. У Велику П'ятницю перед Великодним, коли священник когось пішле, кожна господиня повинна дати по 20 яєць і курку за посвячення паски і іншого їдження.²⁵¹⁾

Диякон з церкви Преображення Господнього в Дорогичині об'їзджаючи в середопістя 1641 р. два парохіяльні села, в котрих після давнього парохіяльного звичаю давав цілувати хрест і люди винагороджували його горохом, мукою, по 2 і пів кірця жита і вівся по 3 кірці, ячменю по два кірці, по три мірки пшениці, по мірці конопляного сімени, по три гарнці яглів, по 6 кіп яєць, і по 4 золоті. Як бачимо, приходи священників і церковної прислуги (дияконів, півчих, паламарів, проскурниць і інших) не були би малі, як би священник не мав обов'язку давати данини коляторові, єпископові, польським священникам і урядникам і йому з тих зібраних дарів і «прав і вольностей» мало що залишалося для прокормлення не лише своєї родини, але також і церковного причету.

Крім вище сказаного священники мали ще додаткові доходи від вірних за різні церковні прислуги, як уділювання св. Тайни і ін. Висота тих данин не дуже різнилася майже в кожній парохії. В записках крешівської парохії в 1552 р. не сказано, в якій висоті парохіяни будуть винагороджувати свого священника за хрестини, слюбів, похорони і ін. Сказано тільки, що священникові будуть давати стільки, як і в інших парохіях, а за відправу від хрестів, за похорон будуть платити по 12 грошів. Як хтось буде просити священника

251). Шематизм 1879 р. ст. 253, 267, 453.

до свого дому, з хрестами, повинен дати священникові копу грошей.

В Раві Руській самі парохіяни ухвалили в 1612 р., що священникові за відправу Святої Лутургії будуть давати по 6 грошів, за хрестини по 10 грошів, або по 12 грошів без обіду. З обідом не давати нічого. За благословення домів 4 рази до року по одному грошеві, за посвячення великодніх їджень по півтора грошів, за вінчання по 12 грошів, і за похорон по 12 грошів. В декотрих місцевостях сам патрон, чи фундатор церкви установляв вплати, за релігійні послуги. В новоуфундованій парохії Собібор 1637 р. ось так установив: від хрестин по 3 гроші, від вінчання по 6 грошів, від похорону по 12 грошів, а від сповіді, хто скільки може, від посвячення паски на Великдень по одному грошеві. За все те він покликувався на стародавній звичай.²⁵²⁾

Датки на просфори до Служби Божої і на світло складали самі парохіяни продуктами в натурі. апр. священник з села Здітович отримував щороку з панського двора по 10 мір вина для відправи Службою Божою, дві бочки пшениці на просфори, один пуд воску на свічки і 5 мір олію на освітлення церкви в часі всенічного бдіння. Ця додатка була на цілий рік.

Світське духовенство було численніше, як сьогодні у відношенні до числа людности. Міста і містечка були малочисельні, а села мало залюднені, однак були достатньо обсажені душпастирською обслугою. Напр. у Львові, в другій половині XVI стол. і на початку XVII стол. знаходимо найменше 8 церков, крім монастирів. В Перемишлі в XVI-XVII стол. було 13 церков, в Галичі візитація 1585 р. начислює 7 церков і 7 попів крім монастиря. В першій половині XVI стол. було там 12 священників, а в 1565 р. вже тільки 8, тобто 7 попів і 1 протопоп. В Коломиї 6, в Теребовлі 4, в Скалі 1570 р. також 4. В містах: Снятині, Язловці, Городлі, Тишівцях по 3, в Теребовлі і Рогатині по двох. Під час візитацій 1566 р. в Берестю було 8 церков, в Кобрині 4, в Пинську 12 крім монастирів, в Овручі 8, і 3 монастирі.²⁵³⁾

В галицьких селах люстратори нотували попів, щоб вони платили податки і майже в кожному селі нотува-

252). М. Грушевський: Історія України-Руси... оп. с. т. V., ст. 277, 278, 279, 280.

253). М. Грушевський: Історія України-Руси... оп. с. т. V., ст. 268-269.

ли священника, а часом навіть двох. В селі Княжому, снятинського повіту, де жило 45 родин в 1564 р., були аж дві парохії, якими завідували два попи і дві про-скурниці. В селі Угринів, на 50 родин були також дві парохії. В Черхаві самбірського повіту в 1529 р. засновується друга парохія тому, що один піп не вистарчав для потреб усіх людей. В тому селі було також коло 50 родин в 1565 р. В селі Головецьку в 1561 р., де жило 44 родин, закладається друга парохія.²⁵⁴⁾

Церква в XVI стол. уважалася конечною в кожному селі. Пани патрони не противилися, як люди закладали церкви, бо росло в селах населення. Пани були щедрі датками на будову церкви, щоб стягати на свої села більше населення, «аби зробити більшу вигоду підданам і щоб вони охотніше поселялися в їх добрах».²⁵⁵⁾ Крім релігійних потреб, не бракувало кандидатів на церковні посади. Були кандидати, які старалися заспокоїти церкви і парохії для себе і своїх родин. Для дідича, чи державця церква була також джерелом доходів. Кошти на будову церкви були мінімальні в порівнанні з доходами, які дідичі брали від церков. Тому церкви множилися не для «Божої хвали», але для дочасних корестей. Церковний полеміст Сакович пише, що «множество церков на Русі зовсім не звідчить про побожність, не кажучи про мотиви доходів, які тягнуть з церкви дідичі. Церкви будуються часто наслідком незгоди між селянами, попами, або їх панами. Часом на цвинтарі стіна о стіну стоять дві церкви і село ділиться на дві парохії.

Та не завжди можна покладатися на тодішні статистики, які робили люстратори для збирання податків. Ті статистики не точні. В пізнішніх часах, на підставі статистичних даних тих часів (XVI стол.) начислено в чотирьох воєвідствах 1270 церков на 2491 сільських осад і 190 мійських церков на 125 мійських осад. В белзкій області 150 сільських і 20 мійських церков на 459 сільських і 18 мійських осад. В холмській окрузі 70 сільських і 27 мійських церков на 401 сільських і 20 мійських осад. В західних повітах Поділля 1583 р. на три села припадали два священники, а дальше на сході один священник на 4 села.²⁵⁶⁾ Не треба класти аж

254). М. Грушевський: Історія України-Руси... оп. с. т. V. ст. 270-271.

255). М. Грушевський: Історія України-Руси... оп. с. т. V. ст. 271.

256). М. Грушевський: Історія України-Руси... оп. с. т. V. ст. 272-273.

дуже велику вагу на докладність поданих цифер. Вони можуть служити тільки для загальної інформації. В загальному можна числити, що в другій половині XVI стол. було яких 8 разів більше духовенства в пропорції до тодішнього населення, як сьогодні, не вчисляючи монастирів.

При церквах окрім священника була ще церковна прислуга, як дяк, паламар, проскурниця й інші. Крім них часто бували й диякони, однак про них є менше вісток в документах. Зверхником церкви був священник, а диякон тільки допоміжна сила. Інші функції в парохіях займали звичайні члени священничих родин, або ближчі, чи дальші свояки священників. Обов'язки проскурниць сповняли звичайно вдови по священниках, дияконах, чи дяках.²⁵⁷⁾

Війти, або їх сини часто висвячувалися на священників і війтівство стояло дуже близько до священничих родин та часто творили немов одну родину. Часом попович старався і не міг отримати парохію, купував, або випрошував у діди́ча парохію. Часом робили так і священники залишаючи свою біднішу парохію і випрошували в діди́ча, або купували багатшу. В 1700 р. Федір Боднар будує в Пилах, коло Жовкви церкву для свого сина, якого приготував до свячень Діди́ч надає церкві ґрунта і презенту для Федорового сина Костя, «аби сини Костя і його брати мали з чого жититися», а сам Федір, що «видав на будову церкви своє майно, мав де на старість притулитися».²⁵⁸⁾ Часом ціла парохія була обсаджена священничою родиною. В XVII і XVIII стол. чим раз частіше стрічаємо побіч священника ще й диякона і так постає при священникові ще й дияконат. Заки диякон мав прийняти свячення, відбував при парохіях практику, як паламар, дяк, або повнив яку іншу прислугу, а потім старався дістати свячення на священника. Ті, що не мали способностей, або були два рази одружені і через те не могли бути свячені, залишалися на стало на своїх місцях на службі дяків, паламарів на ціле життя і діставали якусь частину з церковних доходів.²⁵⁹⁾

Загальним доходом для церкви і церковної прислуги були ґрунта надані королем, або подаровані людь-

257). М. Грушевський: Історія України-Руси, т. V. ст. 272-273.

258). М. Грушевський: Історія України-Руси, т. V. ст. 273.

259). М. Грушевський: Історія України-Руси, т. V. ст. 273.

ми. Звичайно, для одної парохії, уважався один лан, який мав давати прожиток для священничої родини і церковної прислуги. Звичайний податок від одного церковного лану, виносив у Галичині в XVI стол. одного золотого. Часом бували узгляднення і зменшення податку тому, що церква не мала повного лану. Були церкви, що мали більші земельні дарування. Король Зигмунт і королева Бона подарували соборові св. Дмитрія в Пинську гроші на збудування собору, а крім того інші дари. Якийсь Юрій Хребтович дарував церкві в селі Попортях десятину 1528 р. десятину свого маєтку, а королівський підскарбій Іван Солтан призначив також десятину для церкви Воскресіння Господнього в селі Тороках.²⁶⁰⁾

Соймова конституція постановила 1659 р., що руське духовенство має бути у всіх землях звільнене від усякого підданства: панщини, податків, підвод і робіт. В грамоті короля Михайла 1671 р. признається перемиському духовенству привілей. Священики відповідно до грамот попередніх королів, мають бути вільні, від плачення десятини від худоби, свиней, пчіл, та інших обов'язків панщини. Подібні звільнення повторюються і в інших привілеях, презентях і ерекціональних грамотах. Львівський єпископ Шумлянський вносить скаргу до короля, що старости примушують попів до панщини, ношення і пересилання листів, повозів, підвод, податків десятин та інших панщезняних робіт. В наслідок тої скарги король видав для львівської єпархії грамоту, подібну, яку передше видав був для перемиського духовенства. Ще в XVI і XVII стол. духовенства не було вільне від панщезняних робіт mimo того, що церковні канони постановляють, що священики і їх родини мають бути свободні, незалежно якого вони походження, шляхотського, чи міщанського. В судових записках XV стол. дідич позиває до суду другого дідича за те, що прийняв до себе священика, який у нього був закріпощений. Тоді священики уважалися підданими у шляхтичів і були обов'язані повнити всі вимоги праці своїх панів. В одній сяніцькій презенті XVI стол. дідич застерігає, що священик буде сам працювати при направах греблів, копання ровів, або має

260). Петрушевич: Сводная Літопис XVIII стол., ст. 252, передрук з De libertate synow kapłanskich rit. gr. tatol. 1764, st. 331.; Макарій: Історія... оп. с. т. II, ст. 232-233.

висилати робітника. Якщоб віддавав дочку, чи женив хлопця, до іншої маєтності має заплатити двома кунами так, як інші селяни. Перемиський магістрат надаючи парохію попові 1645 р., обов'язує його робити панщину два дні для свого дідича. Такі практики тягнулися довго на основі старого права.

Будова і вивінування церков

Щоб збудувати церкву, треба було мати не лише дозвіл від колятора, але також, щоб колятор подарував місце, де мала будуватися церква. Місце під церкву колятор давав якийсь неужиток, який на ніщо вже не був придатний. Церкви будували вірні, священники й єпископи, а колятор, дідич, чи князь давали свої не малі жертви на будову. Нова церква виплачувалася коляторам, дідичам сіл, чи міст. Вони побирали податки від священників за уживання церкви і ті податки приносили їм не малу користь.

Вірні не жалували своїх жертв на будову церкви. Кожний жертвував, що міг. Але, траплялися випадки, що були й фундатори нових церков. Один з них був Свофон Козуля з Грубешова, який своїм коштом вибудував церкву Успення Пресятої Богородиці і записав її на випосаження священника і свій город і пів лану і за свою жертву отримав королівську грамоту. На місцях, де народ був позбавлений чи то духовної обслуги, чи то знищення церкви в наслідок протестанських впливів, самі люди будували церкви і старалися в тих часах самі постаратися про священника з поміж своїх співмешканців. Так постала нова церква в Сорочині, яку вибудував сам священник Яцко Вербович за дозволом дорогочинського старости. Цей староста закликав сорочинців, щоб складали десятину для нової церкви, щоб слухали слова Божого у своїй церкві. Також і у холмському старістві, в селі Руда, за дозволом старости, холмський міщанин вибудував своїм коштом церкву, а священником в тій церкві був Остап Козлович. Староста дарував Козловичові малий лісок, щоб він викорчував і міг управляти поле, а для парохії дарував три села. Парохіянам велів слухати того священника і уважати його за свого пастиря.

Народ уважав першою своєю потребою церкву і де її не було, там сам, а часом і кандидат на пароха запо-

чатковували будову і спільними силами будували церкви і за дозволом старости ставляли парохом свого кандидата. Церковна ієрархія, зн. єпископ, намісник і крилоси сприяли будовам і заохочували вірних до жертвенности.

Не кращі були умовини і в латинській Церкві. Там, коли творилися нові парохії, сусідній парох протестував проти творення нової церкви і домагався відшкодування навіть судовою дорогою. Він тратив вірних, які складали йому свої жертви на нову церкву і він уважав творення нової парохії для себе кривдою. До тої процедури були вмішані і польські єпископи та інша куріяльна верхівка. Доходило до нових контрактів між парохом сусідньої парохії і новим парохом, часто судовою дорогою.

В латинській Церкві без дозволу єпископа не вільно було будувати костелів. Щоб дати дозвіл на будову, єпископ мусів мати докази, що костел є конечний для вірних римо-католиків, що вірні забезпечуть священників гідне утримання та вивінують костел. Польське духовенство не робило панщини і в першу чергу залежало від своїх єпископів.

В українських умовинах вистарчала воля колятора, власника села, який наказував своїм підданам залишати сусідню церкву, яка належала до іншого власника-колятора, а приходити до своєї новозбудованої. Українські храми, були потрібні для богослужень і молитов вірних. Вони тільки випрошували в свого патрона клаптик землі під будову звичайно дерев'яних храмів Божих і своїми жертвами будували, випосажували ті храми і утримували священника.

Різниця між українським і польським населенням була велика. В наших предків була потреба богомілья, а в латинників забезпечення і вигідного життя їх пробоща. Тому то бачимо і в будовах храмів Божих. Польські костели багаті, майстерно побудовані, багато вивінуванні з відповідними резиденціями для пробощів. Українські церкви будовані в прадавньому своєму стилеві гарні простою, з іконостасами мальованими побожними мистцями, часто даром, або за малими винагородами.

Утримання священників і їх родин базувалося на ґрунтах, які були зрівнані з ґрунтами селян. Були рідкісні випадки, що багатші вірні самі утримували свя-

щеника. Напр. на Полісся, якийсь Іван Гурин з села Задітова сам збудував церкву і початково сам утримував священика, харчував його і його родину. Давав йому своє помешкання й одіж для всієї родини. Потім хотів, щоб священик мав щось своє власне, то дарував для нього і його родини два «волоки землі».

Сітка парохій не була всюди однакова. Число парохій мінялося, маліло, або зростало. Це залежало від долі, яка часто стрічала деякі парохії. Можна загально твердити, що парохії в XVII і XVIII стол. розбудовувалися. Розріст парохій в першу чергу треба завдячувати релігійним потребам вірних, а також дешевим дозволам, а часом і фундаціям панів-февдалів, які були патронами парохіян.²⁶¹⁾ Стрічаються записки, що у XVIII стол. пани-февдали здержуються з продаванням презент на будови нових церков і настановлювання нових священиків. Тому єпископи поробили старання, щоб нові фундації запевнювали священикам і їх родинам відповідне утримання, бо закладання нових парохій вимагало більших коштів.²⁶²⁾

Холмський єпископ Порфірій Важинський на підставі постанов єпархіального собору 1792 р. здержав фундації нових церков, щоб не обнижувати платень для утримання священиків і їх родин.

Процес зростання парохій не мав тяглости. Через землі України переходили війська татар, турків, повстання Хмельницького, війни з Московщиною і шведами, які пустошили населення враз з їх матеріяльними і духовними надбаннями. Тоді парохії і церкви маліли там де відбувалися війни. Нищенні підлягали церкви православні, католицькі та уніятські. Однак по закінченні воєн, вони скоро відбудовувалися і майже наполовину зростали. Треба брати до уваги і перехід українського населення з православ'я на унію і навпаки. Багато нових церков фундував шляхтич Франц Потоцький, в якого маєтностях було 8 міст і 133 села.

В роках 1746-1788 загальне число українських парохій зросло в уманському намісництві подвійно. В загальному уніятська церква начислювала тоді понад 9.300 парохій, а православна 273 і коло 50 монастирів, з яких ченці обслуговували також і парохії.

261). L. Bienkowski: Organizacja Kosciola wschpaniego op. c. st. 928.

262). L. Bienkowski: Organizacja... op. c. st. 928-929.

По першому розборі Польщі (1772) велика частина української території з під Польщі, дісталася Московщині. Православні на тій території мали від 10 до 15 відсотків населення цілої української території. В парохіях жило не однакове число населення. Було переважно між 400-940 душ на одну парохію. Ці парохії мали переважно кожна свого священика. Рідко було, що один священик обслуговував дві, або більше парохій.²⁶³⁾ Пересічна віддаль парохіян від церкви виносила 2-3 кілометри. Однак, де були присілки більш віддалені від церкви, головно на Поліссі, віддаль від церкви виносила часом 7 до 8 кілометрів. В тих околицях, де населення було розсіяне подальше від церкви, для них будовано молитовниці, в яких священики відправляли богослуження раз, два рази, або більше разів до року.

Будови нових церков залежали від волі дідича-патрона, який міг змусити вірних брати участь в богослуженнях тільки в тій церкві, що була в його добрах. Він забороняв ходити до церков сусідніх, хоч вони були ближче. В документах того часу не знаходимо ерекційних єпископських, чи митрополичих грамот на будови нових церков в єпархіях перемиській, львівській, холмській і луцькій, а в полудневій частині в єпархії володимирській. Виглядає, що дідичі-колятори самі, на власну руку будували, або казали будувати церкви і повідомляли єпископа, щоб посвятив нову церкву. Також бачимо, що на згаданих теренах церкви не були наділені відповідними маєтностями. Їх обмежували дідичі пів-ланом, чверть-ланом поля, а часто церква не мала ніякого випосаження і священик жив тільки з доходів і пожертв своїх вірних.²⁶⁴⁾ В деяких випадках селяни самі за свої гроші будували церкву і на свій кошт спроваджували священика з родиною, його удержували, а потім просили пана, щоб наділив його полем.²⁶⁵⁾

Не всі власники сіл спішилися будувати, або давати дозвіл на будову церкви. Тоді громада випрошувала ґрунт під будову і будувала своїми жертвами. Стараннями займався сам священик, або хтось з його рідні,

263). E. Likowski: Dzieje Kościoła Unickiego, t. I. st. 164, Warszawa 1906.

L. Bienkowski: Organizacja Kościoła wschodniego, op. c. st. 934-937.

264). L. Bienkowski: Organizacja... op. c. st. 822-823.

265). L. Bienkowski: Organizacja... op. c. st. 824.

щоб обсадити парохію собі близькою духовною особою. Найчастіше робили це війти. Вони випрошували ґрунт для церкви і презенту у власника села для когось зі свояків. Впливи війта були значні і їм лекше було вистарати ґрунт і презенту, як комусь іншому.²⁶⁶⁾ Він діставав лани і ґрунта на будову корчем, млинів та інших підприємств. Також скорше міг дістати ґрунт для будови церкви і презенту для священника-свояка. Бувало й так, що війт будував церкву і сам діставав свячення і презенту та ставав парохом села.²⁶⁷⁾ Як війт не мав свояків і сам не вистарав для себе попівства, продавав церкву комусь зі сторонних людей.²⁶⁸⁾ Також сини священників, що не мали вигляду на отримання парохії по батькові, випрошували ґрунт, будували церкву та купували в пана для себе презенту. Часом священники залишали попередні свої парохії і знаходили для себе кращі, більш поплатні. При церкві був звичайно дяк, паламар і проскурниця. Часом бували диякони навіть по селах. Ці менші посади займали звичайно свояки священника. Дияконат був переходовим ступенем до священства.

Українське духовенство у XVIII стол. виступало проти проєкту записування поповичів у селянство. Вони писали до уряду, що:

З священничих синів від початків віри святої за кількасот літ не було гультаїв. Вони все віддавалися церковній службі, а тепер батьки їх звичайно вчать не тільки по руськи, а також і в школах латинських. Одних навчених виводять на священників, інших способлять до чернецтва, а котрі до того стану не здатні, або не мають покликання, осаджають по містах, містечках і селах, уживають до дяківства, а не здібних за паламарів, дзвонарів й іншої церковної прислуги, або теж способлять до господарської праці, де помічі своєї мали шукати хліба в рілі.²⁶⁹⁾

Увесь цей церковний причет утримувався з земельних дотацій, з пожертв від вірних і з церковних приходів.

266). М. Грушевський, Історія України-Руси, т. V. ст. 272.

267). М. Грушевський: Історія... оп. с. ст. 273.

268). Сторінка з історії сільського духовенства, ст. 6-8.; Диви М.

Грушевський: Історія... оп. с. ст. 273.

269). De libertate synow kapłanskich rit. gr. catn. (1764).

На ерекційних ґрунтах парохі мали право осаджувати своїх парохіян. Однак, часом були обмеження з осадниками. В ерекційних грамотах було зазначувано, що священник може осаджувати одного, двох городників, чи халупників. Так було в королівських маєтностях. В приватних маєтностях духовенство почувалося ще гірше. Воно навіть не було вільне від панщини в XVI стол., хоч священники і їх родини на підставі канонічного права уважалися вільними. Ті священники, які походили з кріпаків і були звільнені від кріпацтва, в практиці мусіли робити панщину.

Права і обов'язки духовенства

Крім панщизняних робіт, оподаткування священників у приватних маєтностях було значно вище, як у королівських маєтностях. Напр. Дідич Лип'я в самбірщині, продаючи священникові 1602 р. парохію, звільняє його від панщизняних робіт, але накладає річний чинш 30 золотих, вівсяну дань, дань від овець, від курей яєць і ін. Інший священник 1652 р. купуючи парохію мав платити річно по 24 золотих чиншу. Ці приклади пояснюють, що парохії і духовенство давало панові нові доходи і в його інтересі було закладання нових парохій. Вони продавали ті парохії за високі суми, а священники платили добрий чинш і давали великі данини, робили панщину і т. п.

Українське духовенство скаржилося в 1735 р. королеві Янові Соб'єському, що посесори потягають їх до простих робіт, чиншів, плачення десятин та інших обов'язків, які виконують селяни. Вони змушують їх до різних послуг в жовківщині. Ян Соб'єський наказує тим посесорам, щоб не обтяжували священників. Також митрополит Рутський писав до папи на початку XVII стол., що польські пани б'ють наших священників, замикають до в'язниць та карають іншими жорстокими карами. Дальше пише Рутський, що «деякі шляхтичі дійшли до такої безбожності, що змушують священників так робити, як підданих, а як ті не хочуть, тоді карають.» Він радив папі для поправки проголосити анатему на всякого, хто вдарить священника.²⁷⁰⁾ Ректор братської школи Ставропігії у Львові і ігумен мана-

²⁷⁰⁾ Петрушевич: А. С.: Сводная Галицко-Русская літопис 1700-1772, ст. 183.

стиря в Дубні Касіян Сакович, у своїм письмі ось так пишуть про українських священиків:

Багато парохій продаються, особливо на підгір'ю. Користоловний пан не дивиться на вартість особи, що шукає парохії, не журиться моральними інтересами своїх підданих, але уважає на попівську калитку і зиск. Там пани з попів мають особливі користи. З фірою в далеку дорогу посилають попа. З нього здирають суми грошей за кару, з якої-небудь причини. Попи привикли до такого трактування і готові зносити не знати, які тягарі, аби лише їх не змушували до унії. Лакомі пани через те воліють мати у своїх маєтностях попів православних, а не уніятів.

Митрополит Могिला у своїй відповіді не заперечив те, що сказав Сакович, але додає:

Що мусить піп неборак для свого спокою і купити церкву, коли пан не дає, мусить і з підводами ходити і з листами бігати, коли його неволя тисне. Він мусить і вину заплатити, хоч не винен, як його різними способами мучать і до в'язниці саджають.²⁷¹⁾

Такі невольничі роботи діялися лише у приватних власників. В королівських дещо вільніше жило духовенство. В колекції самбірських грамот XVI стол. при заснуванні нових парохій стрічаємо гарантію тільки на два покоління, т. зн. цей, що купує парохію буде держати її до своєї смерті і його син, чи інший наслідник, також до смерті. Продажна, чи записна сума гарантувала забезпечення священика, щоб винагородити його за всі понесені труди, які він мусів вложити для урядження нової парохії. Перше право на парохію признавалося потомкам священика, який діставав парохію. Часом було гарантовано так у грамоті. В одній старостинській грамоті читаємо:

Ми нинішньою грамотою забезпечуємо ласкаво, що поки він жиє, не має бути віддалений від адміністрації церкви в селі Тершові і розпоряджати нею вповні так в справах духовних, як і матеріяльних «*tam in spitualibues, quam in temporalibua*».²⁷²⁾

271) М. Грушевський: Історія України-Руси, оп. с. т. V. ст. 284.

272) I. Szaraniewicz: Rzut oka na beneficja Kosciola Ruskiego za czasow Rzeczypospolitej polskiej pod zględem historyi, Lwow 1875. st. passim.

Але в загальному спадковість парохій була загально-прийнятим принципом. Та діяльність парохій вже в стародавні часи почала розвиватися в литовсько-польських часах. Тоді українські церковні уряди були трактовані, як повні світські бенефіції, подібні, як війтівства, або й держави. Тоді дідич-колятор, чи королівський староста мав право побирання деяких доходів і робіт від своїх підданих, а церква і парохія уважалися об'єктом дідичного держання, подібно, як село, млин чи ін.

Цей загальний принцип дідичного держання церков проголосила королева Бона. Внук попа в Пинську звернувся до неї з проханням дати йому дідову парохію, бо дід вже від довшого часу не міг повнити служби через старість. Королева Бона згодилася, щоби внук обняв парохію, мовляв, «бо є в Русі-Україні звичай, що церква і церковні доходи отримують потомки». ²⁷³⁾

Презенти й ерекійні грамоти часом застерігали, що одідичити парохію можуть тільки ті потомки священика, які будуть спосібні до попівства. Попівство було трактовано, як бенефіцію матеріяльного характеру самими презентами. ²⁷⁴⁾ Спадкоємці священика не мали права ділити церковного майна поміж себе і своїх родин, ані відступати постороннім особам. ²⁷⁵⁾ Це застереження було зроблено тому, що ділення і дроблення церковних ґрунтів практикувалося і при фамілійному володінні парохіями збільшувалося різними купнами і матеріяльними прибудівлями і через те уважалося правними власниками. В наслідок таких церковних спадків творилися династії і священство було дідичним протягом цілих століть, а одна і та сама парохія цілі століття залишалася в одному роді.

З бігом часу мійське духовенство шукало для своїх дітей ліпшого хліба, але це були виїмкові випадки. Взагальному парохії переходили з батька на сина, з брата на брата, а навіть давалися в посаг дочці священика, яка виходила заміж за священика і в той спосіб парохія діставалася в спадку дальшим своякам. Як родина не мала кандидата на священика, тоді парохія була на продаж постороннім людям, або верталася до

273). Ревизія пушч и переходовъ ст. 252.

274). Шематизм 1879 р. ст. 287.; Диви М. Грушевський: Історія України-Руси, оп. с т V. ст. 286.

275). Шиматизм 1879. ст. 286.

свого патрона. Наприклад: В 1613 р. Петро Попович, потомок покійного Івана, мощанського попа, в сяніччині, не міг отримати сан попівства, продає парохію за 400 золотих Костеві Балучинському, його жінці Васі і потомкам на вічні уживання. В шематизмі за 1879 р. сказано, що священник записує у своєму тестаменті парохію молодшому синові, а старшого відсуває.²⁷⁶⁾ Отже, з давніх документів видно, що парохіями володіли священничі роди цілими століттями.

Українські свята припадають в інші дні, як латинські і український народ святкує більше свят, як члени римо-католицької Церкви. Пани февдали не всюди звільняли своїх підданих у святкові дні від панщизняних робіт, і люди не могли брати участь в богослуженнях. А в неділі також не завжди вони приходили на богослуження, бо тільки в неділі відбувалися в містах і містечках ярмарки, на які йшло українське населення, щоб купити соли, нафти, мила, та інших конечних артикулів до щоденного вжитку.

Може найбільшим нещастям тоді була несвідомість українського населення. Шкіл публичних тоді не було, тільки при церквах творилися дяківські школи. В тих школах дяко-учителі вчили дітей читати, писати і дещо з катехизму. Але тих шкіл було небагато. Панщизняні роботи виснажували всі сили селян і охоту до науки. Як приклад, нехай послужать записки візитатора у двох деканатах новгородської області, де в 1798 р. на 56 парохій, в тім 20 мійських, були тільки три школи. В холмській єпархії, на сто-кількадесять парохій, занотовано тільки 4 школи, з них, в одній міській дяко-учитель учив міських дітей читати по-українськи і по-польськи. В бобрецькому деканаті львівської єпархії в 1764 р. на загальну суму 35 парохій, в актах візитацій записано 7 шкіл, а по провірці вийшло, що школою названо помешкання для дяка на парохіяльному ґрунті і дяк в тому помешканні мав би навчати дітей катехизму. До дяка належало навчати дітей читання, писання, а також катехизму, але не кожний дяк мав до того відповідні кваліфікації. В додатку, дяки мали інші обов'язки, як чистота в церкві, богослуження, дзвонення, на богослуження та інші зайняття.²⁷⁷⁾

276). Шематизм 1879, ст. 287.

277). Chełmski Konsystorz grecko-katolicki, zespół archiwalny w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie, Vol. 799, k. 256.

В любельському деканаті не всюди були при церквах дяки. На 28 парохій в 1793 р. були тільки в 16 парохіях дяки, а в одній були навіть два. В одній парохії священник держав спосібного хлопця, який вмів по-українськи читати і співати богослуження. В другій, парох замість дяка, держав свого сина, якого вивчив співати богослуження і по-українськи читати. В третій повнив обов'язки священника його брат, який заледво вмів читати і співати. В трьох парохіях зовсім не було дяків, а в шістьох парохіях нема жодних записок. Можна вносити, що замість дяків, порядок в церкві і функції дяків повнили члени священничої родини. Сини священників, що були кандидатами на священників, але їм не повелось і вони не склали приписаних іспитів, лишалися при церкві свого батька, повнили функції дяків, паламарів та просфорників. Їх називали поповичами, яких назви часто залишилися до наших часів.²⁷⁸⁾

Хоч церкви були в кожній християнській громаді, то не всі громади були обсажені священниками. Напр. перемиська єпархія в 1883 р. мала 1184 церкви, але лише 752 були обсажені священниками.²⁷⁹⁾

В австрійській монархії був задержався давній стан, що сини священників могли займати місця своїх батьків. Конституція річипосполитої з 1764 р. уважала, що коли син священника до 15 року життя не вибере собі стану, автоматично стає підданим діди́ча свого села.²⁸⁰⁾ Шляхта не спішилася вступати в духовний стан світського духовенства. Вона радше лакомилася на уряд вищої ієрархії в українській Церкві. На підставі згаданої конституції були й ухвали соборів, званих тоді генеральними конгреґаціями. Напр. в 1780 р. відбувся собор у Валяві і в постановах того собору записано:

Напоминаємо священників тутешньої єпархії, щоб синів своїх добре виучували руської мови, віддавали їх до латинських шкіл, бо інакше не будуть прийняті в духовний стан та не можуть бути рукополагані на священників. Крім того і ті священники, що занедбають під тим оглядом своїх синів, будуть відповідно покарані.²⁸¹⁾

278). *Chefmski Konsystorz*, *ibidem*, Vol. 801.

279) Hauser: *Monografia miasta Przemysla*, *Przemesl* 1883; M. *Przeddziecka*: *O Małopolskim Malarstwie Ikonowym w. XIX w.*, Wrocław 1973, st. 13.

280). M. *Przeddziecka*: *O Małopolskim Malarstwie Ikonowym*, op. c., st. 13.

281) А. Добрянський: *Історія єпископів трех соєдинєнних єпархій: перемишльскої, самборської і саноцької до 1797 р.* Львів 1893. с. VI.

У XVII стол. парохії в підгірських околицях перемиської єпархії були ще вільні і священники могли продавати біднішу і купити багатшу парохію. Але вже у XVIII стол. парохії ставали дідичними і належали до дідича даного села. Коли дідич надавав священникові парохію, нічого не згадував про його священничі обов'язки, але зобов'язував священника до обов'язків у відношенні до коляторського двору. У другій половині XVIII стол. стрічаємо записки у візитаціях, що священник був караний «вежою», зн. був арештований, а часто священники були карані смертю.²⁸²⁾ Мимо заборони австрійського уряду, польська шляхта відносилася з погордою до українського духовенства, переважно в гірських і підгірських околицях Галичини.

Церковне Малярство. Іконостаси.

Іконостас – це перегорода, що відділює храм вірних, тобто церкву, від вівтаря, святилища. Колись та перегорода, що нині називається іконостас, була решітка. Нині вона вироблена з коштовного дерева, різьблена символічними візерунками та накладена щирим золотом. Майже два століття місце іконостасу заступала невисока решітка. Давній церковний історик Евсевій пише в IV книзі своєї історії в 4 главі: «Константин Великий відгородив вівтар дерев'яними решітками, щоб туди небажані не входили.²⁸³⁾ Коли минули часи іконоборства, решітку, що відділяє храм вірних від святилища, прикрашувано іконами. Найвимовніше зображення Спасителя, Пресвятої Богородиці, святих божих угодників, апостолів і пророків є в іконостасі. В середині іконостасу є царські, або райські двері, на котрих вміщені ікони: Благовіщення Пресвятої Богородиці і чотирьох євангелістів. З правої Сторони райських дверей є намісна ікона з зображенням Христа Господа, а з лівої Пресвятої Богородиці. Коло Христа Спасителя і Богородиці є дияконські двері з зображеннями дияконів, а з правого боку дияконських дверей є ікона найбільшого святця по Пресвятій Богородиці св. Івана Хрестителя, або патрона церкви а з

282). І. Франко: Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX в. Збірник історично-філософичної секції Тов. ім. Шевченка т. V. 1902, ст. 90-93.

283). Eusebius: Historia Ecclesiae, IV. 4. Диви Ю. Федорів. Обряди Української Церкви, ст. 39, Рим-Торонто 1970.

лівого-боку св. о. Миколая чудотворця. Так виглядає правильне розміщення в першому ярусі. В другому ярусі над першим ярусом є дванадцять незмінних празників, а над райськими дверми є образ Тайної вечері. В третьому ярусі є зображення 12 апостолів, в четвертому пророки старого завіту, а посередині них ікона звана «Деїсус». Є це ікона Спасителя Вседержителя світу, а по боках св. Іван Хреститель і Пресвята Богородиця. На верху є хрест.

Найкращий іконостас був збережений у львівському музею з назвою іконостас Скиту манявського. По зруйнуванні Скиту, той іконостас був збережений і вміщений в прекрасній кедровій церкві в містечку Богородчани. В часі першої світової війни один мадярський старшина, що розумів мистецьку вартість іконостасу, звелів воякам вибрати той іконостас і відвезти його до Будапешту. Як міщани побачили, що іконостас розбирають, зробили великий спротив. Цей старшина по надумі змінив плян і велів відставити іконостас до Відня.

Досвіта другого дня москалі зробили канонаду на місто Богородчани. Гарматна куля вдарила в церкву і церква згоріла. Іконостас був врятований.

По війні віденський уряд повідомив церковні власті, що у Відні знаходиться вартісний іконостас і Слуга Божий Митрополит Андрей велів його звернути і вмістити в українським національним музею у Львові.

Вивінування церкви в XIX стол. не залежало ані від фундатора, ані від колятора, ані навіть від ради церковних братств, але одиноко від священика. Зараз по візитації приходив письмовий наказ вставити іконостас і священик був відповідальний за виконання того наказу. В архівах мало знаходимо пам'яток церковної іконографії. В другій половині XVIII стол., Лев Шептицький львівський єпископ був вислав до Відня свого степендиста Долинського, відкриваючи тим широко двері впливу віденського малярства на нашу церковну іконографію.²⁸⁴⁾ Найбільше зацікавлення церковним мистецтвом мав галицький митрополит Андрей Шептицький, який ще на початку XX стол. зачав збирати старинні ікони, як цінні музейні вартості. Тодішній ректор Богословської академії у Львові, пізніший па-

284). D. Antonowysch: Deutsche Einflüsse auf die Ukrainische Kunst. Leipzig 1942, S. 145-146.; Swencicki: Die Ikonenmalerei, S. 1.

тріярх Йосиф Сліпий, їздив по підгірських і гірських парохіях та збирав до музею Богословської академії старинні ікони. Нема ніде згадки, щоб наші монастирі відігравали якусь роль в культурному, зокрема в мистецькому житті. Одинокa згадка, що у XVIII стол. в Почаєві ченці розвинули широку літературну діяльність на відтинку церковної літератури.²⁸⁵⁾

В архівах греко-катол. перемиського єпископства знаходимо записку, що коштом графа Потоцького з Ланцута, побудовано в Лежайську церкву, випосажено її прекрасним іконостасом й удекоровано образами спровадженими з Відня. Церков була посвячена 1832 р.²⁸⁶⁾ Патрони спроваджували часто ікони для церков з Відня, або з Мюнхену, бо не були обзайомлені з місцевим іконографічним мистецтвом. В австро-угорській монархії селянські церковці не були виставні. Їх будували сільські майстри з дерева, а народ прикрашував образами, які прочани приносили з відпустових місцевостей. Такими образами були прикрашені й їхні селянські хати. В першій половині XIX стол. жертводавці купували образи олійні, на полотні, часом і дереворити. Мальовила на полотні також знаходилися і в домах селян, хоч не мали мистецької вартости.²⁸⁷⁾

З актів візитації XIX стол. довідуємося про випосаження церков, про стінописі та церковні устаткування перемиської єпархії. Напр. священник Дмитро Вітошинський, парох церкви в Медведях дрогобицького деканату в акатах візитації у 1843 р. пише, що «образи намальовані на полотні добрим артистом». Священник Іван Чермінський, парох церкви в М'якуші Новім, ярославського деканату, залучив до акту візитації докладний опис церковного майна з описом стінописі 1858 р. Він пише: «Іконостас прекрасно намальований та різними образами прикрашений». Церква збудована з м'якого матеріялу в готицькому стилі. Інша церква в Старому Селі, коло Любачева збудована коло 1845 р. за парохa Михайла Брилинського (олешівського декана) свідчить про виїмковий пієтизм і докладності автора документу, в котрому докладно за-

285). Акти візитації самбірського деканату 1816 р.

286). Inwentarz z r. 1933. WAP. Przemyśl Arch. Bisk., op. c. sygn. 287; List do zarządu głównego Dobr Lezajsk, 26 lutego 1871 AGAD Arch. Potockich Lancut, sygn. 1021; M. Przezdziecka: O malarstwie, op. c. st. 13-14.

287). W. Serwatowski. Katolicyzm i schizma w obopolnym do siebie stosunku, st. 24, Krakow 1866.

готовані написи, що відносяться до назвиск малярів з датами виконаних праць та докладних дат, коли були пороблені деякі зміни.²⁸⁸⁾ В актах візитації 1833 р. в церкві в Яворках мушинського деканату читаємо, що «Деїсус з царськими вратами, що до різьби, в своїй структурі прекрасні, доволі криті золотом і сріблом та прикрашені гарними фарбами. Тільки образи не так вдалі, як би повинно бути.²⁸⁹⁾ Декан мушинського деканату пише, що «образи мальовані роботою клеєння, але дуже добре, пензля італійської школи».²⁹⁰⁾

На переломі XVIII і XIX стол. у візитаційних записках стрічаємо деякі зміни малярських оцінок, які відносяться переважно до стінописі Страшного суду. Напр. у візитаційних актах з 1815 р. є питання: чи в церквах знаходяться які непристойні мальовила? - була відповідь, що в кількох церквах треба їх забілити, а інші відповідні були, що їх вже позатирано, або, що ті різні страховища ще залишилися.²⁹¹⁾ В церкві в Хлівчанах, парох, що там перебував від 1798 р. не дозволив рушати тих «*pictura diffformes et superstitiona*».²⁹²⁾

При кінці XIX стол. знаходимо дещо відмінні думки відносно збереження стародавніх мальовил. Напр. в церкві в Бережниці Вижній, балигородського деканату, у візитаційних актах застережено, щоби спеціально зберігати старі образи, а на випадок відновлення церкви, віддавати їх до музею. Також поручено, щоб зі стін церкви усувати відпустові образи, їх продати, а за отриманні гроші купити більш відповідні.²⁹³⁾ Балигородський деканат взагаліному зміряє до усування тих нових практик, що їх впровадив замойський синод 1720 р., старається про церковне устаткування згідно з східним обрядом.²⁹⁴⁾ В XIX стол. українська церква

288). WAP Przemyśl Arch. Bisk. Gr. Kat., sygn. 472; M. Przezdziecka: O Malopolskim malarstwie... op. c. st. 16.

289) WAP Przemyśl Arch. Bisk. sygn. 3554.; Prze zdziecka: op. c., st. 16.

290). Візитація Мокшанського деканату з 1852 р., церкви в сільці; WAP Przemyśl Arch. Bisk. sygn. 311 op. c.

291). Візитація Потилицького деканату з 1815 р.; WAP Przemyśl op. c. sygn. 311.

292). WAP Przemyśl op. c. sygn. 322.; Візитація Угнівського деканату з 1815 р.

293). Візитація Балигородського деканату з 1891 р.; WAP. Przemyśl, op. c. sygn. 4835.

294). A. Korczok. Die Griechische Katholische Kirche in Galizien, Leipzig 1921 S. 121-135

вертається до своїх старих практик: встановляє в церквах іконостаси, які замойських синод був скасував. Однак в деяких деканатах стрічаємо вислови, що до віднови церкви, чи привернення іконостасів є дуже ляконічні і нині тяжко зрозуміти, чи треба вставляти нові іконостаси, чи малювати церкви, чи усувати всі ті латинізми прийняті на Замойському синоді. У деяких візитаційних записках сказано, що навіть неповні іконостаси є неvistарчальні. апр. в церкві в селі Красне, дуклянського деканату у візитаційних актах сказано, що там нема намісних образів. Далше в тих записках сказано, що без них, в греко-катол. Церкві, не можна виконувати літургічних обрядів.²⁹⁵⁾

Акти візитацій свідчать, що багато церков було вже без іконостасів. В бірчанському деканаті у 1817 р. було 20 церков без іконостасів, в інших було менше. У 1833-1835 рр. в белзькому деканаті майже у всіх церквах не було ані іконостасів, а навіть намісних ікон. Не було їх навіть у новозбудованих церквах. В церкві в селі Риботичах, мимо того, що там був осередок іконографічного мистецтва, не справлено нового іконостасу, хоч церква була збудована в 1755 р. Був там ще старий іконостас у старій церковці і можна було його перенести до нової, однак цього не зроблено навіть до 1929 р.²⁹⁶⁾ Випосаження церков залежало від місцевих священників, які мимо зарядження консисторії, чи крилосу не вміли ані роздобути фондів на іконостаси, ані знайти які інші середники, як читаємо в актах візитації белзького деканату.²⁹⁷⁾ З документів видно, що ставлено церкви державними фондами, роблено церковні наприви та випосажувано внутрішніми устаткуваннями.²⁹⁸⁾ Наприклад, в парохіяльній церкві в Медведіх, дрогобицького деканату, побудовано іконостас коштом конвікту державної камери, а в церкві в Мриглоді 1862 р., за старанням приходника устроєно нутро церкви і виклопотано в цісаря Фердинанда 200 зл., построєно вітвар, іконостас з царськими вратами, з

295). Візитація Дуклянського деканату з 1839 р.; WAP. Przemyśl Arch. Bisk. Gr. Kat., Sygn. 3548.; M. Przewdziecka: O Małopolskim Malarstwie Ikonowym, Wrocław. 1975, st.17.

296). Inwentarz cerkwi w Rybotyczach z r. 1929; WAP Przemyśl, op. c. sygn. 3545.

297). WAP. Przemyśl Arch. Bisk. op. c. 3545.; Візитація Белзкого деканату з 1842 р.

298). Візитація в Літині коло Самбора 1873 р.

намісними і побічними іконами.²⁹⁹⁾ В церкві в Сухій Волі, де від якогось часу не було іконостасу, куплено поєдинчі ікони, в майстра замовлено іконостас і в короткому часі іконостас був уже готовий. Бували церкви, що відкуповували старі іконостаси в інших парохіях, які по замойському синоді були викинули з церкви, однак не нищили, а тепер продавали їх другим церквам. В декотрих церквах іконостаси, що на доручення замойського синоду були усунені з церков, тепер знову вставляли їх в церквах на старе місце.³⁰⁰⁾

В часі австрійського цісарства зачали відновляти і вставляти іконостаси західними іконами друкowanими у Відні, Празі, Берліні. Візитаційні акти ліського деканату з 1836 р. свідчать, що в Тирові Волоській, в парохіяльній церкві було всьо «в найбіднішому стані».³⁰¹⁾

Найбільшою окрасою і мистецькими вартостями в українських церквах є іконостаси. Їх різьбили найкращі мистці, ікони виконували малярі доброї слави. В XIX стол. заходять зміни в мальовилі ікон в іконостасі. Переважно ікони з назвою «Деїсус» уміщені на верху іконостасу. Колись на іконі Деїсус був представлений Христос в оточенні Богоматері і св. Івана Хрестителя. Христос на троні держить в руці земну кулю. Ця ікона символізує Христа, опікуна людського роду, орудника Вселенної, керманича всесвіту.³⁰²⁾

В XVII - XVIII стол. розповсюдненими зображеннями були: хустка Вероніки над царськими вратами, це зображення заступив образ Тайної вечері, що прийшов з Московщини і прийнявся в західній Україні. Також здавна був звичай малювати в церквах воскресення Лазаря, хрещення Ісуса Христа в ріці Йордані, Зшествя Христа в ад, Пресвята Тройця у відвідинах Авраама, Пресвята Богородиця з дитятком на грудях зв. «Знаменіє», Успення Божої Матері і ін.³⁰³⁾ Звичайно українські церкви були прикрашені компо-

299). Візитація Дрогобицького деканату 1843 р. WAP. Przemyśl, Arch. Bisk. sygn. 366.

300). D. Antonowysch: Deutsche Einflüsse auf die Ukrainische Kunst, Leipzig, 1942. S. 145-146.; Swencicki. Die Ikonenmalerei, S. 1.

301). WAP. Przemyśl. Arch. Bisk., op. c. sygn. 3551.

302). Н. Покровский: Евангелие в памятниках иконографии преимущественно византийских и русских. Труды Археологических Съездов, VIII, 1890, ст. 275, Петербург 1892.; J. B. Konstantynowicz: Ikonostasie t. I. Lwow 1939, II. st 199.

303). Przewdziecka: O Małopolskim malarstwie, op. c. st. 49.

зиціями взятими з життя Ісуса Христа, зображенням чудес, нагорної проповіді і всіми іншими, що є описані у св. Євангелії. На долі, під намісними іконами бали зображення: вигнання Адама і Еви з раю, жертва Авраама, або з нового завіту кушення Христа, милосерний самарянин, поява Христа Марії Магдалині по воскресенні і ін.

В половині XIX стол. впроваджено до церкви вже новомодні іконостаси, де часто не було ані церковних врат, ані дияконських. Ікони другого, або третього яруса були уложені луковато. Іконостас затратив свою колишню форму і було видно св. Престол з храму вірних. Такі іконостаси були в церквах в Пентні, горлицького деканату і в церкві в Гуринцях, повіт Ліско.³⁰⁴⁾ Перший ярус з намісними іконами залишився й надаліше. Попри намісні ікони з давен-давна св. Миколай був почитаний в українському народі і його ікона все була обов'язково вміщена з лівого боку дияконських дверей. Також були розповсюднені в церквах чудотворні ікони Божої Матері.

Мимо утисків українського духовенства в Польщі, понижування його, змушування його платити польському духовенству десятину, та багато інших принижуваних і обидливих практик над українськими священиками, церковне мистецтво, і іконографії, різьба іконостасів були прикрасою українських церков. Зі стін церкви життя Христа і його чуда промовляли до богомольців так, як це оповідається у св. Євангелію. Церква була прибіжищем поневоленого народу, з котрої народ черпав духовні сили і витривалости у щоденних трудах.

Миряни

Церква – це не будова з дерева, чи цегли, не єпископи самі зі священиками, але це зібрання вірних під проводом священиків і єпископів в ім'я Ісуса Христа і законної влади. Церква це зібрання вірних і вони становлять духа молитви, як Божої установи. Життя українців є складовою частиною структури української Церкви, життя незavidне, принижене і впродовж історії використовуване.

В 60-тих роках XIX стол. освічену верству в українському народі творило майже виключно духовенство.

---

304). B. Vavrousek: Cirkovne stavitelstvi na "Makovici", Vycholne Slovensko "Narodopisnij Vestnik Cechoslovansky", 1937-39, nr. 29, st. 31.

Урядників і учителів середніх шкіл було дуже мало. Лікарів та інших освічених професіоналістів майже не було. Народна свідомість, навіть між тими, що їх уважали освіченими, була дуже слаба, а в священничих родинх задержалася ще розговірня польська мова. Простий, неосвічений народ, хоч розмовляв своєю українською мовою, однак ясного розуміння про свою рідну мову, культуру, літературу, народність, не було. Одинока молодь, що вчитувалася в тодішню українську пресу, як «Вечерниці», «Мета» і ін. приходила до свідомости про свою народність. Старше покоління, переважно священники-народовці, а також і декілька свідомих і освічених світських професіоналістів творили час-до-часу з'їзди, на яких нараджувалися і змагали до відродження української свідомости і своєї окремішности. До них належали під австрійським забором священники: Стефан Качала, Михайло Глинський, його брат Теофіль Глинський, Йосиф Заячківський, Василь Ільницький, Іван Гушалеви́ч, а зі світських: д-р Іван Борискевич, Микола Устиянович, і Лев Трещаківський. Крім вичислених були ще інші, які в 1848 р. станули під прапор Маркіяна Шашкевича.³⁰⁵⁾

В 1848 р. створено у Львові товариство «Галицько-Руська Матиця», якого ціллю було дбати про освітний і літературний рух серед народу, про шкільництво в рідній мові, про публікацію популярних книжок та про береження тих прав, які забезпечувала новопроголошена австрійська конституція.³⁰⁶⁾

Однак дух руїни, що має свій корінь в Московщині, запанував і між українським народом в Галицькій Русі. Молодше покоління згуртоване в Галицьке-Руській Матиці, яку теж звано Головна Руська Рада, положило в основу своєї праці, ідею освідомлення свого народу, а т. зв. старші під впливом московських агентів створили «староруське сторонництво Руська Рада» та глумливо називали народовців «вечерниками», «метниками», «українофілами». Молодше покоління називало старших «словістами», «кацапами». Між одними і другими були суперечки на тлі мови і правописі. Молодші змагали до плекання української живої мови, а старші до твердого змосковщеного «язи-

305). Барвінський Олександр: Спомини з мого життя, Львів 1912 р. I, ст. 127-128

306). Федорів Ю.: Історія Церкви в Україні, оп. с. ст. 279.

чія. Тому молодших називали м'якими, а старших твердими.³⁰⁷⁾

Ціла правобережна Україна була заселена греко-католиками з малими виїмками православних. Хтось пустив вістку, що греко-католики змовляються з польською «Конфедерацією Барською» проти Московщини.³⁰⁸⁾ Московщина вислала проти цієї конфедерації українських гайдамаків, які нищили поляків, жидів і греко-католиків. Їм сприяли православні українці з волі «восточного царя». Так винищував брат брата.

Двадцять років по гайдамацькому повстанні на «чотиролітньому соймі» у Варшаві стверджено, що нове повстання в Польщі було видумкою. Польський історик Валерій Калінка ось так пише:

Причиною бунтів була і є ваша власна недбалість про Русь, з якої користав ворог. Усуньте цю недбалість і не треба буде боятися бунтів.³⁰⁹⁾

В часі «Весни Народів» (1848) в Галичині жило коло двох мільйонів українців, а коло одного мільйона поляків і жидів. Шляхотська верства, що складалася з польської й української, але вже спольщеної шляхти, начислювала коло 95 тисяч, а жидів було в 1773 р. 224.900.³¹⁰⁾

Польща допровадила нашу Церкву до повного занепаду, а підпору цієї Церкви, українську шляхту спольонізовано. Їх перехід до латинської Церкви і польського народу був єдиним способом, яким вона могла зберегти свій маєток. Щойно австрійський уряд спинив перехід і привернув пошану прав нашої Церкви, але поляки знаходили сотні способів, щоб обходити заборони.³¹¹⁾ Зарядження австрійської влади не були якимсь привілеєм для українців. Австрійський уряд стояв на засаді справедливості для всіх народів. Польський історик Ян Левіцкі пише, що:

Заснування духовної семінарії і введення українських викладів (у львівському університеті) не можна уважати за прояв спеціальної прихильності урядових кіл до русинів.³¹²⁾

307). Барвінський Ол.: Спомини, оп. с. ст. 130-131.

308). Чубатий М.: Історія Унії (скрипт) ч. II. ст. 34-35.

309). X. Walerian Kalinka: Sejm czteroletni, wyd. III. t. I. st. 3-6, Lwow 1884.; М. Демкович-Добрянський: Українське-польські стосунки в XIX стол., ст. 7, Мюнхен 1969.

310). Brawer A. J.: Galizien. Wie es an Osterreich kam, S. II, Leipzig-Wien 1910.

311). Демкович-Добрянський: Українське-польські... оп. с. ст. 27 і далі.

312). Lewicki Jan: Ruch Rusinow w Galicyi w I połowie wieku panowania

Українським священикам відібрано право навчати в школах релігії, а доручено це право польським священикам. Коли українські священики зачали закладати при церквах приватні школи, пішли фальшиві доноси до уряду, що там навчають російської мови. Німецький історик фон Гельферт ось такими словами змальовує життя українців у Галичині:

Ще сьогодні (1870) українці творять переважну кількість населення східної Галичини. В містах майже всюди вони є меншістю, а також вони є розпорошені по шляхетських дворах... На зовні можна повірити, що край взагалі польський. Ніхто не поширює того погляду завзятіше, як самі поляки. Від початку окупації краю, вони намагаються в кожному відношенні гнобити русинів, цілком відмінних від них, а врешті дійшли до повної негачії існування окремої національної групи русинів. Їх мову визнавали окримим польським діалектом і відмовляли їм прав на окрему національну індивідуальність. У таких умовах доля русинів була незавидна. Зненавиджені, оклеветувані і переслідувані поляками, поневолені, запряжені в ярмо і зле трактовані дідичами, ніким не визнані; занедбані і обтяжені тягарями з боку уряду... без ширшої літератури, з напівзабutoю історією своєї невідрадної дійсности, шукали галицькі русини хоч проминальної потіхи у своїх думках. Сумні тони тих пісень котились «як подув вітру по безмежних степах України», а їх зміст нагадував картини блискучої минувшини, лицарські часи повні героїчної боротьби. Щоб русини не могли розвинути своєї мови наймиловучнішої серед усіх слов'янських, про це вже було подбано. Їх кілька убогих шкіл віддано під нагляд польським консисторіям. Для їх мови не було ніякої катедри. Щонайвище, патріотичний парох збирав здібніших дітей своєї громади в себе вдома і навчав їх читати церковні книги.³¹³⁾

На лівобережній Україні московський цар Олександр I. мав мало зрозуміння для України. Його симпатії

313). Цитат за М. Демкович-Добрянсьим: Українсько-Польські ор. с. ст.

були для поляків під московським забором, яким віддав цілу Україну. Шкільництво України було віддано полякам. Українці і білорусини наново видані під польський гніт. Вони навіть говорили по-польськи і були засуджені на загибель. Але життєва сила цілого народу виявилась сильнішою.³¹⁴⁾ У 1831 р. поляки зробили повстання і намовляли українців до участі, але ті відмовилися. Тоді поляки зробили донос до австрійської влади, що українці мають зв'язки з москалями і за намовою Москви вони відмовилися від участі в повстанні.³¹⁵⁾ У XVIII стол. українська інтелігенція була вже відчужена від української Церкви. Ця церква стала немов московською державною інституцією. Простий народ ще якийсь час держався тої Церкви, але вже остигав. Колишнє право, що сільські громади могли вибирати собі священика, було скасоване. На парохію приходили люди, як здавалося більш освічені, але зовсім чужі українському народові. Навіть духовники українського походження, що переходили московський духовний вишкіл, вже не розмовляли українською мовою і на український народ дивилися з погордою. Українську культуру і обряди легковажили. Вони мали інструкції все викорінювати, що не підходило під московський смак. Вони сліпо держалися московських взірців, московської культури, яка була чужою українському народові. Всякий український сепаратизм вони строго поборювали.

Проповіді вони говорили в церкві по-московськи, школи проваджені в московській мові, всяке зближення священика до селян було небезпечною річчю. Московська адміністрація і поміщики мали нагляд над духовенством і селянством, щоб програма уряду була вповні завершена. Духовенство могло приставати лише з дрібними урядниками, поліцією та крамарями. Селяни мали тільки платити оплати на утримання священика, який старався якнайбільше взяти з церкви і парохії і ті бажання все зростали. Населення бідніло коштом зростання і багатіння духовної верстви. Селянство щораз більше відчувало, що духовенство – це чужий елемент, навіть ворожий і йде на услуги тому режимові, який їх

314). Вінтер В: Візантія та Рим... оп. с. ст. 141-142. Також Демкович-Добрянський, оп. с. ст. 20.

315). Moritz Freiherr von Sala: Geschichte des polnischen Austandes vom Jahre 1846, S. 101, Wien 1867; Диви Демкович-Добрянський, оп. с. ст. 20.

гнобить, і визискує. Духовенство боронило той режим авторитетом Церкви і православної віри.³¹⁶⁾

Цей стан Церкви став уже добре ясний в половині XVIII стол. Українські вчені висловлювали критичні зауваги та шукали роз'язки церковної проблеми. Найбільше відчувало своє пониження українське селянство. В половині XIX стол., коли перевелися вже старші священники, що держалися давніх своїх традицій, на їх місце уряд висилав змосковщених і московських душпастирів, які заводили все те, що московський уряд їм доручував. Це було причиною того, що більш образовані українці зачали розглядатися, де можна б знайти духовне задоволення поза Церквою. За інтелігенцією пішло і простолюття головно в тих околицях, де ще відчувалося потребу народного життя, де людиність була рухливіша і живіша. Уряд дуже пильно стежив за зустрічами інтелігенції з селянством і завчасу не допускав до зближення з селянами.³¹⁷⁾

В 1850-тих роках московські життєві умовини дещо полекшали і давні кирило-методіївці вернулися до давньої своєї праці над своїм народом. Вони видавали українські книжки, шкільні підручники, Святе Письмо, організували приватні школи, та всякими іншими методами ширили між народом освіту. Московське міністерство освіти і «Святейший Синод» гляділи на той рух з тріогою і знайшли спосіб здержати його на пів століття. Святе Письмо, якого потребу так дуже відчувалося, було докінчене в друкарні аж по першій московській революції 1905 р.

*
* * *

Треба згадати, що між українською інтелігенцією не багато було таких, щоб за церковні справи наражувалися на переслідування, процеси, заслання... Московські закони карають за всяку думку проти офіційної православної Церкви. Не було таких людей в рядах Кирило-Методіївського братства, не було й пізніше між молодшим поколінням. Колишні релігійні маси ставали байдужі, а то й неприхильні до Церкви, яка числилася не Божою, але державною інституцією. Невдово-

316). М. Грушевський: З історії релігійної думки на Україні., ст. 124-125. Львів 1925.

317). М. Грушевський: З історії релігійної думки..., ор. с. ст. 125.

лення з офіційної Церкви було загальне. Тому з'являються релігійні секти, в яких населення шукає своїх душевних прагнень. На Катеринославщині являються секти духоборів, з сильними критичними наставленнями до держави і церковної ієрархії. Її відгалуження були «духовні християни», або молокани. Ці секти творилися і розвивалися серед московських поселенців, але впливали також і на українське населення.³¹⁸⁾

До ще більшого релігійного руху причинилися німці, яких московський уряд колонізував на українських землях. Царський маніфест давав німецьким колоністам велику матеріальну поміч і свободу, спеціально в релігійних справах. З цього маніфесту виданого 1763 р. скористали різні німецькі і пруські секти і в 1780 р. приїхало з Прус 220 родин менонітів (перехрещенців). Їх уряд поселив на найкращих землях забраних від Запоріжської Січі, а в 1790-тих роках прибуло їх ще 118 родин. Великі маси німців різних конфесій поселились на Херсонщині, Бесарабії і Таврії. Українці, що жили в їх сусідстві, або були в них на заробітках, чи наймах, чули багато критичних завваг про православну віру, а похвали про їхні секти, переймалися сектанськими ідеями і на ті секти переходили. Та не лише вони приймали сектанську науку, але бували між ними і ініціатори окремих відгалужень тих сект. В актах російського міністерства внутрішніх справ в 1847 р. є запис про «государственного крестьянина» на ім'я Цибу, який відправляє богослуження, читає на зібраннях життя святих, представляє себе Божим післанцем, показує на своїм тілі знак хреста. По довгій молитві він завмирав і в такому стані говорив, що бачив Бога, святих ангелів, зносився на небо та борювався з нечистою силою. Мав він також своїх учнів, що були йому віддані.³¹⁹⁾

Серед німецьких євангеліків поширилася віднога секти «штунда», які не вдовольнялися богослуженнями, але збиралися в означених годинах на читання Святого Письма і від тих годин вони називалися штундистами (від німецького слова штунде – година). Крім читання Святого Письма, вони співали псалми побожні пісні та вели розмови на релігійні теми. Ці сектанські відгалуження ширилися між україн-

318). М. Грушевський: З історії релігійної думки..., оп. с. ст. 127.

319). М. Грушевський: З історії релігійної думки..., оп. с. ст. 128.

цями, які шукали сильнішої релігійної організації і дисципліни.

Православна Церква у східній Україні під московським забором перемінюється в московську державну установу і затрачує свій давній характер. Вибирання на церковні посади, які увійшли в звичай від початку християнства на Русі-Україні, перейшло у звичай, яким московський патріарх, а опісля «Святейший Синод» настановляли не лише священників, але й єпископи. Від половина XVII стол. не було вже виборного звичаю в Українській Церкві. Спочатку церковні громади подавали церковній владі кандидатів, просячи іменувати їх на відповідні церковні становища, в згодом і цей звичай затратився і сам патріарх, а потім Синод настановляли сільським і міським громадам священників, єпархіям єпископів і митрополитів.³²⁰⁾

За останніх 200 літ Церква в Україні відірвана від участі в ній народу, ставала чужою для народних мас. Народ держався її з традиції, а як появлялася яка нова релігійна секта, народ приставав до неї, бо вона більше підходила народові і його оживляла.³²¹⁾

Не легко приходилося українській Церкві відлучуватися від константинопільського патріарха і входити в юрисдикцію московського патріарха. Київські митрополити і ієрархія ніяк не хотіли приймати юрисдикцію московського патріарха. Торги за київську митрополію йшли понад 30 років, починаючи від митрополита Сильвестра Косева 1654, який ставив абсолютний опір московському патріархові. Московські царі обсипували константинопільського патріарха частими і щедрими дарунками, умовляли його, що Київ ближче Москви, що український народ цього щиро бажає, але константинопільські патріархи не мали ані відваги, ані сумління ламати прадавні канони і відпускати київську митрополію Москві. Тоді московські царі взялися на спосіб просити великого турецького везира, щоб той наказав константинопільському патріархові відпустити їм київську митрополію. Везира легко було купити великими дарунками. Він наказав константинопільському патріархові передати київську митрополію в юрисдикцію московському патріархові 1686 р. Справа тор-

320). О. Лотоцький: Українські Джерела Церковного Права, ст. 193-194, Варшава 1931

321). О. Лотоцький: Українські Джерела ..., оп. с. ст. 270.

гів не йшла легко. На перешкоді стояли канони, канони православної Церкви і українські єпископи, які ще жили.³²²⁾ Московські царі всіми способами старалися підпорядкувати собі українську Церкву, яка була виразником української духовости, зовсім противної московській. Заборонено друкувати богослужбові й інші книжки. Славна київська Академія втратила свої права і значення. Вона перестала бути всестановою школою і була обмежена до школи духовної, з московською духовістю. В ній та в інших школах заборонено вчити по-українському. Вчення було виключно в російській мові. Так було під московським пануванням.

В польському заборі були інші лиха. В XVII і XVIII стол. лишилися при українській Церкві переважно селяни і дуже мале число шляхти. Латинізації, яка мала далеко закреслений проєкт, не було кому протиставитися. Загально говорилося, що при українській Церкві осталися тільки хлоп і поп. Духовенство було слабо освічене і не могло ставити достаточного опору латинізації. Шляхта, яка повинна була найсильніше обороняти вартости своєї Церкви, не видержало проби і перша помандрувала в латинський табір. Поле до латинізації було відкрите. Одинокі братства ставили опір.

Селянство було тоді без шкільного навчання, бо не було шкіл. Треба було докласти великих і насильних старань, щоб Рим дозволив закласти духовну семінарію, де мали б образуватися священики, але часто ті старання не мали успіхів. Що ж тоді говорити про селян-кріпаків розкинутих по широких і часто лісових просторах. Знали вони тільки те, що їх священик навчав у церкві. А вчили їх робити на собі знак св. хреста, відмовляти щоденні молитви: Царю небесний, Святий Боже, Отче наш, Вірую, Богорице Діво.³²³⁾ Вчили розуміти, що це Пресвята Тройця, хто це Христос Спаситель, Мати Божа, ангели. Вчили, що людська душа ніколи не вмирає, що Пан-Біг злих карає, а добрих нагороджує, що Божу благодать можна набути частинами і щирими молитвами, св. сповідь і св. причастя. Треба знати десять заповідей Божих і їх заховувати, Словом, священики навчали своїх вірних, як мають

322). Полонська-Василенко Н.: Українська Православна Церква після переяславської угоди. У збірнику: Релігія і життя українського народу, ст. 252-253., Варшава 1966.

323). Josaphat hieromartyr, op. c. t. I. st. 237

вірити і як мають жити, щоб у вічності бути щасливими.³²⁴⁾ Таку програму навчання вірних стрічаємо в 1573 р.

На Поліссі, де українське населення було розкинене по широких просторах, перегороджене багнами й болотами, від церкви віддалене на кільканадцять кілометрів, не могло навчатися християнських правд і Божого закону. Батьки заледво давали хрестити й миропомазувати своїх дітей, а про дальші релігійні практики не мали нагоди ані можливості подбати. В деяких, далеко віддалених околицях, переважно на Поліссі, люди навіть щоденних молитов не знали тільки молитвою «Господи помилуй» молилися.³²⁵⁾

Архієпископ Йосафат Кунцевич пише у своїх регулах, щоб священники відвідували своїх вірних в часі великого посту і там, в їх домах сповідали і причащали, бо до церкви їм задалеко, а великодню сповідь вони мають обов'язок відбувати щороку.³²⁶⁾ Священники мусіли наперед повідомляти своїх парохіян про відвідини, бо в українській Церкві вірні мусіли перед сповіддю і св. причастям приготувитися триндневним постом, молитвами і духовними вправами. При тій нагоді священники виголошували науки в часі відвідин та напоминали, щоб вірні приймали крім сповіді, Пресвятої Евхаристії ще й інші св. Тайни, головню, щоб вінчалися в церкві, а не жили в дикому подружжі. Тоді було тяжко селянам навіть дружитися в церкві. Щоб одружитися з дівчиною, яка жила в посіlostях другого власника дібр, треба було дозволу, а часто й викупу, бо власник втрачав робітницю у своїх добрах. Народ не був свободний навіть у подружних справах, які були пов'язані з різними формальностями, як перед февдалом, так і перед церковними звичаями. Тому завівся в деяких, головню в поліських епархіях звичай жити без вінчання, без церковного шлюбу. Пани февдали не всюди спішилися будувати, чи давати дозвіл на будову церков, де вірні могли б молитися, вінчатися та приймати інші святі Тайни. Такі випадки на Поліссі належали до рідкісних. Народ жив не лише в темноті, але також не знав, як молитися, хоч вірив в Бога.

324). Акты Издавання Віленскоу Археографическоу Коммісією, ст. 65-66, т. IX Вільна 1865-1866.

325). Акты Издавання Віленскоу Археографическоу Коммісією, passim. т. IX. Вільна 1865-1866.

326). St. Josaphat hieromartyr, t. I. st. 236-237.

Так було у віддалених і відлюдних селищах, де не було ані храмів Божих, ані священників, ані людей доброї волі, які хотіли б дати помічну руку тому народові, який віками їх годує, одягає і зберігає при ви- ставному житті панщезняною працею. Інакше було по селах близько міст, бо в містах були священники і храми Божі. Тут і культура цивілізація і релігійний культ стояв вище. Тут були поставлені братства, які закладали і опікувалися школами, бурсами, сиротини- цями, друкарнею і вели видавництво церковних і ін- ших книг. В містах населення було на вищому щаблі культури і релігійного культу. Церковні громади скла- далися не з кріпаків, але з багатих міщан, а часом і з убогої шляхти, яка ще осталася при своїй Церкві і при своєму народові. Навіть на Поліссі в другій половині XVIII стол. набагато змінилося. Було більше священників образованих, які здавали собі справу з того, що занедбування обов'язків є відповідальністю перед Богом. Вони частіше відвідували своїх, далеко розкинутих парохіян, перебували з ними та навчали Божого закону. Люди відбували щорічну великодню сповідь, протопопи частіше візитували і контролювали відомости священників зі знання релігії. Коли протопоп Туркевич в часі візитації запитував вірних в 1782 р. чи вони сповідалися і висказали свої гріхи, вони відповідали: «чого священник не питав – я не сказав, а що запитував, я все відповів».³²⁷⁾

З давен-давна задержався такий в українській Церкві звичай, що пенітенти в часі сповіді залишали якісь жертви для сповідника. Холмський єпископ Максиміліян Рилло на єпархіяльному соборі 1760 р. порушував справу складання пожертв. Собор вирішив, щоб священники не брали тих пожертв, а коли пенітент хоче, нехай її зложить на св. Престолі. Єпископ Рилло забороняв касувати давні звичаї, хіба вони були про- тивні християнській вірі. Були випадки, що колятори, згл. жиди-арендарі арештували сповідь, забороняли священникові сповідати так довго, аж пенітент віддасть свої довги.³²⁸⁾

В 1793-тих роках деякі священники пробували запро- вадити звичай, щоб вірні сповідалися 4 рази в році, а саме: в часі великого посту, Петрівки, Спасівки і Різ-

327). М. Коялович: Історія возсоединенія, ст. 261.

328). М. Коялович: Історія возсоединенія, ст. 260 і дальше.

дв'яного посту. Зі звітів довідуємося, що не всі парохіяни приступали в ті пости до сповіди, головню ті люди, які були далеко віддалені від церкви і задля панщезняних робіт не могли бути в церкві. Найтяжче було зі сповідями в Петрівку і Спасівку, коли їх гонили пани на роботи в полі.

Тяжче було контролювати участь вірних у недільних і святкових богослуженнях. Візитації в любомильській окрузі стерджують, що до церкви в неділі і свята приходили люди тільки в містах. Населення з сіл, як не було в селі церкви, не йшли до міста. Духовенство вдавалося до їх панів, щоб вони заохочували вірних до недільних і святкових богослужень. Дехто з вірних лише кілька разів в році бував у церкві, а коли були празничні дні, то приходили й такі, що рідко коли показувалися в церкві. Селяни по тяжкій тижневій праці відвикли від церкви. В декотрих селах пани накладали кари за пропущені богослуження по 6 грошів. Церковна влада зарядила, щоби хоч одна особа з кожної родини брала участь у недільних і святкових богослуженнях. Також і священники загрожували, що якщо вірні не будуть приходити в неділі і святкові дні на богослуження, віддадуть їх під громадський суд.³²⁹⁾

Чернечий чоловічий устав

Християнізація Руси-України припадає на час квітучого чернечого життя у Візантії. Чернецтво уважалося у Візантії основою і нормою християнського життя і було у великій пошані. Теодор Студит, визначний діяч чернецтва каже, що чернецтво є немов другим хрещенням людини, яка вступає в монастир.

В тому часі, коли ширилося християнство на землях України, чернецтво було яскравим протестом проти вільного і розпустного життя поган. Кандидати чернечого життя приймали радо правила строгого аскетизму, відрікалися всяких приємностей цього світу, добмали собі печери в скалах і жили на самоті, на молитвах і в пості. Докладний опис чернечого життя подає нам Костомаров у своїй монографії «Преподобний Теодосій Печерський».³³⁰⁾

329). Chelmski Konsystorz Grecko-Katolicki, Zespół archiwalny w wojewodstwie Archiwum Państwowe w Lublinie., Vol. 801. k. 1o2v.

330). И Н Костомаровъ Діятели русской церкви въ старину, ст. 1-17, Мюнхен 1922.

Початки чернецтва в Україні появляються за Ярослава Мудрого, в половині XI стол. Літопис Нестора начислює в Києві кілька чоловічих і кілька жіночих монастирів, між якими на перше місце вибивається Печерська Лавра, яка по словам літописця поставлена «пощениєм і слезами». Інші монастирі, які бліднуть перед печерським, були поставлені «оть парь і от боярь і от богацтва». Початок Печерського монастиря згадується в останні роки князювання Ярослава Мудрого. Заложив його пришелец з Любича, Антипа, який в постриженні дістав ім'я Антонія. Антоній прийняв чернече постриження на Атосі. Тамошний ігумен порадив Антонію вернутися на Русь і там своїм прикладом ширити чернечий аскетизм. Антоній у чернечому послуші подався близько центру культурного життя Києва і поселився в печері, яку перед тим викував у скалі преп. Іларіон близько княжого двора на Берестовім. Тут Антоній дав приклад чернечого життя, перебуваючи на молитві в день і в ночі, на чужині і праці.

Розголос скоро рознісся в Києві про аскетизм Антонія. Сам київський князь Із'яслав прийшов до Антонія з боярами, просив у нього благословення і молитов. Приходили до нього люди навіть з княжої дружини і з вищого боярства і просили в Антонія постриження в ченці. Антоній не хотів більшого числа мати в одному монастирі. Як число дійшло до 12 осіб, тоді Антоній поставив на своє місце ігуменом Варлаама, а сам перенісся в інше місце на самоту. По Варлаамі ігуменом став Теодосій, який був властивим творцем Печерського монастиря.³³¹⁾

Теодосій від молодости мав нахил до чернечого життя і поніс багато трудів і перепон від своєї матері, заки постригся в ченці. Був він строгий аскет і дивував усіх в монастирі самовідреченням, постом і молитвою. Відзначався організаційною здібністю, був добрим адміністратором. В короткому часі зробив з малого Антонієвого монастиря велику інституцію, яка стала митрополією українського чернецтва. За Іпатською літописсю, впродовж 13 літ ігуменства, Печерська лавра начислювала до сто ченців. Але, найважливішим ділом Теодосія була реорганізація монастиря на студитському уставі. Цей студитський устав ставив незвичайно

331). М. Грушевський: Історія України-Руси т. III. оп. с. ст. 413-415.

високі вимоги чернецтву. Вони мали жити громадно, збиратися разом на молитву, до трапези і до праці. Вони добровільно зрікалися всякої власності. Між ними була рівність в їжі і праці, не виключаючи ігумена. Життя їх було поділено дуже точно на три часті. Вісім годин на молитві, вісім на відпочинку і вісім на праці. Неустання і віддана праця ченців, жертвенність і пошана вірних збагачили монастир. Він поширює своє економічне життя, будує славу велику муровану церкву, а з будовою народ зв'язує прерізні легенди і чуда. Не всі ченці могли відбувати однакові чернечі й аскетичні практики. Вони ділилися на групи по своїм можливостям і способностям. Одні були постники, другі неусипаючі богомольці, треті поклонники, що клали безліч доземних поклонів. Постники постили по одному, а то й по два дні в тиждень (нічого не їли), інші їли тільки житний хліб і запивали водою, інші варену городовину і всі жили в згоді і любові. Молодші корилися старшим, шанували і не важилися про них нічого говорити, у всьому мали покору і послушення. Старші виявляли любов для молодших, поучували їх, заохочували і потішали немов своїх дітей. Деякі братчики, бажаючи більшої жертви свого життя, ішли на самоту зв. «затвор» і до смерті жили на самоті не виходячи з тісної печери. Там вони молилися і виконували різні роботи.

Чим вони займалися в монастирі? Різними заняттями. Поза молитвою, яка була програмовою їхнього життя, вони виплітали кошики, робили капелюхи, малювали ікони та займалися іншими кустарними роботами. Від Печерського монастиря перейняли всі інші монастирі устав. Однак повагою, пошаною і святістю життя ченців, жодний інший монастир в Україні не міг дорівняти печерському. Тут, час до часу являлися люди високих християнських чеснот, які світили прикладом для всіх інших, а навіть славилися творенням чудес. З Печерської Лаври виходять єпископи для всієї України і в другій чверті XIII стол. було 30 єпископів, які вийшли з Печерського монастиря.³³²⁾ При кінці XI стол. число ченців в Печерському монастирі зросло до 180, а пізніше прибуло ще більше.³³³⁾

332). М. Грушевський: Історія України-Руси ор. с. т. III. ст. 418.; Диви Київський Патерик, ст. 90.

333). Київський Патерик, ст. 139.

Про життя в Печерському монастирі довідуємося з Київського Патерика, з Іпатської літописі та інших життєписів святих. З патерика довідуємося про ченців, які творили чуда. Пресвітер Дам'ян ціле життя нічого не їв, крім хліба і води і мав силу уздоровлювати людей від недуг. Другий Ісаак Затворник з фаху купець, жив у малій печері на 4 лікті завбільшки, безнастанно молився і раз на день їв одну просфору і пив одну мірку води. По семи літах такого життя мав чудесні видіння і творив чуда. Святоша Давидович, син чернігівського князя, при постриженні дістав ім'я Микола, усіх дивував своєю покорою. Три роки працював при монастирській кухні, рубав і носив дерево, а потім був монастирським воротарем, при яких неустанно сидів і тільки ходив до церкви. Мав великі засоби, однак не користав з них. Їв звичайні монастирські страви і то обмежено. Ідеалом ченців було досягнути святість, яка проявлялася в надприродних способностях, візії, творенню чудес, пророчого дару і ін.³³⁴⁾

Монашество здобуло собі велике признання і славилось ще в XII стол. Однак з XII стол. маємо менше відомостей. Можливо, що причиною того були татарські напади, неспокої та інші несприятливі умовини. Однак це не могло бути причиною послаблення чернецтва, а навпаки. Могло бути ще більшою заохотою до аскетизму й самовідречення. В XII стол. стрічаємо постриження князів і княгинь в монастирі. Київський князь Ростислав каже, що «княження і мирь не может биты без гріха». Вступаючи в монастир можна увільнитися «от суетнаго світа сего».³³⁵⁾

Був звичай постригатися в ченці у старшому віці, щоб ченцем померти. Так постригся князь Всеволод Ольгович, його син Святослав, Ростиславичі Давид і Мстислав Мстиславич (Галицький). Печерський ігумен і його духовник радили князеві Ростиславові, щоб не вступав в монастир, але здобував собі спасення виконанням княжих обов'язків.³³⁶⁾ Ченці зберігали правила чернечого життя і не все похваляли тих, що на старості літ вступали в монастир. Вони казали: «не

334). Патерик 100, 141; Диви М. Грушевський: Історія України-Руси оп. с. т. III. ст. 418-419.

335). Іпатська Літопис, ст. 363.

336). Патерик, ст. 185, 186. Диви Іпат. Літопис, ст. 363.

спасе чорна одежа того, хто живе в лінивстві. Спаситися можна і в білій одежі, хто сповняє Божі заповіді».³³⁷⁾

Іпатська літопись начислює 18 монастирів в Києві й околиці в XII і XIII стол., між якими печерський займає найвизначніше місце. Ось вони по-порядку, як були заложені: Св. Георгія, св. Ірини, св. Николая, Печерський, св. Мини, св. Димитрія, св. Симеона, Спаса на Берестовім, Влахерський в Києві, св. Михаїла Видубицький, св. Андрія Янчин, Лазарів, св. Михаїла золототерхий, св. Федора, св. Кирила, св. Василя, Воскресення, Богородиці, 3 вичислених були 4 жіночі: Ірини, Николая, Андрія і Лазарів. Крім Печерського і Влахерського, всі вони були засновані і фундовані коштами князів і вельмож.

В інших містах України було також по кілька монастирів. В Чернігові й околиці можливо було більше, але по назві знаємо тільки два: Богородиці і Бориса і Гліба. Також і в Переяславі знаємо тільки два: св. Івана в Переяславі і свв. Бориса і Гліба на Ялті. На Волині: Жидичинський, св. Данила в Угорську, в Галичі св. Івана і в Синевідську нині не відомий монастир полонинський і Спаса на ріці Раті. Мабуть було в Галичині багато більше, однак не маємо ані записок, ані джерельного матеріалу.

Багато українців тих часів ішло в грецькі монастирі, переважно на Атос. Вони в XI і XII стол. стають господарями монастирів Богородиці зв. Ксілюргу потім Пантелеймона. Також був монастир український в другій половині XII ст. в Єрусалимі і правоподібно був і в Константинополі, де була українська колонія на «Іспасі». Там була також і українська церква, свв. Бориса і Гліба.

В монастирях виростала штука мистецтва і красного письменства. Там були іконографічні школи, були списувані літописи, церковні книги, гапти церковних риз, розвивалося красне письменство, література, освіта і все те, що було зв'язане з церковним життям. Перші церкви на землях України будували грецькі майстри. Збігом часу церкви прибирали форму своєрідну, українську, однак в основі залишився даліше візантійський стиль.

На західно-українських землях були монастирі: у Львові св. Юрія і св. Онуфрія і жіночий Введення в

337). М. Грушевський: Історія України-Руси, т. III, ст. 420.

Храм Пресвятої Богородиці, в Бузку св. Онуфрія який потім був перенесений до Волі Деревлянської, в бузькому повіті був під Лагодищем, в Желехові сягає XIV стол., в Уневі коло Глинян Успення Пресвятої Богородиці, в Словіті Чесного і Животворящого Хреста жіночий, в Камінці Струміловій також жіночий Благовіщення. На Пліснеску коло Підгорець був старинний монастир Преображення Господнього. Також був монастир у Щирці в Миколаєві. В Галичі були монастирі: Пресвятої Тройці й Успення Пресвятої Богородиці, в Крилосі жіночий св. Ілії, в Пітричу Успення Пресвятої Богородиці. В актах Земських і Гродзких згадується, що «в землі галицькій» у XV стол. були монастирі в Купилові і Соботові, а в пізніших записках згадується в Угринові, Завалові, Бучачі і Жизномирі. На підгір'ю згадуються монастирі в Косові, Товмачику, Перегінську св. Онуфрія ще з XVII стол. Пізніші монастирі були в Гошові св. Спаса, в Сваричеві і Рудниках.³³⁸⁾

В Перемишлі був старий монастир св. Миколая (Микулинський), в Більчу жіночий Пресвятої Богородиці, в Калеників Успення «Пречистої», Городищанський і ще два неназвані. В XV стол. були монастирі в Угерцях коло собору, в Угерцях коло Ярослава, св. Онуфрія коло Шептиць, є другий св. Онуфрія в Добромилі, св. Онуфрія в Лаврові і Спаса коло Старого Міста. Були ще в тих околицях Смольницький Пресвятої Богородиці, Сованський св. Михайла і Черхавкий.³³⁹⁾

На Волині було також подостатком монастирів. До половини XVI стол. були там монастирі: у Володимирі св. Спаса, св. Михайла, св. Онуфрія, і Пресвятої Богородиці. В Луцку: св. Спаса, св. Василя, Пресвятої Богородиці жіночий, Черничинський і Жидичинський св. Миколая. Дальше в Кремінці св. Спаса і Чесного Хреста, в Дорогобужу Спаса, в Пересопниці Богородиці, в Загоріві також Пресвятої Богородиці, коло Степани св. Михайла, в Дубищах Введення в храм, в Дермані Пресвятої Тройці, в Клепани Блаженнику, в Мельцах св. Миколая, у Вербні Пресвятої Тройці, в Смолеві св. Івана Кущника. В пізнішних згадках є монастирі в Шумську, Резважи під Острогом, в Корці і ін.

338). Akta Grodzkie i Ziemskie XIV, n. 2966, Akta Grodzkie i Ziemskie XIV, n. 2224; Диви М. Грушевський: Історія... т. V, оп. с, ст. 262

339) М. Грушевський: Історія України-Руси, оп с т. V, ст. 261-264

В Брестю були монастирі: Режественський і Семєнівський, в Кобрині св. Спаса, в Пинську св. Варвари і коло міста Лещинський, Пресвятої Богородиці. В Детловичах св. Спаса, в Клецьку св. П'ятниці, в Овручу св. Спаса, Пресвятої Богородиці і свв. Йоакима і Анни.

В Києві, крім давніх монастирів Печерського, Золотоверхого-Михайлівського, Видубицького, Кирилівського, в XV-XVI стол. знаходимо ще Пустинський, св. Миколи, Флора і Лавра, а також жіночий Флорівський, Межигорський, св. Спаса, Святої Пречистої, Гнилецький, Ржищівський, Зарубський, Пресвятої Богородиці, козацький Трихтомирівський і Пивський. На захід від Києва були в Тригорах і Любартові св. Георгія.³⁴⁰⁾

Нові монастирі були фундовані і закладні князями і вельможами так довго, доки існувала княжа держава. В першій половині XVI стол. литовський маршалок Олександр Хоткевич при співучасті Йосифа Солтана пізнішого митрополита й інших вельмож, фундував монастир Пресвятої Богородиці над рікою Супраслю, який і назву дістав Супральського монастиря.³⁴¹⁾ Вже зараз по заложенні мав 40 членів, але пізніше зачав підупадати і в 20-ти роках XV стол. не було в ньому навіть 30 членів. Пізніше князь Сангушко збудував церкву для монастиря, запровадив в монастирі «общее життя», і вивінував монастир. В XVI стол. князь Заславський уфундував монастир в селі Дворець коло Заслава Пресвятої Тройці, а князь Януш зі своєю матір'ю надав дворецькому монастиреві кілька сіл 1555 р. Волинський Воевода і луцький староста князь Богдан Корецький уфундував аж три монастирі: Корецький, Муренинський і Городиський при кінці XVI стол. Всі три монастирі обдарував маєтностями. Князь Константин Острожський уфундував монастир Пресвятої Тройці в Острозі, а Анна Гойська, жінка луцького судді з кінцем XVI стол. фундує славний монастир в Почаєві Пресвятої Тройці при церкві Успення Божої Матері. Адам Вишневецький фундує монастир у Брагині св. Миколая і правдоподібно ще й другий жіночий. Князь Михайло Вишневецький фундує в 1612-1615 рр. монастирі: Густинський і Лядинський під Прилукою за Дніпром, а вдова по

340) М. Грушевський: Історія... оп. с. т. V. ст. 264.

341). Макарій: Історія Русской Церкви, оп. с. т. IX. ст. 120.

ньому Раїна Могилянська потвердила ті фундації і уфундувала ще третій монастир Мгарський під Лубнами.³⁴²⁾ Гальська Гулевичівна фундує славний монастир на Подолі Богоявлення в 1615 р. Княгиня Корецька сама постриглася в черниці, зафундувала жіночий монастир в Білинові, а мужеський в Невіркові. В 1620 р. шляхтичі Літинські фундують монастирі в Щеплоті і Грушові в перемиському повіті, а шляхтич Турянський фундує монастир Пресвятої Тройці в Самбірщині. В 1640 р. Адам Кисіл фундує монастир на Максаковському Перевозі, а другий на ріці Десні в Нескеничах св. Покрови. Княгиня Раїна Соломирецька, остання з Гойських, фундує в Гощі, пізнішій маєтності Кисіля 1639 р. Два роки передше інша Раїна з Боговигинів Ярмолинська уфундувала монастир у своїх маєтностях Загайцях, кремінецького повіту, св. Івана Милостивого.³⁴³⁾

Пізніше, коли Польща змагалася з козаками, монастирі фундують міщани, багатші селяни і цілі сільські, чи мійські громади. Львівський міщанин Содома фундує Богоявленський монастир у Львові, а яворівська міщанка Маргарета Грицьківна фундує монастир св. Покрови. Міщанин Гуркович заснував монастир Пресвятої Тройці коло села Луки коломийського повіту, а белзкі міщани уфундували монастир у Городищу, бузькі міщани монастир жіночий на передмістю Бузка.

Не можна промовчувати того, що самі ченці засновували монастирі. Багатші монастирі засновували магнати, передовсім родина Вишневецьких, а ченці з Межигор'я засновували монастирі: Густинський, Ладинський і Мгарський. Йов Княгинецький зорганізував монастир в Угорнику, а потім в Маняві. Потім засновують в Угорнику ще філіяльний монастир св. Михаїла, філію Київсько-Печерського монастиря. В Дерезицях, коло Дрогобича, чернець Протасій Березич заснував в 1570 р. монастир, а київський печерський чернець Григорій Панашовський заснував монастир в Добнях Вознесення Господнього. Також якийсь чернець Йоїл заснував монастир в Крехові.³⁴⁴⁾

342). М. Грушевський: Історія України-Руси, оп. с. т. V. ст. 267.

343). М. Грушевський: Історія України-Руси, оп. с. т. V. ст. 266.

344). Петрушевич: Сводная Літопись XVII стол. ст. 48-93. Диви М. Грушевський: Історія України-Руси, оп. с. т. V. ст. 267.

В другій половині XVII стол. ченці заснували монастирі Верхратський, Бесідвський, Крупецький і Сокульницький коло Потока. Релігійна боротьба між православними і уніятами була причиною постанови нових монастирів: Богоявлення при київському братстві, Воздвиження при луцькому братстві, Богоявлення при крименецькому братстві і жіночий монастир св. Онуфрія при львівському братстві. Про багато монастирів нема вісток, хоч вони існували. В новіших часах від половини XVII стол. і перших років XVIII стол. маємо цілий ряд вісток про монастирі, з яких багато існували вже давніше. На соборі в Уневі 1711 р. стрічаємо ігуменів і старців з монастирів Болехова, Виспи, Городенки, Грабови, Дорогова, Дзвинячі, Краснопуші, Лабшина, Рогатина, Рудник, Рукомиші, Скалату, Сокаля, Сокулиць і Тернополя. Реєстр ігуменів з 1724 р. згадує про монастирі в Золочі, Загвіздю, Коломиї, Кривім, Литвинові, П'ятничанах, Раківці, Синькові, Чорткові, Уласківцях і Успитичах. Багато знаходимо ще в церковних пом'яниках при монастирях в Крехові і Щепроті. Багато було менших монастирів, в яких жило по кількох ченців. В почаївському монастирі Анна Гойська призначає у своїй фундації монастир для 8 ченців і двох дяків. Київський собор 1640 р. постановив, щоб найменше було в одному монастирі 6 ченців разом з послушниками. Монастир з меншим числом ченців не може мати самоуправи, але мусить підлягати іншому монастиреви. Також монастир з меншим числом як 6 ченців не має права мати ігумена, тільки старця. Петро Могила вичислює монастирі з більшим числом членів: В супральському монастирі було 80-100 ченців, в інших по кількадесят, в межигорському понад 150, в скиті манявському по 200 ченців, в тригорському по 80, в Крехівському по кількадесят.³⁴⁵⁾

В часі проголошення унії з Римом, життя в монастирях дещо поживавішало. Счинився фермент, бо князь Константин Острожський виступив гостро проти унії, а з ним пішли й монастирі й церковні братства, а потім прилучилося ще й козацтво. Найзавзятіше держалися царгородського патріярха монастирі. Тоді і віджила в них і чернеча дисципліна, пробудилася приспана думка до оборони православ'я. Релігійна література замінилися на полемічну, протиуніятську. З гори Атос

345). М. Грушевський: Історія України-Руси, оп. с. т. V. ст. 266-268.

зачав лунати голос в обороні православ'я. В Україні постають нові монастирі. Їх фундують князі і вельможі, оборонці православ'я, аж 55 нових монастирів, а на Білорусі аж 45.³⁴⁶⁾

Все ж таки, того духа аскези і молитви, що був у княжих часах, бракувало. В монастирські мури вступив тепер дух оборони, не перед турками і татарми, але перед однородними братами, тої самої віри й обряду, які перейшли з під юрисдикції царгородського патріярха, в юрисдикцію римського папи. Тільки частина монастирів прийняла унію. Більшість лишилася при «древньому благочестю» в православ'ю. Монастирі, що перейшли на унію потребували віднови чернечого життя.

Наслідник Іпатія Потія на митрополичому престолі Венямин Рутський бачив занепад монастирів і вступаючи на митрополичий престіл, постановив зорганізувати чернецтво, привернути монастирям дисципліну, порядок, а передовсім духа молитви. Рутський бачив, що тоді, коли в монастирях процвітала наука і святість життя, тоді ченці мали широкі впливи на населення. На сході виросло чернече життя в аскетизмі і самовідреченні. Цей дух сходу був у великій мірі прийнявся і в Україні. В часі митрополитування Рутського, монастирі багато втратили на духовому житті, на побожності і молитві. Провід монастирів знаходився в руках невідповідних людей, які знайшлися в монастирі не задля Божої слави, але задля своїх особистих користей. Навіть самі поляки тоді говорили: «Non propter Jesum, sed propter esum» (не задля Христа, але задля їди). Рутський постановив виховати ченців, дати їм відповідну освіту, яка могла б відродити в монастирях дисципліну і привернути ієрархічний порядок. Рутський бачив і знав, що унії і православні чули апатію до латиників, але мусів звернутися до них за поміччю, якої не міг дістати зі сходу. «Учімося від тих, які колись від нас навчилися», говорив він. Тому найперше укладав плян, який послідовно переводив в життя. Закладає школи, в яких буде образуватися молодь в душі святості і молитви, буде навчатися дисципліни, проповідництва і організаційних вмілоостей. З тих шкіл будуть виходити кандидати на вищі церковні уряди, як і на

346). І. Власовський: Нарис Історій Української Православної Церкви, Нью Йорк 1955. т. II. ст. 225-226. Диви М. Szegda: Działalność... op. c. st. 48.

державні (очевидно польські) становища. Ці пляни мали бути проведені в життя, але для апробати Рутський предложив Апостольській столиці.

В 1608 р. митрополит Потій іменував Рутського своїм сінкелем і впливи Рутського зросли головно між новиками монастиря в Битені, який Рутський заклав. В 1609 р. митрополит Потій іменував Рутського архимандритом віленського монастиря, усуваючи Сінчила, який після того перейшов на православ'я. Коли Рутський вступив до віленського монастиря застав там нелад, бо там жили зісвітчені люди. Там він запровадив чернечі регули і школу для молоді. За кілька років монастир дістав 50 ченців вихованих на регулах Рутського, які вміли боронити унію.³⁴⁷⁾

Потій бачив ідейність Рутського, який всеціло віддавався справам Церкви, висвятив його 1611 р. на єпископа, а 1612 р. віддав йому управу митрополії. В 1613 р. Рутський взявся реформувати чернецтво, бо вірив, що при його допомозі зможе уздоровити і світське духовенство. Він укладає конституції, в яких основу входять правила св. Василя Великого і правила єзуїтів, на яких Рутський думав взорувати українське чернецтво.

До битинського монастиря запросив двох єзуїтів і щороку вислав до Битиня ченців з інших монастирів на перевишкіл. Інших студентів богословії вислав до єзуїтських колегій, щоб вони там навчилися єзуїтської практики і дисципліни. Коли мав уже відповідне число вишколених ченців у єзуїтських колегіях і перевихованих у Битні, скликав 1617 р. до Новгородка капітулу щоб перевести віднову чернецтва. На капітулу скликав 5 ігуменів, яких монастирі належали до київської єпархії. Інші монастирі були в юрисдикції своїх єпископів. До помічі Рутський запросив ще двох єзуїтів, які мали дорадчий голос. На капітулі, яка тривала тиждень, утворив чернечу провінцію під патронатом Пресвятої Тройці і на взір латинських чернечих орденів назвав ченців василіянами. Це був немов новий орден заснований і упорядоканий на єзуїтський взір, який мав держати строгу дисципліну і впливати на світське духовенство в дусі своєї конституції. Також в основу того ордену увійшли постанови триденського собору, (1554-1563) який постановляє, щоби монастирі

347). M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna. . op. c. st. 55-56.

були зцентралізовані і підлягали одному проводові.³⁴⁸⁾ Реґули св. Василія Великого не знали централізації монастирів і до часу Рутського чернецтво не мало своїх небесних патронів. Чернецтво в Україні опиралося на правила св. Василія Великого, форму чернечому житті надав св. Теодор Студит і ченці держалися тих правил аж до реформи Рутського.

Юрисдикцію над цілим чернечим орденем доручено на капітулі митрополитові. Ось так звучить постанова капітули:

Ми видимо, що київському митрополитові є даний надзір Богом і на цілому світі, над усіми, не лише на терені його епархії, але також і на теренах усіх українських архієпископів і єпископів і над усіми духовними і світськими. Тому і ми бажаємо підлягати його юрисдикції відносно благословлень і цілого церковного порядку. Дальше сказано: Орденові дуже на тому залежить, щоб ми мали тісно зв'язаного митрополита зі собою, такого митрополита, який помножував би чернечий орден, а такий був би тільки вибраний з поміж нас. Про це треба старатися в його милости короля, який про те децидує.³⁴⁹⁾

В римо-католицькій Церкві всі ордени підлягали Папі. Чернеча капітула постановила, що всі архимандрити й ігумени мають підлягати митрополитові, який одинокий міг випрошувати в короля привілеї для монастирів. Крім найвищого зверника митрополита, на капітулі постановлено, щоб внутрішніми справами монастирів займався один з поміж них архимандрит, якого пізніше називано генералом так, як в латинських чернечих орденах.³⁵⁰⁾ На капітулі уложено текст присяги, які мали складати виборці, заки будуть вибирати генерала, ось текст:

Взиваю Бога в Тройці святій. Єдинаго на свідка, що того виберу на архимандрита, кого уважаю за найвідповіднішого.

Вибраний архимандрит мав повнити уряд до смерти, хіба допустився би тяжкого зловживання «що ображувало би Господа Бога і Орден». Тоді митрополит мав би скликати надзвичайну капітулу і на ній усунути

348). M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 56.

349). J. Garnier: S. Basilii Magni Opera d. c. t. II. st. 536.

350). J. Garnier: S. Basilii Magni Opera d. c. t. II. st. 536.

архимандрита, або відповідно покарати.³⁵¹⁾ Капітула дала архимандритові 4-ох конзульторів, які також були вибрані до смерті. Їх завданням було пильнувати, щоб архимандрит сповняв точно свій уряд. Архимандрит мав в порозумінні з конзульторами назначувати настоятелів для кожного монастиря, а також в порозумінні з конзульторами міг їх усувати.³⁵²⁾ Архимандрит враз з конзульторами мав радити митрополитові, кого митрополит має назначити своїм єпископом-помічником, а по назначенні має допильнувати, щоб новоназначений єпископ-помічник зложив приписану присягу. Також до архимандрита належало, щоб він кожному нововибраному митрополитові, чи єпископові назначив до-свідченого ченця, якого обов'язком було б пригадувати ієрархові, який вийшов з монастиря, що він має дал-ше повнити чернечі обов'язки.³⁵³⁾ Архимандрит мав щороку візитувати всі монастирі, а кожного четвертого року скликати генеральну капітулу та нараджуватися над справами цілого ордену.³⁵⁴⁾ На випадок кінечнос-ти, він міг скликати генеральну капітулу і частіше.³⁵⁵⁾

В теорії митрополит мав найвищий уряд в ордені, однак у практиці цей уряд сповняв архимандрит і мав вгляд в монастирську адміністрацію і розвиток чернечого життя. Та не лише архимандрит мав вплив на митрополита. Капітульні постанови кажуть, що він мав мати вплив на всіх єпископів, які одинокі мали виходити з монастирів. Постанова так каже:

Постаратися про привілей в його королівської милости, щоб єпископства були обсаджувані тільки людьми з монастирів. Таких єпископів митрополит упімне, щоб вони завжди почували себе членами ордену і щоб той орден боронили і помножували у своїй єпархії.³⁵⁶⁾

Рутський довго старався, заки дістав від короля Володислава той привілей, що всі церковні уряди будуть обсажені тільки ченцями.³⁵⁷⁾ Крім звичайних чернечих обітів, ченці мусіли складати ще додатковий обіт, що не будуть старатися при допомозі протекції про жод-

351). Археографический Сборник т. XII, оп. с., 11, Но. 14.

352). Археографический Сборник, оп. с., 11, Но. 15 і 16.

353). Археографический Сборник, оп. с., 12-13., Но. 22

354) Археографический Сборник, оп. с., 10., Но. 10, 46.

355). Археографический Сборник, оп. с., 12., Но. 19.

356). Археографический Сборник, оп. с., 12-13, Но. 22.

357). M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 64.

ні уряди, ані церковні, ані монастирські. Коли б хто не дотримав того обіту і пробував старатися за який-небудь уряд через протекцію, буде позбавлений раз на завжди всіх урядів, а крім того буде позбавлений голосу при виборах на капітулі аж до смерті.³⁵⁸⁾ Цей обіт складав кожний чернець по своїй професії на празник св. Василя Великого. Тих ченців, які псують дисципліну, заколючують монастирський порядок мимо упімнень, генеральна капітула велить усунути з монастиря. На підставі постанов капітули ченці мають бути розділені; окремо священики, окремо брати. Того давне чернецтво не знало. Священики мають окремі місця в рефектарах, на рекреаціях, при праці і в церкві. Вони мають відзначатися інакшою одежею.³⁵⁹⁾ Виїмково дуже спосібного братчика настоятель міг за згодою архимандрита вислати до школи. Інші брати мали право вчитися в монастирській школі, а коли визначилися спосібностями, тоді їх висилано до єзуїтських шкіл.³⁶⁰⁾ Для однообразности ченців, капітула запровадила для них стрій: чорний габіт каптур, мантию з козячої вовни, підрясник з грубого сукна, чорний капелюх, шкіряний пояс з залізною спряжкою, чоботи, або черевики з волової шкіри і сорочку з полотна. Волосся ченці не мали стригти тільки відтинати, також і бороди не голити тільки вирівнювати. Такий самий стрій мали мати і брати, тільки дещо коротший.³⁶¹⁾ Ті регули Рутський проголосив на першій капітулі і вони мали бути читані в рефектарі кожної п'ятниці.

До зреформованого монастиря Пресвятої Тройці почали прилучуватися й інші монастирі в єпархії київської митрополії і 1624 р. конгрегація Пресвятої Тройці нараховувала 20 монастирів.³⁶²⁾ На генеральну капітулу 1636 р. з'їхалося понад сто представників зреформованих монастирів.³⁶³⁾

Собори чернечої конгрегації прийняли назву капітула. Ця назва походить від латинського слова «caput» зн. глава, тобто кожний розділ тексту. Ту назву прийняли ченці тому, що на своїх соборах перечитували конституційні регули розглядали їх, вносили поправ-

358). Археографический Сборник, оп. с. 14., Но. 20.

359). Археографический Сборник, оп. с. 14., Но. 26.

360). Археографический Сборник, оп. с. там же.

361). Археографический Сборник, оп. с. 16., Но. 40.

362). M. Harasiewicz: Annales Ecclesiae Ruthenae, op. с. p. 265.

363). І. Назарко: Київські і Галицькі Митрополити, Рим 1962, ст. 24.

ки, удосконалювали і ті собори назвали капітулами.³⁶⁴⁾ Рутський ще на першій капітулі запропонував, щоби капітули відбувалися що 4 роки однак ця пропозиція увійшла в життя аж 1624 р. Того року свящ Конгрегація для поширення віри затвердила цей проєкт і він увійшов в життя.³⁶⁵⁾ На випадок потреби, Конгрегація затвердила внесок, що капітули можуть бути скликувані частіше.

Генеральні капітули були поділені на три роди: 1. Звичайні генеральні капітули, 2. Елекційні генеральні капітули і 3. Депонуючі архимандрита. 1. Звичайна генеральна капітула радилася з представниками цілого чернечого ордену і виносила постанови для всіх монастирів, а на випадок потреби вибрано там урядників крім архимандрита. 2. Елекційна капітула збиралася тоді, коли було опорожнене місце архимандрита. Там вибрано архимандрита, а також урядників на опорожнені місця. 3. Депонуюча генеральна капітула збиралися тоді, коли треба було розглянути якийсь проступок чи недотягнення архимандрита і евентуально його покарати, згл. усунути, а вибрати нового. Ця капітула була обоснована постановою на третій сесії першої капітули, а іменно:

Архимандрит є доживотний, а коли допуститься якогось тяжкого проступку, що ображує Бога і орден проти реґул, тоді митрополит має скликати представників усіх монастирів на генеральну конгрегацію, має його осудити, а коли покажеться, що він винуватий, має зложити його з уряду, або покарати і на тій конгрегації вибрати нового на його місце архимандрита.³⁶⁶⁾

Ця конгрегація мала характер найвищого суду, а часом заступала елекційну генеральну конгрегацію.

Генеральні капітули були найвищою інстанцією в конгрегації. Вони мали право ухвалювати конституції і взагалі мали законодавчу владу згідно з декретом Конгрегації для поширення віри в 1624 р.³⁶⁷⁾ Капітули чернечої конгрегації відігравали велику роль впродовж 200 літ і вирішували всі церковні справи, які мали б належати до помісних соборів.

364) Plato M : Praelectiones iuris regularis, Parisiis 1906, t. I. p. 653

365) M. Szegda. Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 64.

366) M. Szegda: Działalność, op. c. st. 64.

367) M. Szegda: Działalność, op. c. st. 64-65.

Предсідником капітул був митрополит, а крім нього були ще капітульні урядники, які дбали про порядок в часі капітульних нарад. Конституції на першій генеральній капітулі 1617 р. не згадують, хто має предсідати, але з тексту ухвал виходить, що предсідником на капітулах має бути митрополит.³⁶⁸⁾ На елекційних капітулах митрополит мав подвійний голос. Наступні митрополити по Рутським, були також предсідниками капітул. Крім предсідника вибрано ще й інших капітульних урядників: нотаря, секретаря, двох делегатів, який Шегда називає інквізиторами, двох суддів, сповідників і дзвонаря.

Обов'язком нотаря було списувати, підписувати і завірювати акти капітули. Секретар мав записувати щоденні постанови капітули. На капітулі були й таємні наради, які секретар мав протоколувати. В 1661 р. секретаря заприсяжувано, щоб не зраджував таємниць. Делегати мали збирати від отців внески і давати їх на наради цілої капітули. Сповідники слухали сповідей на перервах капітульних нарад, а дзвонар мав давати дзінком знак, коли наради мали зачинатися і коли кінчатися. Всі урядники були вибрані тайним голосуванням.³⁶⁹⁾

Капітули скликував архимандрит що 4 роки, а на випадок смерти архимандрита, або його уступлення, або усунення, скликував митрополит і то безпроволочно, щоб місце архимандрита довго не вакувало. Місце, де мали відбуватися капітули назначував той, хто скликував капітулу. На звичайні генеральні капітули місце назначував архимандрит, а на елекційні, якими проводив митрополит, назначував митрополит. За Рутського відбулося 6 капітул: в Новгородку, Лавришові, Руті, Лавришові, Жировицях і Вільні.

До 4. капітули скликував сам Рутський, який рівночасно був протоархимандритом. В 1626 р. вибрано протоархимандритом Рафаїла Корсака, який скликував капітули. Рік перед скликанням капітули протоархимандрит мав повідомити настоятеля того монастиря, в якому мала відбуватися капітула і подати число учасників і час. На капітули були запрошені представники всіх монастирів. По смерті архимандрита його сповідник автоматично ставав його заступником і пові-

368). Археографический Сборник, оп. с., 10, Но. 12.

369). Археографический Сборник т. XII. оп с., 8-42.; M. Szegda·
Dzialalnosc... op. c. st. 72.

домляв митрополита про смерть. Митрополит безпроводно скликав елекційну капітулу взиваючи представників усіх монастирів і старших священників на капітулу. Митрополит скликавав і présідав на капітулах, хоч в конституціях з 1617 р. не було точно означено, хто має présідати. Цю ухвалу виносила капітула. Як Корсак зрезигнував з протоархимандрита, цей провід обняв дальше Рутський, а його наступники продовжували ту практику.³⁷⁰⁾

Настоятелі монастирів являлися в назначеному монастирі на капітулу день перед відкриттям капітули. Вечором перед капітулою, всі капітулярні отці під проводом митрополита брали участь у вечірні, а потім митрополит відправляв молебен в наміренні соборових нарад призиваючи помічі Святого Духа та виголошував інавгураційну промову. Також митрополит назначував кожному учасникові капітули місце і розділював кожному зайняття. Соборові отці засідали в церкві по старшині і функції поодиноких монастирів по обидвох сторонах головної назви, а на середині стояло на столі св. Євангеліє.³⁷¹⁾

Митрополит укладав розклад зайнять, які були вивішені на стіні на час тривання капітули. До наших часів зберігся розклад зайнять 6-тої генеральної капітули з 1616 р.

Год. 3 вставання, убирання і розважання;

Год. 4 ляддеси (утрення) і приготування до св. Причастя;

Год. 6 Свята Літургія, св. Причастя і благодарення;

Год. 7 третій і шостий час. Приготування до нарад;

Год. 8-10 наради;

Год. 10 дискусія;

Год. 11 обід;

Год. 12 рекреація;

Год. 13 відпочинок в келіях. Приготування до нарад;

Год. 15 дев'ятий час і вечірня;

Год. 17 наради;

Год. 18 вечеря;

Год. 19 рекреація «комплет» (повечеріє) і іспит совісти;

Год. 20 відпочинок.³⁷²⁾

---

370) M Szegda. Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 77-78.

371). Археографический Сборник, т. XII. op. c. 7-35. Також M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 78-79

372) Археографический Сборник, т. XII op. c. 35.

Можна сподіватися, що й попередні капітули мали подібний розклад зайнять за митрополита Рутського. По інавгураційній промові митрополита відбувався вибір і запряження капітульних урядників. На елекційних капітулах всі члени враз з митрополитом складала присягу, що того будуть вибирати, котрого будуть уважати за найдостойнішого на той уряд.³⁷³⁾

Голосування було тайне, при допомозі карток. Кожний учасник мав один голос, митрополит два. У випадку, коли два кандидати мали однакову кількість голосів, тоді той кандидат перемагав, за котрим був митрополит. На капітулах брали також участь всі єпископи, бо ж і вони виходили з монастирів. Вони мали такі самі права, як інші учасники капітули і в часі виборів, або ухвал тільки один голос. Ухвали переходили за більшістю голосів.

Давніше, коли чернече життя організувалося, правила життя ченців опиралися на уставах, в яких основу лягли устав св. Володимира Великого і устав Ярослава Мудрого. В монастирях ті устами примінювалися до чернечого життя додаючи і формуючи на підложжі правила, звані також пізніше реґулами.

Рутський реформує українське чернецтво уложив окремі правила взоруєчись на єзуїтських реґулах і ті реґули переходили свій процес на капітулах, удосконалювалися і творили партикулярний чернечий закон, званий конституціями.

У зміст конституції Рутського входило шість пунктів, а іменно:

1. Ціль чернечого життя,
2. Середники до осягнення тої цілі,
3. Убожество,
4. Чистота,
5. Послух і
6. Спосіб спільного життя.³⁷⁴⁾

Рутський пояснює тих шість пунктів ось так: Ціль чернечого життя є бути досконалим в любові до Бога, або інакше, стати подібним в любові до Бога. В тій любові чернець не лише має вишколити себе в житті молитви і праці, але також привертати ближніх до тої молитви словом і прикладом. Ціль чернечого життя в конституціях Рутського покривається із

373). Археографическій Сборник, т. XII. оп. с. 7-35.

374). M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 92-93.

заповіддю любови до Бога і ближнього, яку Христос радив молодцеві.

Рутський подає ось такі середники до досягнення цілі. Треба виречися диявола через загальну сповідь, виречися світа, тобто світських зайнять, родини, товариства оскільки вони є перешкодою до досконалости. Дальше – виректися самого себе через умертвлення пристрастей власного розумування і волі задля Бога.

Чернець убожество Рутський пояснює, що чернець не може нічого мати свого сласного. В монастирі все має бути спільним і переховуватися у спільному сховку. Зі спільного майна видається ченцям до вжитку ті річі, які настоятель чи його заступник уважатиме за потрібне. Посмертний спадок, який отримав би чернець, має по професії віддати до спільного добра, а студенти, що вертаються зі школи, мають віддати всякі подарунки до монастиря. Тих річей, які чернець отримує від настоятеля, не вільно надуживати, але уважати їх за Божі, бо інакше він порушував би закон убожества.³⁷⁵⁾ Якщо б чернець взяв книжку з бібліотеки монастиря без дозволу архимандрита, тим-самим впав би в екскомуніку зарезервовану архимандритові. Якщо ченцеві припала би стара одежа, або щось лихе з інших монастирських річей, нехай не сумує і не шемрає. Таке убожество повинні брати любити й бути вдоволеними. А коли дістануть якусь поживу, чи одержину, чи нічлігову постіль, чи що інше, що могло би їх впевнити в убожестві, повинні тим тішитися.³⁷⁶⁾

Про чернечу чистоту Рутський каже, що вона лежить не лише в безженності, але також і в униканні всякої тілесної пожадливости. Ця пожадливість проявляється в учинках, словах і думках. Гнів, ненависть, брехливість, пиха, пустомельство, остиглість в молитві, надмірне дбання про зверхний вигляд, сходина і пусті дискусії - всі ці нахили підривають чистоту.³⁷⁷⁾

Їдженя досита робить людину лінивою і не спосібною до праці. В конституціях Рутського сказано, що хто спізниться і прийде до рефектара вже по благословенні трапези, нехай клякне і так довго молиться, аж настоятель скаже йому встати.³⁷⁸⁾ Особливо звертав

375) M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 95-96.

376) M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 100.

377) M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 100.

378) M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 105. Диви: Археографический Сборник, оп. с. т. XII., 16, Но. 37.

увагу Рутський на споживання м'яса в монастирях, що було строго заборонено. В конституціях Рутського сказано, що хто споживав би м'ясо, той має бути замкнений в келії на продовж одного тижня з їдженням раз на день і то тільки одну страву, яку подається в монастирях на кінці обіду. Якщо хтось вдруге спожив би м'ясо, той має бути замкнений в келії на продовж двох тижнів на хлібі і воді, а за третім разом замкнений в келії на цілий місяць на хлібі і пиві. Якщо б мимо того не поправився, тоді буде ще тяще покарання.³⁷⁹⁾

Для кожного ченця була призначена одна келія. Коли б не ставало келій, тоді вільно було мешкати в трійку: два молодші і один старший чернець. Припис забороняв ченцям замикатися в келіях. Настоятель, або його заступник оглядав келії кожного ранку, або вечером перед нічним відпочинком. Коли котрий-небудь чернець бажав би відвідати другого ченця в келії, мусів мати на те дозвіл від настоятеля, а перед тим відмовити коротку молитву: «Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй м'я грішного». Увійшовши до келії має лишити двері відкритими і не сідати, тільки стоячи полагодити справу і скоро відійти.³⁸⁰⁾

В монастирях не дозволено заприязнюватися ченцям. Їм не вільно було доторкатися один другого рукою, навіть на жарт, не вільно двом спати в одній келії. В розмові з жінками і навіть зі своїми співбратами мають мати очі спущені в діл. Реґули забороняли розмовляти ченцям з жінками на самоті.³⁸¹⁾ Хто злегковажив би ту заборону, дістав би за першим разом кару замкнення в келії на тиждень часу на хлібі і воді. За другим разом чернець був би перенесений в другий монастир і був би замкнений в келії на 40 днів на хлібі і воді. За третім разом він мав би ще тяжчу кару.

Послух в монастирі обов'язує як один з найважливіших чинників чернечого життя. Якщо чернець дістане принижуюче доручення, має його виповнити немов Божу волю, навіть, коли мав би пасти свині. Якщо б чернець згрішив через апостазію, або інший проступок, тоді мають його держати в монастирській в'язниці, аж до генеральної капітули. Особливу увагу

379). M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 105.

380). M. Szegda: Działalność... op. c. st. 106.

381). M. Szegda: Działalność... op. c. st.

звертає Рутський на добру славу монастиря. В конституціях сказано, що хто пробував би знеславити монастир, або, якщо б намовляв других до знеславлення, переноситися до других монастирів, той буде позбавлений голосу на капітулах, відсунений від всякого уряду до смерті і замкнений в келії на продовж одного року тільки на хлібі і на воді. Якщо б ченці виносили з монастиря секретні вістки, будуть позбавлені голосу на капітулах на 10 років.³⁸²⁾ Кожний чернець обов'язаний сповідатися раз в тиждень і в неділі і свята приступати до св. Причастя.³⁸³⁾

Рутський укладаючи конституції для чернечої реформи, взувався у великій мірі на єзуїтських приписах. Йому відтак робили поважні закиди, переважно православні.³⁸⁴⁾ Митрополит Рутський уклав приписи для таких чернечих урядників:

1. Архимандрита,
2. Генеральних конзульторів,
3. Провінціяла, або візитатора,
4. Місцевих настоятелів,
5. Вікарія, або заступника настоятеля,
6. Проповідників,
7. Зеляторів,
8. Духовних отців,
9. Інструктора новиків,
10. Священиків,
11. Захристіяна,
12. Екклесіарха,
13. Бібліотекаря,
14. Економа, або прокуратора,
15. Вестіяра,
16. Кухара,
17. Рефектарного куратора,
18. Шафаря,
19. Інфірмаря і
20. Фіртіяна

Архимандритові має завжди товаришити один з конзульторів і пильнувати, щоб він точно і совісно сповняв свої обов'язки. В часі виборів конзультори мають брати активну участь. Митрополит може брати когось з

382). Археологический Сборник, оп. с. т. XII., 17а.

383). П. Петровъ. Очеркъ Історіі базиліянскаго ордена, 450-457. М. Рихович: Йосиф Венямин Рутський, 363-364.

384). А. Петровъ. Очеркъ Історіі базиліянскаго ордена, 451-458.

поміж ченців за єпископа-помічника тільки за радою архимандрита.³⁸⁵⁾

Перед реформою всі монастирі були в юрисдикції тих єпископів, що знаходилися в їх єпархіях. Реформа вийняла ті монастирі з юрисдикції єпископів і включила їх в юрисдикцію митрополита. Кожноразовий митрополит був рівночасно зверхником ордену, бо був рівночасно і протоархимандритом. Вже на першій капітулі 1617 р. признано владу митрополитові, як найвищого зверхника чернецтва, а папа Урбан VIII потвердив його владу буллею «*Exponi nobis*» 1631 р. Від того часу Рутський і його наслідники мали найвищу владу над ченцями. Вони предсідали на капітулах, скликували елекційні капітули, судили і складали з уряду настоятелів монастирів, розглядали апеляційні справи і з'єднювали своєю особою Церкву. Митрополичний та єпископські уряди займали виключно ченці. Митрополит настановляв, згл. затверджував усіх архимандритів відбирав від них присягу і вони зверталися до нього в усіх справах, як до найвищого свого зверхника. Митрополити візитували всі чернечі монастирі і за недотягнення і проступки карали архимандритів, або усували їх з урядів.³⁸⁶⁾

Митрополит Рутський виведнав у папи Урбана VIII для всіх монастирів упривілейовані престоли, зарезервував деякі гріхи ченців, дістав право уділювати юрисдикції священникам до слухання сповідей, мав право цензури і диспензи для всього чорного духовенства. Архимандрит мав право назначувати для митрополита сповідника і дорадника з поміж ченців. В регулах для архимандрита Рутський пригадав, що він має підлягати митрополитові, як найвищому ієрархові української Церкви. Архимандрит мав щороку здавати звітмлення з діяльности митрополитові і з усього того, що сталося в монастирях. Він також зарядив, що архимандрит, конзультори й інші урядники і всі ченці кожної хвилі можуть звертатися до митрополита у своїх потребах. Також митрополит мав інформувати архимандрита про те які справи мали б бути предложені і обговорювані на капітулі. Також і для єпископів архиман-

385). Археографический Сборник, т. XII. оп. с 10-11, Но. 12; 15; 16; і 12, Но. 21.

386). D. Błazejowskyj: De Potestate Metropolitaram Kioviensium in clarum regularem, Romae 1973. ed. 2, p. 113, 130, 138 ; Szegda: Działalność... op. c. st. 172-173.

дрит мав назначувати сповідників і дорадників, яких ані єпископ, ані архимандрит не могли самі змінити, тільки за згодою митрополита. Кожний єпископ за приписами Рутського мав добирати собі урядників і домівників тільки з поміж ченців.

В XVI стол. в часі реформації, яка охопила була римо-католицьку Церкву, потерпіла також і Церква українська. Вона (реформація) знаходилася в більшій частині в католицькій Польщі і впливи лібералізму діялися і до української Церкви. В монастирях, які були централею і прикладом християнських чеснот, відчувався упадок колишньої дисципліни. Ченці покидали спільне хиття і монастирі були майже порожні. В монастирях жили або одружені священники з родинами, або світські люди.³⁸⁷⁾ Мимо того монастирі втішались пошаною і народ уважав їх і далі джерелом духовного життя. Зрештою, на початку XVII стол. Митрополит Рутський доказав це відновою чернечого життя, хоч уже дещо в златинізованому дусі, є зберігання чернечих правил, застережених в Конституціях.

Вишколені ченці єзуїтами і в єзуїтських колегіях вірили, що одинока правдива Церква є лиш римо-католицька. Вони у своїй ревности старалися поступово зближати українську Церкву до латинської, а багато з них переходили на латинський обряд. «*Cuius regio, eius religio*» чий державний уряд, того і релігія, то був сигнал на який були звернені їх очі. З таким наставленням і знанням богословських наук, вони займали найкращі місця в єпархіях, в митрополичому й єпископських урядах. З поміж них вибиралося кандидатів на митрополитів та єпископів і на інші високі становища церковні. Вони виголошували науки по всій Україні з надзвичайно великим успіхом, катехизували молодь, а навіть світських священників на єпархіяльних синодах, візитували єпархії в заступстві єпископів і взагалі відігравали в українській Церкві визначну роль. Від того часу, як залишки латинського обряду в нашій Церкві приймалися, то помісні собори і декотрі митрополити старалися їх очистити.

Число уніятських монастирів було невелике. За часів митрополита Рутського, число монастирів в 1622 р. не сягало навіть 30, в яких жило коло 100 чен-

387) Голубинський Е.: История Русской Церкви. т. I. ч. 2., ст. 552-740.
Диви Е. Likowski: Unia Brzeska, st. 40.

ців.³⁸⁸⁾ Рутський скаржився, в 1630 р., що чернецтво не помножується ані в духовности, ані числом, а війни Хмельницького вплинули від'ємно на розріст ченців. Набір свіжого чернецтва і їх вишколу якийсь час не було.³⁸⁹⁾ В 1670 р. було заледво коло 200 ченців.³⁹⁰⁾ Для ілюстрації: в новгородському монастирі було 4 або 5 уніятських ченців, в супарльському 10, в онуфріїському і пустинському під Мстиславом був тільки архимандрит Корсак, в dobroгубуському на Волині також тільки архимандрит з одним хлоцем, а лавришевський монастир під Новгородком стояв пустий.³⁹¹⁾

30 березня 1739 р. Рим затвердив еманципацію ченців, звільняючи їх з під юрисдикції митрополита й єпископів. В 1744 р. число монастирів і ченців подвоїлося. Появилися нові фундатори монастирів, а також декілька православних монастирів перейшло до унії. В 1748 р. Історик Петров у своїй праці «Очерк історії базилянського ордена» подає всіх василіянських монастирів 191 з 1123-ми ченцями. З уваги на те, що монастирів з малим числом ченців було багато, бо заледво двох, або трьох в одному монастирі, папа Венедикт XVI зарядив 1745 р., щоб митрополит в порозумінні з чернечими настоятелями зреформував усі монастирі і залишив при існуванні тільки ті, що мають більше, як 8 ченців. Митрополит утворив організаційну комісію, яка знайшла тільки 38 таких монастирів, в яких жило більше, як 8 ченців. До них долучено 60 бідніших і менших монастирів, а 24, які не мали відповідного випосаження зліквідовано, а пізніше до 1758 р. зліквідовано аж 32 монастирі. Ліквідаційна акція продовжувалася аж до 1773 р. Митрополит старався упорядкувати внутрішнє чернече життя і привернути колишню дисципліну. Його праця увінчалася успіхом, бо 1773 р. було коло 147 монастирів з коло 1258 ченцями.

В уніятських монастирях задержався ще давній звичай, що крім священоієреїв, було ще поважне число братчиків. Хто з братчиків був талановитий, того посилали до школи, де він образувався у своїх, або в єзуїтських школах.

388). L. Bienkowski: Organizacja... op. c. st. 988.; Likowski: Unia Brzeska op. c. st. 55-58.

389). Археологический Сборник т. XII., op. c. ст. 44. Диви Bienkowski: Organizacja... op. c. st. 988.

390). Bienkowski L.: Organizacja... op. c. st. 1003.

391). Голубевъ: Киевскій митрополитъ Петро Могила т. II., ст. 388-389.

Багато монастирів мали парохіяльні права й обслуговували парохії. Фундатори монастирів в XVII і XVIII стол. включали до монастирських дібр також парохіяльні церкви wraz з їх випосаженням. Світське духовенство почувалося покривдженим і це було причиною частих спорів між світським і чернечим духовенством.³⁹²⁾ На 144 чернечих обителей (без Супрасля, який належав до митрополії) 94 мали парохіяльні права, 47 в польській і 47 в литовській провінціях. Отже двома третинами парохій управляли ченці. Решта ченців, що не займали світських парохій, повнили парохіяльні обов'язки в монастирських церквах. В 1773 р. всі ченці без винятку мали право сповідати вірних, а кожний 6-тий був проповідником.³⁹³⁾ Найбільше каїнників було в жировецькому монастирі, де знаходилася чудотворна ікона Божі Матері. До цієї ікони спішили прочани з далеких сторін, щоби зложити поклін Божій Матері, висповідатися і дістати розрішення від гріхів. Бували дні в тиждні, що по 3 тисячі вірних приступали до св. Причастя.³⁹⁴⁾ Подібний стан сповідників був у Почаєві, куди рівнож масово прибували прочани, щоб там відбутися сповідь і поклонитися «Пречистому Образу Божої Матері Почаївської». Прочани приносили монастирям щедрі жертви, з яких монастир утримувався. В 1702 р. вивезено ікону Божої Матері в Борунь, перед наступом шведів, однак зараз по впливі одного року ченці настирливо домагалися повороту чудотворної ікони, бо жертви дуже змаліли, або перестали впливати. Для прикладу: Почаївський монастир крім жертводавців з прочан, мав в роках 1744 і 1775 пів мільйона золотих від багатих місцевих ктиторів і жертводавців.³⁹⁵⁾

Деякі фундатори оснували чернечі обителі лише для голошення місійних проповідей. Фундаційний документ з монастиря в Білій на Підляшшу згадує, що в 1690 р. шляхтянка Катерина Раддивилова зобов'язала ченців, щоби по двох об'їздили великі простори на Поліссі і

392) Хрустчевия Г · История Замойского Собора, Вильна 1880, ст. 114-115 Також L. Bienkowski: Organizacja Kosciola Wschodniego, op. c. st. 1007-1008

393) Хрустчевия Г · История...op. c. ст. 115 Також L. Bienkowski: Organizacja op c. st. 1009.

394) Epistulae Metropolitatum Kiioviensiem Catholicorum Analecta OSBM. Romae 1956, series II. sectio III, t. I; Bienkowski L. op c. st. 1010.

395) Bienkowski L. · Organizacja op c. st. 1010.

виголошували місії. Францішек Салези Потоцький, в якого добрах, за свідомством митрополита Рилла, знаходилося 500 парохіяльних польських костелів, і українських церков, які він зафундував у своїх добрах, у XVI стол. Крім того фундував чернечі обителі в Галичині в Струсові, коло 1760 р., в Крестополю 1763/74 р. і в Умані 1766 р. В Погоні теребовельського повіту викінчив будову монастиря. Крім Потоцького фундували монастирі шляхтичі: Яків Замоїський, 1762 р. подарував велику жертву для монастиря в Замоїстю, а 1762 р. Юзеф Любомирський зафундував монастир в Пугинках на Волині і в Шаргороді 1756 р. Крім згаданих монастирів були ще в Кременці, Теребовлі і Билині, яких ченці мали обов'язок проповідувати на місіях.

Ченці виголошували місії з великим ентузіазмом. Ті, що жили в монастирі в Білій на Підляшю, виголосили в роках 1777-1795, 30 місій, навіть поза графством в Білій, як напр. в Соколові, Дорогичині, Межиріччю, Нарві, Волчині, і Ломазах. Ті місії тривали навіть по три й чотири тижні і стягали народ з далеких сторін не лише уніятів, але й римо-католиків, бо місії проповідувалися в польській мові. Польська мова в тому часі була скрізь, а навіть багато світських священників виголошували в церквах проповіді польською мовою. В 1779 р. Межиріччю впродовж 19-денних проповідей, мало приступити до сповіді коло 10 тисяч осіб. В Білій впродовж 4-тижневих проповідей приступило до св. сповіді коло 7 тисяч осіб, а в 1785 р. в Нарві мало слухати проповідей коло 20 тисяч осіб і до сповіді приступило 10 тисяч осіб.

Вправді, не самі ченці сповідали. Їм помагали сповідати латинські ксьондзи, а в Замоїстю ченці проповідували і перевели в роках 1744-1782, 58 місій, так само при допомозі латинського духовенства. В 1764 р. Франц Салези Потоцький запросив ченців до своїх дібр, де вони відбували місійні науки по кілька тижнів в Умані, Торговичі, Ладижині, і Тетієві з подібними успіхами.

В першій половині XVII стол. знову занепадає чернечий орден. Новіціяти маліють, дисципліна слабне, шкільництво обнижує рівень навчання в школах. Цей невідрадний стан монастирів поправився аж 1685 р.³⁹⁶⁾

396). *Epistulae Metropolitae Kiioviensis*, vide *Analecta OSBM.*, Romae 1956, t. 2, st. 272, 321, 322. Диви: *Археографический Сборник*, т. XII, оп. с. ст. 85-93.

Того року на капітулі доповнено реґулу, щоб в черне-
чому ордені був хоч один монастир, в якому можуть
студіювати брати. Однак та реґула не увійшла в прак-
тику, бо на капітулі 1703 р. обговорювано справу філо-
софічних наук і було доручено архимандритові і кон-
зульторам, щоб вони знайшли середники і місце для
студій.³⁹⁷⁾

Крім потрібного навчання до душпастирської праці,
були студії потрібні для новиків під проводом «старши-
ни новіціяту». Конституції приписують час проби для
новиків рік і шість місяців. По закінченні новіціяту і
зложенні професії, ченці були вислані до іншого ма-
настиря. Ця практика була новою у східному чернец-
тві. Давніше кандидат на ченця вступав в монастир і
починав чернече життя під проводом досвідченого
старця, тобто випробуваного духовного отця. Його про-
ба колись тривала так довго, аж старець дозволив зло-
жити кандидатові «ангельський образ», тобто нинішню
професію і стати дійсним ченцем. Кандидатура перед-
ше тривала різний час, часом і 4 роки, залежало від
здібности і наклону кандидата і його наставлення до
чернечого життя. Якщо кандидат виказував які-небудь
браки в чернецтві, його відпускали додому. Якщо кан-
дидат до «ангельського образу», змінював своє ім'я на
знак, що з іменем відрікається всіх світських приман і
вигід, прибирає нове ім'я, однак те нове мало зачина-
тися з тої самої літери, що було ім'я хресне. Також і
прізвище чернець тратив, а діставав таке, як називав-
ся монастир, в якому чернець жив. Напр. як чернець
Антоній жив у Печерському монастирі, дістав ім'я Ан-
тоній Печерський. Як називався Теодосій, дістав ім'я
Теодосій Печерський. Чернець залишався в тому само-
му монастирі, в якому відбував пробу, однак пізніше
міг перенестися до другого монастиря, як були до цьо-
го поважні причини.

Перед першим розбором Польщі (1772) монастирі
піднесли знову рівень шкільного навчання. Польські
шляхтичі допомагали їм у закладанні шкіл при мана-
стирях, а навіть провадили школи з «конвіктом» для
шляхотських дітей, яких навчали в латинській мові.³⁹⁸⁾

397) L. Bienkowski: Organizacja Kosciola... op. c. st. 1015.

398) Archiviae della Nunziatura di Polonia, vol. 393, k. 134, 136; Archivum
Nunziaturae Varsaviensis, vol. 110, k. 4-11 v. 15-15v, 33-34v, 246-248. Vide L.
Bienkowski: Organizacja Kosciola... op. c. st. 1018.

В часі розбору Польщі вони мали 8 публичних шкіл і один конвікт для шляхетських дітей. Ті школи утримували по 4 учителів і тривали 4 роки. Вони були організовані на підставі єзуїтської програми. Вчили там реторики і філософії.³⁹⁹⁾

По першому розборі Польщі, вже під австрійською владою, ченці дальше провадили школи вже на німецьких програмах і перед третім розбором Польщі вони провадили 16 шкіл середнього типу.⁴⁰⁰⁾ Хто учився в тих школах, найкраще виказує табеля чернечих шкіл у Барі й Умані 1800-1802 рр. зроблена на підставі збірника матеріалів для «Истории просвещения», т. I. с. 690.829.30.

Місцевість	Віровизнання і число учнів			
	Римо-катол.	Греко-катол.	Православних	Разом
Бар	584	75	5	664
Умань	271	53	-	324
Разом:	855	128	5	988
%	86.5	13	0.5	100

Не було багато кандидатів з поміж молоді заможніших батьків. Коли брати до уваги навчання в тодішніх школах, то не треба дуже дивуватися, що так мала кількість була греко-католицьких студентів, бо великий процент переходили на латинство і ставали поляками. Тих 13% творили сини заможніших міщан бо майже вся українська шляхта перейшла була на латинство. Заможних міщан було обмаль, а все українське селянство було закріпощене, а кріпакам не було дозволено вчитися в школах.

Все шкільництво в XVIII стол. було в заряді монастирів, які провадили навіть публичні школи. Митрополит Смогожевський звернувся був листовно до нунція у Варшаві 1774 р. з проханням, щоб нунцій впливав на ченців, щоб вони в духовних семінаріях не трактували кандидатів на світських священників гірше від студентів-ченців. Вони старалися обнижити знання

399). L. Bienkowski: Organizacja... op. c. st. 1018.; Vide D. Blazejowskyj: De Potestate Metropolitum Kiioviensium in clarum Regularem op. c. p. 162.

400). D. Blazejowskyj: De Potestate Metropolitum Kiioviensium in clarum Regularem op. c. p. 162.

кандидатів до духовного стану, які до них не належали, щоб в той спосіб не допустити їх до вищих церковних урядів і гідностей, які ченці задержували для себе.⁴⁰¹⁾ В монастирях були свого роду в'язниці, до яких єпископи відсиляли тих священників на покуту, які чим-небудь провинилися в душпастирській службі.⁴⁰²⁾

Жіночий Чернечий Устав

Жіноче чернецтво творилося в Україні в той сам час, що і чоловіче. Жіночі монастирі були по всій Україні. До них вступали: спочатку жінки і дівчата з княжих і боярських родин. Вони звичайно фундували монастирі, вступали до них і були там ігуменями, або архимандринями. Перші монастирі славилися великими добрами не лише вкладеними фундаторами, але також жертвами всього населення. Устав у жіночих монастирях був такий самий, як і в чоловічих. Доба була поділена на три рівні частини. 8 годин були призначені на працю, 8 на молитву і 8 на відпочинок. Найвище цінилася молитва. Праця була розділена після замилювання і вміння черниць. Вони займалися ручними, часто кунстарними виробами: гафтами, малюванням, плетінням різних тканин і управою ріллі.

На початку християнізації України, кандидатки приносили в монастир придане добровільно по своїй спроможності. Очевидно, що придане кандидаток з княжих і боярських родин не було мале. Пізніше, коли в монастир вступали дівчата міщанського, або селянського стану, тоді придане було вже нормоване чернечими приписами, скільки кандидатка має зложити на монастир грошей, чи іншого маєтку на відповідну грошеву вартість.

Основницею жіночих монастирів була св. Макрина, яка взяла правила для черениць з аскетичних творів св. Василя Великого. Пізніше жіночі монастирі прийняли устав св. Теодора Студита і на цих правилах розвивалися довгі століття. Вони видержали пробу північ-

401) Archiwum Panstwowe w Lublinie. Vide: L. Bieńkowski: Organizacja Koscioła Wschodniego, st. 1024.; Epistolae Metropolitaram Kiioviensium catholicorum, Romae in Analecta OSBM., series II, sectio III, t. 1. Welykyj 1956.

402). Acta Wizetacyi Diecezji Chofskiej w. 1. 1759-1762. przez bispupa M. Ryfle.; Vide: Chelmski Konsystorz Grecko-katolicki, zespol Archiwalny wojewodzkie.

но-московських і татарських нападів на церкви й монастирі і мимо тяжкого лихоліття зберегли чернечі правила хоч дещо в попсованому стані. Однак їх виправдує довга скитальщина поза монастирями, позбавлення маєткового стану та інші несприятливі обставини. Жіночі монастирі в противенстві до чоловічих задержали прадавню практику і підлягали своїм владикам. Вони зберігали давні свої звичаї і не були зцентралізовані. З чоловічими монастирями мали тільки те спільне, що ченці відправляли Божественну Літургію в жіночих монастирях і їх сповідали. У виїмкових випадках, коли монастирі були близько себе, вони мали спільну церкву. До унії вони не спішилися приступати і зачали приступати аж по сто роках і то дуже повільно.

Унія багатьох з них бентежила і монастирі зачали маліти. До них не зголошувалися кандидатки. Монастирі ставали порожніми і так з'убожіли, що черниці мусіли жити з праці рук і милостині. Вони виходили з монастирів просити милостині і тому підупала в них чернеча дисципліна. Коли митрополит Рутський переводив реформацію чоловічих монастирів, брав також до уваги монастирі жіночі. Найперше він звернув увагу на чернечу дисципліну в Мінську, який уважав центральним монастирем. Митрополит зарядив, що черниця не може виходити з монастиря сама просити милостині. Вона мусить мати зі собою ще й інших сестер і разом з ними виходити з монастиря. Якщо би сестра казала котрій-небудь своїй товаришці віддалитися і не йти разом, за те мала би впродовж цілого року не виходити з монастиря.

Також митрополит Рутський звертає пильну увагу на клявзуру. Він забороняє вступати всякому мушину в жіночий монастир з виїмком особи високого стану, коли входить разом зі своєю асистою і то тільки тоді, коли має дозвіл Апостольського престолу, або від митрополита, або від постійного синоду. В часі входу митрополита, чи єпископів за клявзуру, зобов'язував черниць не виходити зі своїх келій.⁴⁰³⁾ Однак з асисти можуть увійти за клявзуру тільки ті особи, котрі є там потрібні. Також конституції черниць в монастирі в Мінську забороняють черницям не тільки розмовляти

403). О. Г. Кінах: Велямина Рутського правила для монахів св. Василія Великого; *Analecta Ordinis S. Basilii M. Zovkva* 1924, t. I. nr. 1. 56-72.

зі знайомими мужчинами в присутності одної, або двох черниць, але також не дозволяється подавати руки жодному ченцеві. Також в тих же конституціях мінського монастиря⁴⁰⁴⁾ знаходиться заборона черницям споживати м'ясо, покликуючися на прадавні чернечі традиції, як рівно ж забороняється спати на м'якій постелі.⁴⁰⁵⁾ В дальшому розділі обговорюється про заборону споживання м'ясних страв.

Що до послуху, в мінських конституціях сказано, що черниця має не лише робити те, що їй скаже настоятелька, але має бути також переконана, що наказ настоятельки є добрий і виконувати його радо. Черниця не має противитися розпорядкові настоятельки навіть тоді, коли їй видається, що та робота, яку велить виконати настоятелька, є понад її сили, а навіть, коли здається, що їй грозить смерть. Черниця має радо виконувати всяку, навіть принижуючу роботу, як напр. шурування в кухні старі баняки, замітання монастирських коридорів і т. п. Та не лише черниці мають слухати настоятельки, але також і її заступниці і старших черниць, або тих, які сповняють уряд в мінському монастирі.⁴⁰⁶⁾

Кандидатку в монастир приймає ігуменя враз з її своїми дорядницями. Кандидатка має відбувати в монастирі пробу 1 рік і 6 тижнів. Після тої проби, вона може складати «ангельський образ», або відійти до світського стану. Про її прийняття рішає ігуменя з дорядницями.

В монастир в Мінську могли вступати кандидатки тільки з добрих і примірних родин, виказатися посвідкою про добре здоров'я, метрикою хрещення і миропомазання і то тільки ті, що не переступили 26 років життя. Заки кандидатка рішиться вступити в монастир, мусить добре застановитися і постановити що всякі тягарі і прикристи на душі і тілі вона прийме радо, без нарікань і в тій постанові видержить аж до смерті. Тиждень перед прийняттям «ангельського образу»,

404). Устави св. Отця нашого Василя Великого; уваги і науки духовні через Йосифа Велямина Рутського митрополита цілої Руси, зібрані і монастиреві мінському того ж закону подані для більшої вигоди тепер видруковані У Вільні 1771 р., ст. 33.

405). Устави св. Отця нашого Василя Великого, ст. 34.: Диви Кінах: Велямина Рутський правила.... ст. 34.

406). Устави св. Отця нашого Василя Великого, ст. 41.; M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna... op. c. st. 114.

вона має лежати в церкві хрестом і просити Святого Духа про Божу поміч і витривання в монастирі. По прийнятті «ангельського образу», вона має знову через тиждень лежати хрестом і разом з другими черницями просити Бога, щоб могла виповняти всі чернечі обов'язки, а потім впродовж одного року має задержати стислу мовчанку. Їй було вільно тільки в конечній потребі відізватися до ігумені, або до тої черниці, яка нею буде опікуватися.⁴⁰⁷⁾ Цей припис в мінському монастирі був чисто аскетичний, задержаний з давніх часів, який мав заправити молодих черниць в довір'ю до Бога, у скупченні духа в молитовному настрою.

В конституціях для черниць Венямин Рутський приписує, що молода (нова) черниця має мешкати у спільному монастирі, в якому живе щонайменше 15 черниць. Вони мали щоденно мати час на духовне читання і іспит совісти, однак Венямин Рутський не назначив, як довго ті практики мали тривати. За те ясно назначив, що черниці мають щоденно мати по обіді одногодинну мовчанку. Також митрополит Рутський приписав для черниць мовчанку в часі їдження, а перед і по їдженні вони мають щиро помолитися. В ті дні, коли нема вечере, черниці мають зійтися на духовне читання, а потім на повечеріє, яке Рутський за латинським правилом називає «комплет».

Рутський, на підставі аскетичних творів св. Василя Великого уложив правила для дверниці зв. фірт'янки, яка має радо і з приємністю приймати інтересантів і терпеливо залагоджувати їх бажання. Вона мала дбати про чистоту при дверях і в розмовниці. З ключами вона має обходитися обережно, щоб не зробити якої шкоди. Зараз по повечерію (в оригіналі по «комплеті») літом вона має позамикати на ніч двері, а зимою, зараз, коли наступить темнота, ключі має віддати ігумені і просити покуту за всякі недомагання і занедбання. Кожна черниця має перечитувати ті конституції, або уважно їх слухати, коли їх буде читати в рефектарі в часі їдження. Їх (ті конституції) має мати в себе кожна черниця і раз в місяці перечитувати і виповнювати приписи. Крім вище поданих конституційних правил, митрополит Рутський написав для черниць 60 сентенцій вибраних з конституцій залишив

407). Устави св. Отця нашого Василя Великого, ст. 42-43.; Диви: М. Szegda: Działalność... op. c. st. 114 i дальше.

рукопис в мінському монастирі, які (ті сентенції) були видруковані у Вільні 1770 р.⁴⁰⁸⁾

Упадок дисципліни в чоловічих монастирях, багато вплинув і на монастирі жіночі, однак жіночі монастирі держалися багато краще. В час замойського синоду треба було перевести другу реформу не лише в чоловічих, але також і в жіночих монастирях. В 13-тій постанові замойського синоду говориться про «монастирі і чернече життя». Там є також згадка про жіночі монастирі, в яких має бути відновлена давня дисципліна і суворі клявзура. Синод забороняє впроваджувати в монастир гостей. Посаг для кандидаток не лише відновляється, але назначається, який має мати вартість 500 фльоренів, а коли монастир повний і брак місця, тоді посаг має бути подвійний. Той посаг має бути відданий монастиреві перед зложенням «ангельського образу», який синод називає професією, а єпископ місця має назначити, де той посаг має бути збереженим.⁴⁰⁹⁾ Якщо посаг був улькований не там, де призначив єпископ, кандидатку не вільно було допустити до «ангельського образу» (в оригіналі до професії). Постанова синоду каже, що якщо б настоятелька монастиря злегковажила собі цю постанову має бути покарана, а крім того усунена від настоятельства. Взагалі постанови замойського синоду дуже щедрі на кари для духовних осіб, не виключаючи навіть єпископів.

Синод постановляє, що єпископи мають контролювати жіночі монастирі, а передовсім їх маєтковий стан і назначувати, скільки котрий монастир може утримувати черниць. Синод постановляє закривати бідніші монастирі, а черниць з їх посагом переносити до багатших монастирів. Кожний монастир має пильно задержувати правила для відвідувачів. В монастирях мають бути уряджені розмовниці, в яких приймається гостей.

Синод не дозволяє приймати до монастиря дівчат, які ще не мають 15 років життя, а до «ангельського образу» не допустити тих, які ще не скінчили 16 років життя. Впродовж проби кожна кандидатка має утримуватися своїм коштом, а два місяці перед ангельським образом кандидатка має зголосити, чи вона доб-

408). M. Szegda: Działalność prawno-organizacyjna, op. c. st. 126.; Устави св Отця нашого Василя Великого, ст. 145-150.

409) Synodus Provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae, Roma 1920., editio tertia 1883, tit. 12. Диви. Богословія т. XXXV, Рим 1971 р. ст. 53.

ровільно вступає в монастир, чи може під яким примусом. Якщо добровільно, то настоятелька монастиря має повідомити єпископа, а він ще раз перед професією має перевірити ту добровільність.⁴¹⁰⁾

Синод приписує в кожному монастирі книжку, в яку мають бути вписані всі черниці, які склали професію. При кожній черниці мають бути підписи двох свідків, що черниця склала обіти добровільно.

В монастир зголошувалися дівчата не лише, як кандидати до чернечого життя. Зголошувалися дівчата для свого виховання і при зголошенні мали внести оплату за утримання на цілий рік. Для управи над такими вихованками була постановлена окрема управителька. Дівчата зголошені на виховання мали мешкати окремо від черниць. Управительку для дівчат вибирали черниці тайним голосуванням, а вибір мав потверджувати єпископ.

Сповідати черниць мав тільки той священник, якого назначував єпископ. Священник, який сповідав би черниць без апробати єпископа, замойський синод велить суспендувати.

Сьогодні тяжко зорієнтуватися, чому замойський синод заговорив такою твердою мовою до українського духовенства, яке так вірно і всеціло було віддане справам Церкви й Апостольського престолу. Можна тільки догадуватися, що предсідник синоду папський нунцій Еронім Грімальді інформував Рим так, як його інформували польські духовні і світські чинники. А ті інформації були дуже невірні і може були би кращі успіхи, якщо б на синоді була мова в християнській любові, у вирозумінні потреб нашої Церкви і замість накладання суворих карань були ради і побажання.

По замойському синоді монастирі дуже зубожіли і змаліли і черниці мусіли жити з милостині. Їх монастирі зачали розвиватися аж по розборі Польщі 1772 р. і то в тій частині України, яка дісталася під володіння Австрії. В 1795 р. оживає чернече життя навіть на Поліссі, де народ жив і працював серед лісів і багон. Там засновується новий жіночий монастир Йосифіток у Білій на Підляшші, яких обов'язком було виконувати всякі роботи при парохіяльних церквах. Тих йосифіток затвердив був австрійський уряд і подарував їм дім, де

410). Synodus Provincialis Ruthenorum... op. c. tit. 12. Диви: Богословія, Рим 1971, ст. 54, монастирі і чернече життя.

вони виконували різні жіночі роботи, а крім того навчали дівчат катехизму.

В 1891 р. о. Кирило Селецький, парох села Жужель, закладає нове згромадження сестер служебниць Пречистої Діви Марії. Він бачив, що в українських селах народ не всилі виховувати дітей в християнському дусі, запрошує на місію до села визначних проповідників в особах о. Зельського з Боїск і о. Редкевича знаного катедрального проповідника. Також просить отців василіян Ломницького і Кулика. По місії о. Селецький збирає в селі Жужель гурток дівчат і засновує нове згромадження взоруючись на польському згромадженні тої самої назви. На прохання гуртка дівчат і о. Ломницького, о. Кирило Селецький зрікається парохії і обнімає провід і організацію нового згромадження. Він перекладає польські правила на українську мову, будує в Жужелі дім для новіціату і за рік часу впровадив до нового дому 5 служебниць, які дали початок теперішньому згромадженню. Праця о. Кирила Селецького була далекосягла. Він кілька разів їздив до Риму, завзято студіював Івана Боска, писав до Конгрегації східної Церкви, а перед тим до Конгрегації пропаганди, повідомляв єпископів Пелеша і Коциловського, а потім усіх єпископів просячи поради і благословення.⁴¹¹⁾

Між численними галузями діяльності митрополита Шептицького була реорганізація василіянок. Будучи ще станиславівським єпископом, він звернув увагу на духовне життя жіночих монастирів, а потім, як галицький митрополит він перевів успішно їх реорганізацію в монастирі у Словіті.⁴¹²⁾ Митрополит Андрей уклав 1909 р. правила і видав друком першого відновленого жіночого чернечого уставу, опираючися на правила Венямина Рутського для василіян. Митрополит дуже дбав про духовний розвиток черниць василіянок, сам візитував їх монастирі та переводив з ними духовні справи.

Він був для них духовним вітцем, настановляв їх і формував духовне життя та дбав про чернечу дисципліну. При вступі на митрополичий престол, митропо-

411). Й. Скрутень: Йосиф Венямин Рутський, в альманаху Нового Шляху, Вінніпег, 1938., ст. 140-144.

412). Львівські Архиєпархіяльні Відомості. Львів вересень-жовтень 1942. річник 55, ч. 9-10.

лит застав тільки один жіночий монастир у Словіті, а в 1932 р. були вже 4 монастирі сильно зорганізовані і належно вивінувані. Жіночий чернечий устав по реформації збільшився і з'єднав довіря українського населення до монахинь. Вони ж бо утримували дві дівочі гімназії, учительську семінарію, два дівочі інститути для виховання дівчат і захоронку для сиріт. В тих монастирях працювало понад 100 черниць. Вони провадили для дівчат гімназії, два інститути, які подарував їм митрополит Андрей, захоронку для сиріт. в якій було приміщено понад 200 сиріт та сповняли інші званеві завдання які у великій мірі причинилися до духової формації українського народу.⁴¹³⁾

*
* * *

В 1939 р. друга світова війна, наступ большевиків і окупація західної України, большевики зліквідували всі ті надбання, забираючи на свої приватні, або й державні та безбожницькі потреби. Черниці, хоч розбіглися по приватних помешканнях, не затратили своєї духовости. Вони переодяглися в цивільну одержу і як фізичні робітничі продовжують релігійні практики ночами у приватних домах, бо днями мусять працювати по шпиталях та інших суспільно-харитативних установах. Вольшевицький уряд, часом викриває їх релігійні практики, урядові чинники нападають на них в час служення богослужень і засуджують їх на довгорічні невільничі роботи на засланнях. Ці жорстокі знущення не зневірюють їх. Вони на місцях невільничої праці поширюють віру в Бога серед своїх співпрацівниць, які за ті самі, а часом і без тих провин заслани і разом з ними караються.

*
* * *

Найкраще можна пізнати велич і багатство української Церкви зі звідомлень про нищення її большевиками. З історії чернечого хиття знаємо, про умертвлення і аскезу ченців, про поділ доби на три часті, молитву, працю і відпочинок. Знаємо також про жертвенність прочан, які горнулися до монастирів на мо-

⁴¹³⁾ Ю. Дзерович: Митрополит – Меценас у Богословії. т. IV. за 1926 р. ст. 66-67.

литву та приносили ченцям подарунки. Чернецтво не використовувало тих пожертв для тілесних потреб, чи вигід. Все те віками надбане добро служило для прикраси Божих Домів, для звеличування Божої слави, або для харитативних цілей.

З описів руйнації церков в Україні побачимо, що в монастирях і церквах були неоцінені скарби надбані жертвами і покутничим життям ченців. Ті скарби, не лише в золоті, сріблі і дорогих металах та коштовних каменях, але також у кустарних виборах, мистецьких шедеврах та в інших рукотворних виборах, які стали жертвою знищення большевиками.

Бібліографія

- Акти візитації самбірського деканату. Перемишль 1816.
- Акти візитації холмської єпархії. Візитація єп. М. Рилла 1759-1762.
- Акти издаваєння Віленскою Археографическою Коммисією IX. Вильна 1865-1866.
- Акти относящієся к исторіи Западной Россіи и издание Археографическою Коммисією. С.-Петербург 1862-1892.
- Анушкин: Во Славном Месте Виленском. Москва, 1962.
- Архангельській А. С. Борба с католичеством и зап.-русская литература конца XVI и перв. половины XVII в. (В Имн. Общ. Ист. Ш., Москва 1888).
- Археографическій Сборник документов относящихся к исторіи Северо-Западной Руси, т. XII., Вильна 1900.
- Архив Епископів Греко-катол. Церкви, Перемишль 1858.
- Архиепископські синоди Українського Католицького Епископату, Кастельгандольфо, 1970.
- Архив Юго-Западной Россіи. Изд. Коммисією для розбора древних актов, Київ 1859-1914.
- Бантиш-Каменський Н. Историческое известие о возникшей в Польше унии Вильна 1905-1906.
- Барвінський О. Спомини з мого життя, тт. I-II., Львів 1912.
- Батюшков П., Русская Историческая Библиотека, т. IV.
- Беднов В. А., Православная Церков в Польше и Литве. Єкатеринослав 1908 р.
- Болховитунов. Е. Памятники Русской Старини.
- Бучинський Б., Змагання до унії руської Церкви з Римом в рр. 1498-1596. (Зап. Укр. Наук. Тва в Києві, т. IV-VI., 1909.)
- Візитація Балигородського Деканату 1891 р.
- Візитація Белзького Деканату 1842 р.
- Візитація Дрогобицького Деканату 1843 р.
- Візитація Дублянського Деканату 1839 р.
- Візитація в Літині коло Самбора 1873 р.
- Візитація Мокшанського Деканату 1852 р., Візитація церкви в Білці.

- Візитація Потилицького Деканату 1815 р., Візитація церков в Улицьку і Страчах.
- Візитація Унівського Деканату 1816 р.
- Власовський І., Нарис Історії Української Православної Церкви, Нью Йорк 1955.
- Возняк М., Історія Української Літератури т. І., Львів 1921.
- Голубев С. А., Матеріяли для ист. Западно-Руск. Церкви («чтен. в Ист. Общ. Нестора Летописца», т. X. Киев 1895.)
- Головацький Яків, Львовская Русская епархія перед сто роками, Львів 1860.
- Голубинский Е. Історія Русской Церкви I-IV. Москва 1901.
- Грамоти Святослава і Ростислава («Христоматія Біднова и Житие Теодосии.»)
- Грушевський М. Історія України-Руси тт. I-X., Нью Йорк 1901.
- Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII стол. 1919.
- Грушевський М. Сторінка з історії українсько-руського духовенства по самбірським актам XVI стол. В Записках НТШ. т. XXXIV.
- Демкович-Добрянський М., Українсько-Польські Стосунки в XIX стол. Мюнхен 1969.
- Дзерович Ю., Митрополит Меценат: В Богословії т. IV. за 1926 р. Львів 1926.
- Добрянський А. Історія єпископовь трехсоединених епархій: Перемишльоский, Самборской и Саноцкой до 1797 р. Львів 1893.
- Дорошенко Д., Нарис Історії України, тт. I-II. Мюнхен 1966.
- Єйнгори В., О сношениях малороссийского духовенства с моск. правительством при Алексее Михайловичу («чтен. в Имп. Общ. Инст. «1893, II.1894, III 1898-1899.)
- Жерела до Історії України-Руси I.
- Жукович П. Н., Берестейський Собор 1596 г. («Извест. Русск. Языка Акад. Наук.» т. XII. вип. II. 1808.)
- Жукович П. Н., Историческія обстоятельства предшествовавшія возставленію патр. Теофаном западно-русской церковной ісрархії («христианское чтение» 1905, V-VI).
- Жукович П. Н., Протестация митр. Йова Борецького

- и других зап. русск. ієрархов («Сборник статей по славяновед». т. XII. СПб. 1907).
- Жукович П. Н., Сеймовая борьба правосл. зап. русского дворянства с церк. унией до 1609 г., СПб. 1901.
- Завитневич В. З. Палинодия Захария Копистенского и ее место в истории зап.-русс. полемики XVI и XVII вв. Варшава 1883.
- Заикин В. Участие светского элемента в церк. управлении выборное начало и «соборность» в киевской метрополии в XVI и XVII вв. Варшава 1930.
- Засадкевич Н., Мелетій Смотрицький, Одесса 1883.
- Зубрицкий Д., Начало унии в юго-запад. России. («Правосл. Собеседн». II-III. 1858 г.)
- Ісаєвич Я. Д., Братства та їх роль в розвитку Української Культури XVI-XVII вв. Київ 1966 р.
- Ісаїв П., Причини упадку Української Держави в княжі і козацькі часи, Рим 1969.
- Кінах Г. О., Велямин Рутський: Правила для монахів св. Василія Великого.
- Коялович М. О., Литовская Церковная Уния, т. I. СПб., 1859.
- Коялович М. О., Истрия воссоединения.
- Куліш П., Історія воссоединения Руси, СПб. 1874-1875, т. III.
- Куліш П., Українські козаки и пани (Русское обозрение. Москва 1895. вип. 4.)
- Лакота Г., Три синоди. Перемишль 1939.
- Левицький О., Внутрішній стан західно-руської церкви в польсько-литовській державі в кінці XVI в., а унія. Львів 1900.
- Левицький О., Основные черты внутр. строя западнорусск. церкви в XVI-XVII в. (Киевская Старица 1884. август.)
- Ліковський Е., Берестейська Унія (укр. переклад) Львів 1916.
- Лотоцький О., Автокефалія, т. I-II, Варшава 1935.
- Лотоцький О., Українські джерела церковного права, Варшава 1931.
- Лотоцький О., Соборні крилоси на Україні та Білій Руси в XV-XVI ст. Львів 1896.
- Лужницький Г., Українська Церква між Сходом і Заходом, Філадельфія 1954.

- Луб Ізидор., Значіння Замойського Собору в історії унії; в «Добрий Пастир» II Станиславів-Перемишль 1932
- Львівські Епархіяльні Відомості, вересень-жовтень, річник 55., Львів 1942.
- Малышевский И., Западная Русь в борьбу за веру и народность I-II, Москва 1903.
- Макарій., Історія Русской Церкви, тт. I-XII, Санктпетербург, 1897-1903.
- Макарій., Церковный Устав в кн. Ярослава.
- Недельскій С., Уніятський митрополит Лев Кишка и его значение в історії унії, Вильна 1894.
- Несторове сказание про Бориса і Гліба, вид. Срезневского.
- Назарко І., Київські і Галицькі митрополити, Рим 1962.
- Описание документов архива западно-русских митрополитов, т. I. (1470-1700) т. II. (1701-1839) СПб. 1897, 1907.
- Описание Кієвскософійського Собора и Кієвской Епархії 2, Кієв 1825.
- Організація фахового ремісничого виробництва.
- Орловський П., Участие запорож. козаков в востановлении патр. Теофаном правослужно-русск. иерархии в 1620 г. (Києв. Старина 1903, кн. 10).
- Петров Н. И. Очерк Історії базиліянського Ордена бывшей Польше в «Труды Кієвской Духовной Академіи, т. V. Кієв 1870.
- Петрушевич А. С., Сводная Галицько-Русская літопись 1700-1772, Львів 1896.
- Перемишлянин за год 1853.
- Покровскій А., О соборах юго-западной Русы.
- Покровскій Н., Євангеліє в пам'ятниках іконографії пріємушественно візантійських и русских: «Труды Архіологических Сездов». Петербург 1892.
- Площанскій В. М., Прошлое холмской Русы по архівным документам XV-XVIII в. т. I. Вильна 1889.
- Полонська-Василенко Н., Історичні підвалини УАПЦ., Мюнхен, 1964.
- Полонська-Василенко Н., Історія України т. II., Мюнхен 1976.
- Полонська-Василенко Н., Українська Православна Церква після Переяславської угоди; у збірнику

- «Релігія в житті українського народу, Мюнхен-Рим-Паржих 1966.
- Попов А., Обзор древне-русских полемич. сочинений против латинян, Москва 1875.
- Преосв. Евгений: Описаніє Києво-Софійського Собора, Київ 1925.
- Правила митрополита Йоана.
- Ревизія пущ і переходов.
- Реляції апостольських нунцій та інших осіб Польщі від 1548-1690 рр. (Вид. Рикачевського т. II., Берлін-Познань 1864.)
- Рихович М., Йосиф Велямин Рутський.
- Рудович І., Коротка Історія Галицько-Львівської Епархії, Жовка 1902.
- Рудович І., Кобринський синод 1626 р.; в «Богословія», т. I. кн. I., Львів 1924.
- Русская Историческая Библиотека издаваемая Археографическою Коммиссею, т. VII.; Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 2. С-Петербург 1902. і книга 3, С-Петербург 1903.
- Савич А., Западно-русск: униатские школы XVI-XVII вв. (Труды Белорусск. Госуд. Университета в Минске рр. 2-3 1922).
- Сборник памяти Мелетия Смотрицького з нагоди трисотних роковин смерті. Вид. Богосл. Академії у Львові 1934.
- Сліпий Й., Св. священомученик Йосафат Кунцевич, Львів 1925.
- Сліпий Й., Греко-катол. Дух. Сем. у Львові; Праці Гр. Кат. Богосл. Акад. 1936-1939
- Стельмашенко М. А. Петр Скарга, Киев 1912.
- Скрутень Й., Йосиф Велямин Рутський. (в Альман. Нового Шляху) Вінніпег 1939.
- Сторінка з історії сільського духовенства чч. 2, 3, 7.
- Стрельбицький І., Уніатські церковні собори с кінця XVI в., Одесса 1891.
- Студинський К., Пересторога; руський пам'ятник початку XVII в. Львів 1855.
- Титов Ф. И., Православная Церков в польсько-литовск. государстве в XVI, XVII і XVIII вв., Киев 1905.
- Трипольський М., Уніатський митрополит Іпатий Потей, Киев 1879.
- Турук Ф., Уніатський митрополит Рутський, (Ж. М. Н. П., 1916, III.)

- Устави Отця нашого Василя Великого. Уваги і науки духовні через Йосифа Велямина Рутського митрополита цілої Руси, зібрані і монастиреві Мінському того ж закону подані для більшої вигоди видруковані у Вільні. 1771.
- Федорів Ю., Історія Церкви в Україні, Торонто 1967.
- Флеров Г., О православних церковних братствах противоборствовавших унії в юго-западной России в XVI, XVII і XVIII вв., СПб. 1857.
- Фіголь В., Церк. братства в гал. греко-катол. пров. (в Богословії т. 16, Львів 1938.)
- Франко І., Матеріяли до культурної історії Галичини у XVII-XIX ст. Львів 1902. (у Збірнику історично-філософичної секції Тва ім. Шевченка, 5).
- Фурикович В., До питання про національність митр. Рутського. (Богословія т. XV. Львів 1937).
- Харлампович К., Западно-русскія православнія школи XVI і поч. XVII в. Казань 1898.
- Хойнацький А., Западно-русская уния и ее богослужении и обрядах, Киев 1871.
- Холмская церковная жизнь (2) 1907.
- Хома І., Деякі з перших інструкцій конгрегації Поширення Віри відносно Церкви на Руси-Україні, «Богословія т. XXXVIII, Рим 1974.
- Хомин П., Митрополит Йосиф Велямин Рутський «Богомловія» т. І, Львів 1923.
- Хрустчевич., История Замойского Собора, Вильна 1880.
- Чубатий М., Історія Християнства на Руси-Україні т. І і 1 часть т. II. Рим-Нью-Йорк 1965.
- Чубатий М., Історія Уніонних Змагань (Акад. скрипт ч. II), Львів 1933.
- Честович А., Очерк Истории западно-русской церкви т. І., С-Петербург 1882.
- Шараневич І., Патріярхат восточний в отношенію до церкви русской и республики польской. (Руский Сіон 1879, чч. 20-24 1880., чч. 1-9, II.)
- Шмурло Е., Римская Курія II.
- Ювілейна книга в 300-літні роковини смерти митрополита Іпатія Потія Львів 1914.
- Ярушкевич А., Ревнитель православия кн. Константин Ив. Острожський и правосл-литовская Русь в его время Смоленск 1897.

- Abraham W., Powstanie organizacji kościoła Lacinskiego na Rusi; o początkach Krylosow, Lwow 1904.
- Acta et decreta Conciliorum recentiorum. Collatio Lacensis Friburgii Brisgoviae 1876.
- Akta Grodzkie i Ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej, t. I-XIII. Wyd. O. Pietruszki; L. Tatomir, Lwow, 1868.
- Akta wizytacyi dijecezyi chełmskiej w 1759-1762 przez biskupa Ryfle.
- Amman A., Abriss der Ostslavischen Kirchengeschichte. Analecta Ordinis S, Basilii Magni, Zovkva 1924.
- Antonowysch D., Deutsche Einflüsse auf die ukrainische Kunst, Leipzig 1942
- Archivie della Nunziatura di Polonia.
- Archivum Głowne akt dawnych; Metryka Koronna I księga poborowa; Polska XVI w. 7, 8; Wołyn i Podole - A. Jabłonowski w «Zródła Dziejowe», t. 19.
- Archivum Nuntiaturae Varsaviensis (Archivia della Nunziatura di Varsavia).
- Baran O., Monumenta Ucrainae Historica v. XIV., Romae 1976.
- Bartoszewicz J., Szkic Dziejow Kościoła Ruskiego w Polsce, Krakow 1880.
- Bienkowski L., Organizacja Kościoła Wschodniego, Krakow 1970.
- Błazejowskyj D., De Potestate Metropolitaram Kiiovien-sium in clarum regularem, Romae 1973.
- Brawer A. J., Galizien, wie es an Oesterreich kam. Leipzig-Wien 1910.
- Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki; Zespol archiwalny w Wojewodzkie Archiwum Panstwowe w Lublinie, vol. 801.
- Chodynicky K., Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska (1370-1632) Warszawa 1934.
- Chotkowski W., Historia polityczna Kościoła w Galicyi, t. II., za czasow Maryi Teresy, Krakow 1909.
- Concilia Poloniae I.
- Dąbczynski A., Die ruthenische Frage in Galizien, Lem-berg 1850.
- De Libertate synow kaplanskich tit. greko-kat. 1764.
- De Martinia R., Jus pontificum de Propaganda Fide, Romae 1888, p. 1. t. 1.
- Epistulae Metropolitaram Kiioviensium Catholicorum;

- «Analecta OSBM.» Romae, Series II, Sectio III, t. I.,
Hałuscynskij & Welykyj 1956.
- Fiałek I., Sredniowieczne biskupstwa Kościoła
Wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł
greckich. (Kwartalnik Hist. t. X. Lwów 1896).
- Gromnicki T., Przemyskie Biskupstwo obrządku
wschodniego; «Encyklopedia Kościoła», Wyd. M.
Nowodworskiego, t. XXII.
- Gusty F. R., Historia Kościoła Ruskiego t. II., Kraków
1857-1858.
- Handelsman I. M., Ukraińska polityka ks. Adama Czar-
toryjskiego przed wojną Krzymską, Warszawa 1917.
- Harasiewicz M., Annales ecclesiae ruthenae, Leopoli
1862.
- Hauser., Monografia miasta Przemyśla, Przemyśl 1883.
- Inwentarz cerkwi w Rybotyczach z roku 1629.
- Jabłonski., Źródła Dziejowe t. XVIII-XIX.
- Kalinka X., Sprawa ruska na sejmie czteroletnim, Lwów
1884.
- Kaminskyj E., De potestate Metropolitanum Kiovien-
sium-Halicensium, Romae 1969.
- Kołataj H., Pamiętnik o stanie Kościoła.
- Konstantynowicz J. B., Ikonostasis, I-II, Lwów 1939.
- Kossowski A., Blaski i cienie unii Kościelnej w Polsce,
Lublin 1939.
- Korczok A., Die Griechisch-katholische Kirche in
Galizien, Leipzig 1921.
- Kulczyński I., Specimen ecclesiae ruthenae, Romae
1733.; Paris 1859.
- Krypiakewicz P., Unia św., w 300-letnia rocznice Unii
Brzeskiej, Lwów 1897.
- Kutrzeba S., Historia Źródeł dawnego polskiego, t. 2.,
Lwów-Warszawa-Kraków 1926.
- Lemkowie, jako grupa etnograficzna. Prace materiały
etnogr. Lublin 1948.
- Lewicki J., Ruch rusinów w Galicyi w I. pok. wieku
powstania Austrii, Lwów 1879.
- Lewicki K., Ks. Ostrogski w służbie Rzeczypospolitej,
(Rocznik Wołyński t. VII, 1938).
- Lewicki K., Książę Konst. Ostrogski, a unia Brzeska,
Lwów 1933.
- Likowski E., Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi
w. VIII i XIX w., t. I-II, Warszawa, 1906.
- Likowski E., Unia Brzeska.

- List do zarządu głównego dobr w «Archiwum główne Akt Dawnych; Archiwum Potockich», Lezajsk 1971.
- Losowej P., *De Metropolitano Kioviensium potestate*.
- Malinowski M., *Encyklopedia Koscielna*, wyd. M. Nowodworskiego, XII, Warszawa 1879.
- Malinowski M., *Die Kirchen-und-Staatsatzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien, Lemberg* 1861.
- Monografia miasta Przemyśla, Przemyśl 1883.
- Monumenta Confraternitatis Stawropigianae Leopoliensis, Leopoli 1895-1898.
- Monumenta Poloniae Vaticana, Cracoviae 1923-38, vv. V, VI.
- Moritz Freiherr von Sala., *Geschichte der polnischen Auestandes vom Jahre 1846*, Wien 1867.
- Patryło I., *Archeeposcopi- Metropolitani Kievo-Haliciensis attentis*.
- Pelesch J., *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom I-II*, Wien 1888.
- Pelesch J., *Statistischer Überblick der griechisch-katholischen Diozesen von Österreich-Ungarn*.
- Petition des Ruthenischen Volkes in Galizien in Österreichische Reichszeitung, 27.IV.1848., Lwów 1848.
- Petrani A., *De relatione iuridica inter diversos ritus in ecclesia catholica, Taurini-Romae*, 1848.
- Petruschewich A. S., *Historica expositio de auctoritate iuribus et praerogativis metropolitani in hierarchia ecclesiae greco-ruthenae ab eiusdem origine usque ad nostra tempore*. Leopoli 1885.
- Plato M., *Praelectiones iuris regularis*. Parisiis 1906.
- Potocki T., *Stosunek polityczno-religijny Rusi i Polski i katolicyzm*. Krakow, 1848.
- Prochaska A. Z., *Z dziejow unii Brzeskiej*, Kwart. Histor. X. 1896.
- Pulawski K., *Szkice i poszukiwania historyczne*, Sant-Peterburg, 1895.
- Przeddziecka M., *O Małopolskim malarstwie ikonowym w XIX wieku Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk*, 1973.
- Rechowicz M., *Sprawa Wielkiego Seminarium Misyjnego dla unitow na ziemiach dawnej Polski (1595-1819)*, Krakow, 1848.
- Reinfuss R., *Etnograficzna Granicz Lemkowszczyzny, «Ziemia»* 1936.
- Relacje nunciuszow Apostolskich i innych osob w Polsce

- od. r. 1548 do 1690 Berlin-Poznan, 1864, t. 2. (Coll. E. Rybaczynski).
- Serwatowski W., *Katolicyzm i Schizma*, Krakow 1866.
- Siczynskyj., *Drevene Stavotelstwi na «Makovici»*, Narod, Vestnik 1937-1939.
- Stebelski I., *Dwa wielkie swiata na horyzoncie polskim*, Lwow 1867.
- Swencicki., *Die Ikonenmalerei* S. 1.
- Synodus Provincialis Ruthenorum in civitate Zamosciae 1720, Romae 1924.
- Szaranewicz I., *Patryarchat wschodni wobec Kosciola Ruskiego i Rzeczypospolitej*, Krakow. 1879.
- Szaranewicz I., *Rzut oka na beneficja Kosciola Ruskiego za czasow Rzeczypospolitej polskiej pod zględem historyi*, Lwow 1875.
- Szegda M., *Dzialalnosc prawno-organizacyjna metropolity Josefa IV Welamina Rutskiego (1613-1637)*, Krakow 1967.
- Szeptyckij A., *Monumenta Ucrainae Historicz*, v. I-XII, Romae 1964-1975.
- Szujski, J., *Dzieje Polski według ostatnich badan*. IV., Lwow 1862-1866.
- Szujski, J., *Dzieła*. (Wydania Zbiorowe), tom dodatkowy, Krakow 1896.
- Szymanski P., *O obrzędach unickich*, Poznan 1860.
- Theiner., *Vetera Monumenta Poloniae et Lithauniae*, Romae 1860-1863.
- Wełykyj A., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia* v. I-II, Romae 1953.
- Wiwczaruk S., *De Synodo Provinciali Berestensi anno 17657 non celebrata*, Romae 1963.
- Wolinski J., *Polski i Kosciol Prawoslawny*.
- Vavrousek B., *Cirkowne pamatky na podkarpatskie Rusi*, Praha 1929.
- Volumina legum*. Przedruk zbioru praw staraniem XX Piarow w Warszawie od 1732-1782.
- Zaleski S., *Jezuici w Polsce*. Lwow, 1900-1906.
- Załuski J., *Conspectus novae collectionis Legum ecclesiasticarum poloniae titulo Synidico Poloniae Orthodoxae, Varsoviae Scholar Piarum* 1744.

Зміст

Вступне слово	5
Від автора	7
Церковний Устав Володимира	9
Руська Правда.....	12
Про Київських Митрополитів	20
Поунійні права Київських Митрополитів.....	27
Помісні собори.....	36
Епархії і походження єпископів.....	51
Права Єпископів.....	62
Поунійні Владики	64
Відновлення Галицької Митрополії.....	75
Епархіяльні собори.....	81
Передунійні Крилоси	83
Поунійні Крилоси замінені на капітули	86
Протопресвитерії (протопопії) і намісництва	97
Офіціалати - Намісництва.....	98
Десятиначальники	102
Церковні Братства.....	104
Парохіяльне духовенство	116
Будова і вивінування церков.....	135

Права й обов'язки духовенства.....	140
Церковне малярство. Іконостаси.....	145
Миряни.....	151
Чернечий чоловічий Устав	162
Жіночий чернечий Устав	190
Бібліографія	199
Зміст	209

